

מידעו"ס

ביטאון העובדים הסוציאליים
נובמבר 2019 ■ גיליון 91

הסתדרות
העובדים
הכללית
החדשה

רצח נשים
בידי בני זוגן

סאיד תלי ואיילה מאיר, עמ' 16

מן השדה כשירות תרבותית
במרפאה לבריאות הנפש - נקודת מוצא
להתערבות קבוצתית טיפולית

גיתית ברויד, עמ' 10

שילוב המרכיב החברתי
בתהליכי התחדשות עירונית -
תפקיד שירותי הרווחה

חני אמסלם ושירה אבני, עמ' 6

עובדים סוציאלים אנחנו דואגים לכם!

כמי שדואגים ומטפלים כל העת באחרים, הגיע הזמן
שנדאג גם לכם ולעתידכם הפנסיוני:

- ✓ דמי ניהול מופחתים בהתאמה אישית
- ✓ הטבות בחיסכון הפנסיוני גם לבני המשפחה*
- ✓ תנאים ייחודיים בכיסויים ביטוחים משלימים

לתאום פגישה ללא עלות:

טלפון	שם	אזור
050-4795166	דרור יוזפסון	חיפה והצפון
050-4049393	הדס אליאס	דן והשרון
050-3179498	קרן למפרט	מרכז
050-3179492	יעקב לוי	ירושלים
050-3179473	ישראל ארז'ואן	באר שבע והדרום

*ההטבות לבני משפחה (מדרגה ראשונה), יינתנו בכפוף לחתימה על טופס הטבות אישי ובתנאי שלא חל עליהם כל הסכם אחר במנורה מבטחים פנסיה וגמל בע"מ. תוקף ההטבות לפי תנאי ותוקפו של ההסכם עם איגוד העובדים הסוציאליים בהסדרות. האמור אינו מהווה יעוץ או שיווק פנסיוני, המלצה או חוות דעת ואין בו כדי להוות תחליף ליעוץ או שיווק פנסיוני כאמור הניתן על ידי בעל רישיון כדון, המתחשב בצרכים ובנתונים המיוחדים של כל אדם. האמור לעיל בלשון זכר מתייחס גם ללשון נקבה.

תוכן

- 4 **דבר יו"ר המערכת** אילנה בן שחר
- 5 **דבר יו"ר איגוד העובדים הסוציאליים** ענבל חרמוני
- 6 **שילוב המרכיב החברתי בתהליכי התחדשות עירונית - תפקיד שירותי הרווחה** חני אמסלם ושירה אבני
- 10 **מן השדה כשירות תרבותית במרפאה לבריאות הנפש - נקודת מוצא להתערבות קבוצתית טיפולית** גיתית ברויד
- 16 **רצח נשים בידי בני זוגן** סאיד תלי ואיילה מאיר
- 20 **עו"סים עולם מיזם בין-לאומי משותף למכון חרוב ולאוניברסיטה העברית: קורסים בין-לאומיים משותפים עם אוניברסיטאות בארה"ב, גרמניה ודרום קוריאה** דניאל ספיר ורוני עמרם
- 22 **עמדה מפגש עולם העבודה הסוציאלית עם נושא החובות הכלכליים בישראל** יותם לוי
- 29 **הלוגותרפיה כאסטרטגיית התערבות עם צוותים המטפלים באוכלוסיית לקויי למידה, תפקוד והסתגלות** אברהם פרידמן והילית הדר
- 34 **אתיקה להעלות את הסעיף** נחום מיכאלי
- 36 **על המדף "למצוא מקום לנפש - אבני יסוד בעבודה סוציאלית פסיכודינמית"** סקרה: אהובה אוברשטיין
- 37 **על המדף "שמש בכיסים"** סקרה: אהובה אוברשטיין

נובמבר 2019

גיליון 91

חברי המערכת

אילנה בן שחר - יו"ר המערכת,
לירון ברעזרא - עורכת משנה,
אהובה אוברשטיין, שלי אינגדארזנדה,
ד"ר עפרה ארן, אביטל גבאי,
פרופ' יעל גירון, מיטל ויסמן-צברי,
ד"ר מאיר חובב, פרופ' אלי לונטל,
נחום מיכאלי, חנה סלוצקי,
ד"ר עינב שגב

מו"ל

האגודה לקידום העבודה הסוציאלית
רח' ארלוזורוב 93, ת"א 62098
טל. 03-6921180
פקס. 03-6921148
www.socialwork.org.il
meidaos.new@gmail.com

עריכה לשונית

נעמה דותן

עיצוב גרפי

נילי גולדמן ל"ניו יורק ניו יורק"

הפקה ומודעות

ניו יורק ניו יורק (ישראל) בע"מ
יהודה הלוי 92, ת"א 6527510
טל. 03-5619993
פקס. 03-5625732
www.newyork-newyork.co.il
newyork@bezeqint.net

לתשומת לבכם - כדאי לבדוק מראש כל תכנית לימודים, השתלמות וקורס המוצעים לכם על ידי המפרסמים ולברר אם הם מוכרים ע"י האיגוד לצורך גמול השתלמות.

דבר יו"ר המערכת

קוראות וקוראים יקרים,

חגי תשרי מאחורינו, וזה הזמן המיטבי לחדש ולהתחדש, להציב מטרות לעתיד ולפעול לאורן. אני מקווה ששנת תש"ף אכן תביא עמה שינויים וחידושים, שיתופי פעולה ולימוד מהנעשה בארץ ובעולם. מי ייתן והיא גם תציב את תחום החברה, הרווחה והבריאות על שולחן הממשלה, יחד עם התקציבים הראויים. בגיליון זה נפתח מדור חדש בשם "עו"סים עולם", ובו אתם מוזמנים לשתף בתכניות בין-לאומיות, פרויקטים, כנסים והתנסויות חדשניות בעולם. הפעם אנו מציגים מיזם בין-לאומי המשותף למכון חרוב, הגוף המוביל בישראל בהכשרה ומחקר בתחום ילדים נפגעי התעללות והזנחה, ולביה"ס לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית באוניברסיטה העברית. במסגרת המיזם מתקיימים קורסים משותפים עם אוניברסיטאות בארה"ב, בגרמניה ובדרום קוריאה, העוסקים בילדים בסיכון - טיפול ישיר, תכנון שירותים ומדיניות. הכותבות הן דניאל ספיר ורוני עמרם, סטודנטיות לתואר מוסמך בעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית.

מאמרן של שתי עובדות עיריית ירושלים - חני אמסלם, הממונה על עבודה קהילתית ומשאבי קהילה, ושל שירה אבני, רכזת עירונית לשילוב המרכיב החברתי בתהליכי תכנון עיר, חושף אותנו לתפקיד הייחודי של שירותי הרווחה בכלל, ושל השירות הקהילתי בפרט, בפרויקטים של התחדשות עירונית ובטיפול בבעיות החברתיות העולות מהם. מאמרה של גיתית ברויד, עו"ס במרפאה לבריאות הנפש ברמלה, עוסק בכשירות תרבותית במרפאה לבריאות הנפש כנקודת מוצא להתערבות קבוצתית טיפולית. המרפאה שבה נעשתה ההתערבות שוכנת בסביבה רבת-תרבותית, המעמידה אתגר אנושי ומקצועי. בהפעלת הקבוצה הטיפולית נעשה ניסיון להבין את האחר, ללמוד את תרבותו, להתקרב ולחפש נקודות מפגש בשעת מצוקה.

מאמרם של אברהם פרידמן, מטפל ומייסד מכון ויקטור פראנקל ללוגותרפיה בישראל, והילית הדר, מנחת סדנאות בתחום הלוגותרפיה, מתאר התערבות עם צוותים המטפלים באוכלוסיות עם מורכבות תפקודית, פיזית ונפשית, שבה נחשפו הצוותים לעקרונות הלוגותרפיה. הסדנה המתוארת נועדה להרחיב את סל הכלים של המטפלים באוכלוסיות מורכבות וכן למנוע את תשישות החמלה.

בהמשך, ואולי בעיתוי הנכון לקראת היום למניעת אלימות במשפחה שיצוין בחודש נובמבר, אנו מפרסמים את מאמרם של סאיד

תלי, מנהל תחום טיפול באלימות במשפחה, ושל איילה מאיר, מנהלת אגף בכירה - משפחה וילד בקהילה, שניהם ממשרד הרווחה והשירותים החברתיים, העוסק ברצח נשים בידי בני זוגן. המאמר פותח צוהר לדיוני הוועדה הבין-משרדית לבחינת מקרי רצח של נשים בידי בני זוגן, והנתונים שמציגים כותביו מחייבים חשיבה בונה לשם טיפול ומניעה. בשעה שכתבתי שורות אלו לא שיערתי

בנפשי שנחווה רצח נוסף של אשה בידי בן זוגה - והפעם רצח של קולגה יקרה. בערב יום הכיפורים פורסם בעיתון "הארץ" מאמר של ד"ר אסנת זמיר מביה"ס לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית באוניברסיטה העברית, שמיכל סלה ז"ל הייתה סטודנטית שלה.

מצאתי לנכון לצטט מדבריה: "סיבות רבות גורמות לנו להיות מוטרדים מהרצח של מיכל. אחת מהן היא העובדה שללא סימני אזהרה מזהים נרצחה אשה מתפקדת, משכילה, צעירה... לא פעם אנו נוטים לשייך את האלימות הזוגית למגזרים ולמעמדות מסוימים... אך המקרה של מיכל, כמו גם ממצאים מחקריים, מלמדים כי אלימות זוגית מתרחשת בכל שכבות האוכלוסייה".

לא הכרתי את מיכל טרם הירצחה, וכמה עצוב שלמדתי להכירה לאחר האסון הנורא. יהי זכרה ברוך.

"מן האתיקה" נכתב על ידי חבר הוועדה לאתיקה וחבר מערכת מידעו"ס נחום מיכאלי, אשר מציג הפעם אחדים מסעיפי האתיקה שהשתנו בקוד המקצועי המחודש. לנחום - יישר כוח! ולעובדים הסוציאליים, אני מאחלת את הכוח לפעול על פיהם.

במדור "עמדה" מציג עו"ס יותם לוי תופעה חברתית-כלכלית שלעו"ס יכול להיות בה מקום ייחודי. המאמר "מפגש עולם העבודה הסוציאלית עם נושא החובות הכלכליים בישראל" נכתב בסיוע עמותת שומרי משפט והמחלקה לעו"ס במרכז האקדמי רופין. הוא מציג את תופעת החיים בחוב בקרב צרכני שירותי הרווחה האישיים בישראל ואת התמודדות מקצוע העבודה הסוציאלית עם התופעה. הנושא מועלה בעיתוי מתאים, לפני כניסתו לתוקף של חוק חדלות פירעון ושיקום כלכלי.

במדור "על המדף" סוקרת עו"ס אהובה אוברשטיין שני ספרים. הראשון הוא "למצוא מקום לנפש - אבני יסוד בעבודה סוציאלית פסיכודינמית" בעריכת ד"ר רוני אלפנדר. זהו אוסף מאמרים עשיר וחשוב, שכל עו"ס יפיק ממנו הרבה. השני הוא "שמש בכיסים"

מאת עו"ס מיכל גטניו קאלוש, העוסק בשכול ובאובדן מזווית אישית ומקצועית. זהו ספר אישי, כאב ומרפא, שיכול להאיר את הדרך לכל מי שחווה אובדן.

שימו לב ל"הנחיות לכתוב מאמר" המופיעות בסוף הגיליון. ערכנו בהן שינויים, שאני מקווה שיקלו עליכם לכתוב ולשתף את קוראי מידעו"ס בניסיונכם המקצועי.

בשם כל חברי מערכת מידעו"ס, אני מברכת את קהל הקוראים ובני משפחותיהם באיחולי שנת עבודה פורייה; שנת שלום, יצירה, התחדשות ורווחה.

אילנה בן שחר, יו"ר מערכת מידעו"ס

דבר יו"ר האיגוד | עו"ס ענבל חרמוני

עובדות ועובדים סוציאליים יקרים,

השנה שחלפה הייתה רוויית אתגרים, קשיים ומהמורות. לצד כל אלה, היא הייתה מלאה גם במאבקים ובהצלחות. כל אבן דרך שמושגת היא הצלחה קטנה בדרך ליצירת החזון המשותף שלנו: מדיניות רווחה מיטיבה ומתוקצבת, שכר הולם לעובדים ומשאבים המותאמים למענים שאנו מצופים לתת בשטח.

עסקנו השנה בנושאים רוחביים, כמו גם בנושאים הקשורים לתתי-סקטורים. כל מאבק קטן מתחבר למאבק הגדול על דמותה של מדינת הרווחה הישראלית, על תנאי העבודה והשכר שלנו ועל תקצוב השירותים החברתיים.

במקביל לנושאים הארציים והרוחביים, טיפלנו השנה בכ-7,000 פניות פרט במחוזות האיגוד. מדובר במספר עצום של פניות, שיו"רי המחוזות מטפלים בהן במקצועיות ובמסירות רבה למרות העומס הרב.

פגשנו אתכן/ם השנה בעשרות מקומות עבודה, מדן ועד אילת. כל ביקור כזה פתח עבורנו עוד צוהר לעולם שלכן/ם, העובדות/ים - ברשויות המקומיות, במערכת הבריאות, בהוסטלים, בפנימיות, במערכת החינוך, בביטוח הלאומי, במשרדי הממשלה, בשירותים המופרטים ועוד. אני רוצה להודות לכל אחת ואחד מכן/ם ששיתף/ה אותנו במה שעובר עלינו/ה במקום העבודה, בהצלחות כמו גם בתחושות הקשות ובליקויים.

אני חושבת שיותר מכול, הוכחנו לעצמנו השנה שכשאנחנו חזקים ונחושים, וכשאנחנו ביחד, אנחנו יכולים להגיע להישגים. בוודאי שהדרך לא הייתה קלה כלל, והיא תמשיך להיות מורכבת ומאתגרת. מי שמצפה למאבק קל וקצר - צפויה להתאכזב. כל עוד מדינת ישראל אינה מוצאת לנכון להשקיע בשירותים החברתיים ועובדים בתוכם, מאבקנו יימשך. במהלך המאבק יש - ועוד יהיו - עליות ומורדות, הצלחות נקודתיות וכישלונות רגועים. חלקנו מאבדים תקווה ואמון כאשר יש מורד או כאשר הדרך מתארכת. עלינו לזכור שהמאבקים הגדולים הם תמיד ארוכים; הולכים בהם שני צעדים קדימה וצעד אחורה, והיכולת להגיע לקו הסיום ולניצחון תלויה באורך הרוח שלנו כקבוצה וביכולת שלנו להיות שם האחד עבור השנייה, לאורך הדרך. מי שנופל - הקבוצה תהיה שם כדי להרים אותו; מי שמתעייף - יהיה מי שיחליף אותו לרגע; ומי שמפסיק להאמין - יהיה מי שיידע לטעת בו תקווה.

אז מה מביאה אתה השנה הקרובה?

עם כינונה של הממשלה החדשה, אנו נדרוש לפרוע את ההתחייבויות כלפינו:

- תקצוב מערך האבטחה הלאומי והפעלתו בשטח;
  - כניסה למו"מ כולל על תנאי השכר וההעסקה שלנו, עם מודל השכר החדש שהכנו מבעוד מועד.
- כדי ששני הדברים הללו יקרו, נרצה להשמיע את קולנו ולהפגין את נוכחותנו מיד עם הקמת הממשלה. הכינו עצמכן/ם לימים של הפגנות ומחאות בתקופה הקרובה.

עם התחלת פעולתה של הכנסת ה-22, נפעל גם בוועדות הכנסת השונות למען חקיקה חברתית ומדיניות רווחה מיטיבית. נחזק שיתופי פעולה עם ארגונים חברתיים, ועדים ואיגודים ונמשיך להתייצב כאיגוד במאבקים למען צדק ושוויון ונגד אפליה.

בשלב זה, שבו נכתבות מלים אלו, עדיין לא ברור איך תיראה המציאות הפוליטית הישראלית בשנה הקרובה, אבל אני יודעת לומר איך האיגוד עומד להיראות: איגוד העו"ס ימשיך להתחזק, יצטרפו אלינו עוד עובדים סוציאליים שכיום אינם מאוגדים, ואנחנו נדאג לכך שלא יהיה אזרח במדינת ישראל שלא יכיר את המאבק שלנו ויבין את צדקתו.

אני מאחלת לכולכן/ם שנה של הצלחה, הגשמה, שמחה, משפחתיות ואהבה. אני מאחלת לכולנו יחד שנה של הישגים, של הכרה בעבודתנו החשובה ושל ניצחון במאבק השכר. שנדע להכיר בטוב, להיאבק בעוולות ולצמוח מתוך הקושי.

שלכן/ם בסולידריות,

ענבל

שילוב המרכיב החברתי בתהליכי התחדשות עירונית - תפקיד שירותי הרווחה

הקדמה

בשנים האחרונות, משרד השיכון מקדם מדיניות של התחדשות עירונית הכוללת פרויקטים של פינוי-בינוי או תמ"א 38 לחיזוק מבנים מרעידות אדמה. מתוך רצון לשינוי חברתי ופיזי, המדיניות להתחדשות עירונית מקודמת באזורי מצוקה שמצב הבניינים בהם ירוד והמיקום הסוציו-אקונומי של הדיירים נמוך.

על פי מדיניות זו, הרשות הארצית והרשות העירונית מאפשרות תהליכים אלו ותומכות בהם, והתושבים, יחד עם יזמים פרטיים, הם שמממשים את הפרויקטים בפועל.

כדי לממש פרויקט של התחדשות עירונית במתחם מסוים יש צורך בהתארגנות ובהסכמה משותפת של רוב מוחלט מתושבי המתחם לביצוע הפרויקט. ההנחה של המדיניות הרשמית היא שהתושבים יכולים להתארגן להסכמה זו בעצמם, לאור הרווח הכלכלי הצפוי להם.

ניסיון השנים האחרונות, בארץ בכלל ובירושלים בפרט, מראה כי הפרויקטים נתקעים בשל קושי של תושבי המתחמים להתארגן ולהגיע להסכמה משותפת בינם לבין עצמם, עם תושבים ממתחמים שכנים, עם היזם ועם הרשות. כמו כן, הצורך להגיע להסכמה מייצר מצב של הפעלת לחץ ומניפולציות על אוכלוסיות חלשות (זקנים, אנשים עם צרכים מיוחדים, חסרי השכלה ועוד) מצד היזמים, מצד שכניהם לבניין ומצד בני משפחה. מטרת המאמר היא להציג ולבחון את תפקידם של שירותי הרווחה בכלל, ושל המחלקות לעבודה קהילתית בפרט, בתהליכים אלו, ולדון בערך וביתרונות של תפקיד זה לצד המחירים שנלווים לו.

המאמר בא לטעון כי לשירותי הרווחה תפקיד מרכזי בסיוע ובהגנה על זכויותיהם של התושבים באמצעות שני צירים מרכזיים: הציר הראשון הוא עבודה עם התושבים - מתן מידע וידע, סיוע בהתארגנות, תיווך וסנגור מול היזם ומקבלי ההחלטות ובקרה אחר מימוש החלטות מדיניות; הציר השני הוא מכון מדיניות - הטמעת המרכיב החברתי לתוך תהליכי התכנון. שני צירים אלה התממשו באמצעות בניית שותפות מקצועית מעמיקה עם גורמי התכנון ברמה המקומית והארצית, למידה והיכרות הדדית ובניית שפה משותפת ודרכי עבודה המשלבות בתוכן את המרכיב החברתי.

על שילוב בין המרכיב הפיזי והחברתי נכתבו כמה מאמרים ומסמכים מקצועיים, המתייחסים הן לחשיבות השילוב של המרכיב החברתי והן לתפקיד המחלקה לעבודה קהילתית (אלסטר, ויינרב וסילברמן, 2015;

חני אמסלם, MSW - ממונה על עבודה קהילתית ומשאבי קהילה, המנהל לשירותי קהילה בעיריית ירושלים. amhany@jerusalem.muni.il
שירה אבני, MSW - רכזת עירונית לשילוב המרכיב החברתי בתהליכי תכנון עיר, המחלקה לעבודה קהילתית, עיריית ירושלים.

סייעו בכתיבה ובהכנת המאמר:

עיריית כשן - עו"ס, מפקחת ארצית, השירות לעבודה קהילתית, משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים.

ד"ר יואל סגל - עו"ס, חברת אינטרלוק פיתוח; יועץ מקצועי למחלקה לעבודה קהילתית בנושא.

דורית בירן - עו"ס, יועץ מקצועי בעריכת המאמר ובכתיבתו.

גבע ורוזן, 2016; פדן וקרני, 2014; צ'רצ'מן וסילברמן, 2012). ייחודו של מאמר זה הוא בכך שהוא מתאר תהליך עבודה המתמקד בשילוב וחיבור בין שני הצירים - בניית שותפויות והשפעה על קובעי המדיניות, במקביל לסיוע לתושבים, מתן ההזדמנות להם להשמיע את קולם ויצירת חיבור ביניהם לבין קובעי המדיניות.

רקע

בירושלים חיים 901,300 תושבים (למ"ס, 2017). בעיר אוכלוסיות מגוונות ופערים חברתיים גדולים יחסית (מדד ג'יני 4.331, על פי הלמ"ס). תושבי העיר מסווגים באשכול חברתי-כלכלי 2 מתוך 10 וקרוב למחצית מתושבי העיר חיים בעוני (45%, על פי נתונים שהתקבלו במנהל לשירותי קהילה).

אגף הרווחה בעיר נותן שירות לכ־103,800 תושבים (40,859 משקי בית, שהם 20.1% מכלל משקי הבית בעיר). המנהל פועל בראייה רחבה ורואה את תפקידו בסיוע ותמיכה באנשים החיים בעוני ובחלשים בחברה, באמצעות תכניות שונות וכן באמצעות פעולות להשפעה על מדיניות חברתית-כלכלית, ובכלל זה בנושא אִכּלוּס והתחדשות עירונית.

בעיר כ־50 שכונות ובכל שכונה מנהל קהילתי, שבנוסף להספקת שירותי פנאי וחברה הוא משמש מרכז קהילתי הדואג לצורכי השכונה ומייצג את תושביה מול הגורמים העירוניים. במנהלים הקהילתיים ובלשכות הרווחה שבשכונות השונות בעיר פועלים עובדים סוציאליים קהילתיים, המונחים על ידי מדריכה מקצועית לעבודה קהילתית ומנוהלים מקצועית על ידי המחלקה לעבודה קהילתית במנהל לשירותי קהילה.

תהליך העבודה להטמעת המרכיב החברתי בתהליכי התכנון

מבטיחה מקומית לסוגיה חברתית

בשנים 2007-2008 החלו להגיע למחלקה לעבודה קהילתית פניות מתושבים בכמה שכונות, שהתקשו להתמודד עם תהליכי התחדשות עירונית בשכונותיהם. התושבים חששו מפגיעה בזכויות הדיור שלהם, וכמו כן נוצרו קונפליקטים בין דיירים שדחפו לקידום התהליך ביחד עם היזמים, לבין אלה שחששו או התנגדו לתהליך. העובדים הקהילתיים בשכונות, שהיו בלב התהליך, ראו את הקשיים בהתארגנות הנדרשת בתהליכי התחדשות עירונית והבינו את האפשרות לפגיעה בזכויות הדיירים החלשים כתוצאה מתהליכים אלו (לדוגמה, אי־שוויון בחלוקת השטחים, עלויות בנייה גבוהות בתהליך עצמו ועלויות תחזוקה בסופו). הם פיתחו מענים מידיים לסיוע לתושבים כגון מתן מידע, תמיכה בהתארגנויות ותהליכי גישור ושיח בין קבוצות שונות בקהילה. במקביל, הציפו את הקשיים להנהלת המחלקה לעבודה קהילתית.

התברר כי במדיניות הנוכחית, המשאירה באופן מלא את תהליכי

ההתחדשות העירונית למשא ומתן בין היזמים לדיירים, ללא התערבות ממסדית, נוצר מערך כוחות הפוגע באוכלוסייה החלשה. בעקבות זאת, התקבלה במנהל לשירותי הקהילה ההחלטה כי על המחלקה לעבודה קהילתית לפעול להגנה ולסיוע לתושבים המתמודדים עם תהליכי התחדשות עירונית. בשיתוף עם משרד הרווחה והשירותים החברתיים הוקצה תקן של עובדת קהילתית לריכוז הנושא ברמה העירונית, והוחל בתהליך עבודה בשני הצירים שהוזכרו לעיל: בניית שותפות עם מנהל תכנון עיר והשפעה על מדיניות התכנון, ובמקביל - מתן מענה לתושבים באמצעות מידע, הגנה על זכויות וסיוע בהתארגנות.

העלאת הנושא לסדר היום העירוני

כדי לקדם את השותפות עם מנהל תכנון העיר, יזמה העובדת הקהילתית שריכזה את הנושא סדרה של דיונים בין מנהל התכנון והמנהל לשירותי קהילה, וכן השתתפה בישיבות תכנון של תכניות אב בשכונות, בתהליכי שיתוף הציבור שיזם מנהל התכנון בשכונות ובוועדת התכנון העירונית (ועדה לא סטטוטורית). בדיונים אלו הובהרה חשיבות מעורבותם של העובדים הקהילתיים כדינמיקה חברתית בתהליכי התכנון. פעולות אלו קידמו יחסי עבודה ושיתוף פעולה בין נציגי המחלקה לעבודה קהילתית לבין נציגי מנהל התכנון.

כתוצאה משיתוף הפעולה הובן הצורך להתייחס למרכיב החברתי בתהליך תכנון עירוני. הובן כי בתהליכי התכנון העירוניים וביישומם יש לקחת בחשבון את צורכי הפרט וזכויותיו ולבחון את ההשלכות של התערבות היזמים על הפרטים ועל המרקם החברתי-קהילתי.

על בסיס הבנה זו נבנתה סדנה משותפת לעובדי מנהל התכנון ועובדי המנהל לשירותי קהילה, בנושא המרכיב החברתי בתכנון עיר. הסדנה יצרה שפה משותפת ומיצבה את השירותים החברתיים כמקור ידע וסמכות מקצועית בתחום החברתי בתהליכי פיתוח אורבניים. היא גם העלתה למודעות של העובדים הסוציאליים הקהילתיים במחלקות לשירותים החברתיים את נושא הבינוי והשפעותיו על הפרט והקהילה.

יצירת שותפויות וגיבוש עקרונות העבודה

הצפת הנושא על ידי תושבים בשכונות הביאה למעורבות של ארגונים חברתיים וולונטריים, שפעלו בשטח כדי לסייע לתושבים ("סנגור קהילתי", "מוזאיקה", "המרכז הבינ-תרבותי", "החברה למנהלים קהילתיים, מחוז

1 מתפקידו של מנהל תכנון עיר בעיריית ירושלים לקדם תכניות בינוי ותכניות התחדשות עירונית בעיר.

ירושלים". נוצרה

ההבנה כי נדרשת חשיבה

משותפת עם הארגונים לשם בחינת השינוי הנדרש ברמת המדיניות וברמת העבודה בשטח. לצורך כך, חברו יחד נציגי הארגונים החברתיים עם אנשי אקדמיה ונציגי המחלקה לעבודה קהילתית, וגיבשו המלצות ועקרונות עבודה השמים דגש על שותפות של גורמי שטח שכונתיים ואגפים חברתיים בתהליכי תכנון עירוניים ושכונתיים. בין המלצות:

- הקמת ועדה עירונית מקצועית, אשר תנחה ותלווה תהליכי התחדשות עירונית ותכניות אב בראייה כלל-עירונית מערכתית. בוועדה ישתתפו כל הגורמים הרלוונטיים ובהם האגפים הפיזיים, החברתיים הכלכליים, האגף לתכנון מדיניות ותכנון אסטרטגי וגורמים ממשלתיים רלוונטיים.
- הקמת ועדות היגוי שכונתיות לליווי תהליכי תכנון ותכניות אב, בשיתוף תושבים ועובדים קהילתיים.

- הבטחת שילוב מתכנן חברתי בתהליכי תכנון תכניות אב שכונתיות ודרישה לתסקיר חברתי בתהליכי התכנון. התסקיר יכלול תיאור של המצב החברתי הקיים והערכת השלכות תהליכי הפיתוח על מצב זה; כלומר, האם השכונה/המתחם (תושבים ותשתיות) מסוגלים להכיל ולהתמודד עם תהליכי התכנון והבינוי לא רק בהיבט הפיזי אלא גם בהיבט של המרקם החברתי-קהילתי? כמו כן, התסקיר החברתי יכלול המלצות לכיווני פעולה לצמצום ההשלכות החברתיות השליליות של תהליכי התכנון.

- דרישה לתהליכי שיתוף ציבור עם תושבים כבר בשלב התכנון, לצורך עיצוב התכנית.

כאשר התעוררו סוגיות חברתיות במתחמים במערב העיר שיועדו לפינוי-בינוי ב-2012, רכזת הנושא במחלקה לעבודה קהילתית דרשה לבחון היתכנות חברתית על פי העקרונות שגובשו. כתוצאה מכך, המחלקה לעבודה קהילתית והמנהלים הקהילתיים הזמינו תסקירים חברתיים בשלוש שכונות בעיר.

נייר הצעה לתסקיר חברתי "יובלים גנים", שהוזמן על ידי המנהל הקהילתי, הצביע על כך שתהליך התכנון אינו לוקח בחשבון את צורכי התושבים ואף גורם לחרדה, לבלבול ולסכסוכים בקרבם. בעקבות כך, מנכ"ל העירייה הורה לגבש מודל עבודה ולבנות תכנית עבודה לטיפול בסוגיה החברתית בהתחדשות עירונית.

בשלהי 2013 הוצגו בפני מנכ"ל העירייה עקרונות העבודה שגובשו לעיל ומודל יישומי למימושם. המודל כלל שני מרכיבים:

1. תכנית עבודה לליווי דיירים בהסברה, סיוע בהתארגנות ועזרה לתושבים במימוש זכויותיהם.
2. הקמת צוות מקצועי משותף לאגף התכנון ולמחלקה לעבודה קהילתית, שיבחן תהליכי התחדשות עירונית ויבטיח את שילוב המרכיב החברתי על פי העקרונות שגובשו.

הקמת מנהלת להתחדשות עירונית

בתחילת שנת 2014, בדו"ח מעקב על מצב הדיור בירושלים (בדגש על דיור בריהשגה) שהתבסס על המלצות הצוות המקצועי המשותף למחלקה לעבודה קהילתית ומנהל תכנון, הומלץ על הקמת מנהלת להתחדשות עירונית (פיאלקוף, 2014). בעקבות הדו"ח החליט ראש העיר על הקמת המנהלת והטיל את המלאכה על חברהיבת עירונית - "מוריה". להחלטה על הקמת המנהלת נלוותה הקצאת תקציב, שכלל גם תקני כוח אדם במנהלת להתחדשות עירונית ובמחלקה לעבודה קהילתית.

נציגי המחלקה לעבודה קהילתית הצטרפו לוועדת ההיגוי שהוקמה במנהלת, ללמידת הנושא. הם הציגו את עקרונות הפעולה שגובשו (כפי שתואר לעיל) וגייסו תושבים להשמיע את קולם בפני הוועדה.

מהלך זה הביא להחלטה משמעותית לאמץ את רוב העקרונות במודל ההפעלה של המנהלת החדשה, ובכלל זה חיוב יזמים להגיש יחד עם הבקשות לאישור תכניות גם תסקיר חברתי על השלכות התכניות על הקהילה.

יישום עקרונות העבודה

אחד היזמים ביקש מהוועדה המחוזית לתכנון ובנייה לאשר תכנית בנייה שהוכנה ללא שיתוף מספק של בעלי הדירות ותוך הפעלת לחצים רבים עליהם. נציגי המחלקה לעבודה קהילתית, בשיתוף עם הדיירים, הציגו בוועדה את המורכבות ואת הפגיעה הצפויה. לאור זאת, הנחתה יו"ר הוועדה המחוזית להחזיר את התכנית לשולחן התכנון והמליצה ליישם את עקרונות העבודה ולוודא שתושבי המתחמים שותפים בתהליך תכנון התכנית. בעקבות כך, החליט צוות התחדשות עירונית לחייב בדיקה של התסקיר החברתי על ידי המחלקה לעבודה קהילתית לפני אישור התכנית. הבדיקה מוודאת שתושבי המתחם מאורגנים כראוי, בעלי מידע בסיסי על התהליך, מיוצגים על ידי עורך דין מטעמם ומעוניינים בתהליך ההתחדשות המוצע וביזום הספציפי המבקש לקדם את התכנית. החלטה זו מיצבה את התפקיד הרגולטורי של העובדים הקהילתיים בתהליך התכנון הפיזיים.

המשפעה ברמה המקומית והשפעה ברמה הארצית

בכל התהליכים הנ"ל, השירות לעבודה קהילתית במשרד הרווחה תמך, ליווה, היה שותף מרכזי ופעל לפיתוח הנושא ברמה הארצית. כמו כן, נוצרו קשרי עבודה משמעותיים עם נציגים רלוונטיים במשרד השיכון. נושא ההתחדשות העירונית, בהיותו חדש יחסית בשיח הציבורי, נכח מאוד בדיונים בוועדות השונות בכנסת. החיבור עם משרד הרווחה ומשרד השיכון אפשר ונתן הזדמנות לעובדי המחלקה לעבודה קהילתית להשתתף בדיוני ועדות הכנסת ולהציג את התפיסה המקצועית שגובשה. בעקבות זאת, הצלחנו להשפיע על קידום תהליכי שינוי חוקיים וארגוניים שיתנו מענה לסוגיה גם ברמה הארצית. שני חוקים נחקקו בעקבות ההתערבות המקצועית שנעשתה: (4) חוק הרשות הממשלתית להתחדשות עירונית - מגדיר את מבנה הרשות ומבנה המנהלות העירוניות ומחייב אותן להקים אגף קשרי דיירים שמטרתו לסייע לתושבים. כמו כן, החוק

מגדיר תפקיד של ממונה ארצי על פניות דיירים, שמסמכותו לבחון אם הופעל לחץ בלתי סביר על דיירים והוא מגדיר את זכויות דיירי הדיור הציבורי בהתחדשות עירונית; (2) חוק התחדשות עירונית - הסכמים לארגון עסקאות. זהו חוק המחייב את היזמים המארגנים לפעול באופן חברתי ובהתאם לחובת השקיפות, ההגיונות והזהירות כלפי הדיירים. כמו כן, נכתב תיקון לחוק פיננו-בינוי פיצויים (הדייר הסרבן), המחייב יזמים לפתרונות מותאמים לקשישים במתחמי התחדשות עירונית.

תוצאות תהליך ההתערבות ברמות השונות

התהליך המוצג לעיל הביא לתוצאות בכמה מישורים. המישור הראשון והעיקרי הוא ההשפעה הישירה על התושב כפרט, ועל הקהילה בכלל, במתחמי ההתחדשות העירונית.

בכ"כ 15 מתחמים שונים בעיר, התושבים התארגנו באופן סדור, מה שאפשר לקדם את התהליך בהתאם לרצונם המשותף. העובדים הקהילתיים שמעו מהתושבים שהם חשים מוגנים יותר ובעלי תחושה של שליטה וביטחון. בנוסף לכך, אנו עדים לתהליך של פיתוח קהילתי המתבטא במעורבות גבוהה יותר של תושבים בכל הנוגע למתחם שלהם בפרט ולשכונה בכלל.

מישור נוסף שאפשר לראות בו את התוצאות הוא המישור הארגוני: נוצר שיתוף פעולה מעמיק בין המנהל לשירותי קהילה, מנהל תכנון עיר והמנהלת להתחדשות עירונית. שותפות זו הביאה להכרה הדדית בערך הנוסף המקצועי של כל אחד מהשותפים ולשינוי במדיניות העירונית, שמנחה לשיתוף הציבור בתהליכי התחדשות עירונית. במקביל, התגברה ההכרה בתוך המערכת העירונית בחשיבות אחריותה של העירייה לקיים, לפקח וללוות תהליכי שיתוף ציבור בפרויקטים פיזיים (תכניות שכונתיות, פיתוח המרחב הציבורי, עבודות תשתית וכדומה).

שותפות זו שמה את התושב במרכז בכל הנוגע לתהליכי פיתוח עירוני וקידמה את הבנת החשיבות של בניית שיח עם התושבים בתהליכים אלה. המחלקה לעבודה קהילתית הפכה לכתובת מקצועית גם לאגפי עירייה אחרים (תפעול ועוד) בכל הנוגע לטיפול חברתי בתהליכי פיתוח פיזי בעיר (הרכבת הקלה, שיפוץ כבישים, טיפול בשטחים פרטיים פתוחים ועוד).

דיון - מה הביא להצלחה?

תפיסה מקצועית ערכית

שדה הפעולה שבחרנו לעסוק בו חדש וזר לעובדים סוציאליים בכלל ולעובדים קהילתיים בפרט. הכניסה לשדה זה חייבה אומץ של מובילי התהליך להיכנס לשדה רווי אינטרסים, עם עוצמות כלכליות ופוליטיות, שהשפה השגורה בו היא מעולמות תוכן הזרים לעובדים הסוציאליים. כניסה לשדה שכזה, במציאות שהיא רוויית משימות ואתגרים, מבוססת על תפיסה הרואה את תפקיד המחלקות לשירותים חברתיים לא רק בטיפול בבעיות החברתיות שנוצרות, אלא גם בהתערבות במדיניות היוצרת בעיות אלו. על פי תפיסה זו, בעיות דיור, הדרה מתהליכי תכנון ופיתוח ופגיעה בזכויות דיירים, תורמות להתרחבות פערים חברתיים כלכליים ולפגיעה בתושבים.

מעורבות עובדים קהילתיים בתהליכי התחדשות עירונית, המתבססת על עמדה זו, מכוונת לתת כלים לתושבים לממש את זכויותיהם מחד גיסא ולהשפיע על מדיניות מאידך גיסא.

פעולה רבי-ממדית

- כדי ליצור השפעה נעשו פעולות בארבעה מישורים:
- ברמת המדיניות - השפעה על מדיניות ברמה המקומית והארצית;
- ברמה הארגונית - קידום שותפות והבנה מערכתית בין הגורמים הפיזיים והחברתיים;
- ברמה הרגולטיבית - הבטחת מימוש מדיניות חברתית ושיתוף ציבור בתהליכי התכנון והשפעה על התכניות;
- ברמה הקהילתית-חברתית - סיוע לתושבים בהתארגנות ובהבטחת זכויותיהם.

זיהוי שחקנים מרכזיים ובניית שותפויות

זהו השחקנים המרכזיים בזירת ההתערבות, הכוחות, המשאבים והאינטרסים השונים. על בסיס זה נעשו פעולות להרחבה ולהעמקה של מעגלי ההשפעה באופן פונקציונלי:

התושבים - ללא שיתוף פעולה של תושבים, התכניות לא היו מתממשות. בניית שותפות עם התושבים אפשרה להבין טוב יותר את המצוקות הספציפיות, לפתח כלים ייחודיים לסיוע, לתת מענה מותאם ולהציף סוגיות לקובעי המדיניות.

מערכת הרווחה העירונית - כניסה לתחום עשייה חדש, במציאות שבה מערכת הרווחה מתמודדת עם טווח רחב של משימות המוטלות עליה, חייבה שיח עם מנהלים בדרגים השונים במערכת. מטרת השיח הייתה להטמיע את הצורך בהרחבת המבט של העובדים הסוציאליים לנושא הבינוי והשפעותיו על הפרט והקהילה.

מערכת התכנון העירוני - תהליכי התחדשות עירונית (החדשים יחסית למערכת התכנון העירונית) מחייבים תכנון בשכונות מאוכלסות, ולפיכך דורשים שינוי בתפיסה ובדרכי העבודה המוכרות של מערכת התכנון. לאור זאת, נדרשות עקשנות ודרישה עקבית של עובדי המחלקה לעבודה קהילתית לעבודה בשותפות עם התושבים לצורך בניית מודל העבודה. עם בניית השותפות, התגבשה ההבנה בקרב גורמי התכנון כי התערבות העובדים הקהילתיים לא רק שאינה מעכבת את תהליכי ההתחדשות העירונית, אלא מקדמת אותם.

ארגונים חוץ-ממסדיים - כגון החברה למנהלים קהילתיים בירושלים, ארגוני סנגור ואקדמיה -סייעו בהפקת מסמכי מדיניות והציעו כיוונים לשינוי בהתבסס על ידע בארץ ובעולם. השותפות אדם אפשרה לווסת בין עשייה פנים-ארגונית ללחצים חוץ-ארגוניים לשינוי.

הדרג הפוליטי בעירייה - בשל פעילותם של כוחות כלכליים בתחום, הנהלת המחלקה הבינה שיש לפעול גם אל מול הדרג הפוליטי: ראש העיר וחברי המועצה. ההנהלה זיהתה את העניין בנושא שגילו סגנית ראש העיר וחברי מועצה נוספים, ופיתחה עמם שותפות שהביאה ללגיטימציה ולתמיכה במתן משאבים נוספים.

משרדים ממשלתיים - בתוך תהליך העבודה הובהרה ההשפעה של המדיניות הממשלתית על התהליכים העירוניים, וכן נחשפו הקשיים ברמה השכונתית והעירונית הנובעים ממדיניות זו. בעקבות הבנה זו נבנו קשרים עם נציגי אגף התכנון של משרד השיכון ונציגי הוועדה המחוזית של משרד הפנים, שאפשרו להציף את הבעיות לקובעי המדיניות ולהשפיע עליה.

זיהוי וניצול הזדמנויות

בנוסף לחשיבה אסטרטגית וזיהוי השותפים, נדרשת ערנות תמידית להזדמנויות ולתהליכים עירוניים וארציים והתחברות אליהם. עם אלה נמנים התגברות הדרישה לשיתוף הציבור בעשור האחרון בארץ; דוחות מקצועיים שהוגשו כחלק מתהליכי התחדשות בשכונות, הציפו סוגיות עקרוניות והביאו לעירובו של ראש העיר בנושא; והקמת המנהלת להתחדשות עירונית ברמה העירונית והארצית.

אתגרים ומחירים בתהליך

לצד ההישגים, חשוב להיות ערים לאתגרים ולמחירים השונים בתהליך. התהליך דרש השקעה מקצועית ותשומות לאורך זמן ומעלה סוגיות

לגבי סדרי עדיפויות בהשקעות של עובדי המחלקה. נדרשת החלטה בנושא, שתתבסס על הבנת המחירים באי-התערבות והתועלות הצפויות מהתערבות.

תהליכי מעורבות ושיתוף ציבור מחייבים להכיר בכך שלציבור יש אינטרסים וצרכים שונים. עובדים מקצועיים נדרשים להכיר במורכבות זו ולהיות מסוגלים לקדם תהליכים שונים המכוונים למתן מענה מותאם למכלול הצרכים, תוך רגישות ייחודית לאוכלוסיות חלשות ומודרות.

תהליכי תכנון הם תהליכים המכוונים בסופו של יום לתועלת הציבור. לא תמיד התושבים מצליחים לראות את התועלת הזו. תפקיד העובד הקהילתי הוא לתווך בין תהליכי התכנון לתושבים, באופן שיאפשר לתושבים לראות את התועלות ולנצל את ההזדמנות לשיפור מצבם החברתי והכלכלי, ובמקביל לסייע לגורמי התכנון להתאים את תהליכי התכנון לצורכי התושבים.

כניסה לתהליכים פוליטיים וכלכליים ומעורבות בהם מביאות עמן לחצים וביקורת. ליווי התושבים בתהליכי התנגדות לתכנית שלא לקחה בחשבון את צורכיהם וזכויותיהם הובילה לאיומים על העובדים מצד גורמים שונים וללחצים על דרכי עבודתם. גיבוי מלא של הנהלת האגף, הנובע מהתפיסה המקצועית של תפקיד האגף בתהליכים אלו, הוא קריטי לתהליך.

לבסוף, התייחסנו במאמר זה לתפקידם של העובדים הקהילתיים כמגיבים ומייצרים מענים לתהליכי תכנון עירוניים. עם זאת, התכנון העירוני יכול להשיג גם יעדים כמו אינטגרציה בין קבוצות אוכלוסייה, דיור ציבורי ודיור בהישג יד, יצירת סביבות חיים ראויות ומיטיבות ועוד. שילוב חשיבה חברתית ושיתוף גורמים חברתיים בתהליכי התכנון העירוני יכולים להיות הזדמנות למניעה חברתית ראשונית ולפיתוח קהילה אורבנית בעלת ערכים ויכולת לתמיכה הדדית.

רשימת המקורות

אלסטר, ט', ויינרב, ח', וסילברמן, א' (2014). היבטים חברתיים בפינוי בינוי - מבט מסכם על פורום המתכננים. הקליניקה האורבנית, האוניברסיטה העברית; המרכז הבינתחומי, מכון גזית גלוב לנדל"ן. אוחר מתוך: http://urbanclinic.huji.ac.il/sites/default/files/Social%20aspects%20of%20Raze%20and%20Rebuild_UC.pdf

בארי, ג', ואברוצקי, ג' (2014). המשילות הציבורית החדשה: סקירת ספרות. ירושלים: משרד האוצר וג'וינט ישראל, המכון למנהיגות וממשל. אוחר מתוך: <http://www.theinstitute.org.il/files/articles/meshilut.pdf>

גבע, י', ורוזן, ג' (2016). עבודה קהילתית בתהליך התחדשות עירונית: מודל חדש לקידום צדק בעיר? ירושלים: מחקרי פלורסהיימר, האוניברסיטה העברית. אוחר מתוך: http://fips.huji.ac.il/sites/default/files/floersheimer/files/bvdh_qhylyt_gb-rvzn_1.pdf

פדן, י', וקרני מ' (2014). התחדשות עירונית - היבטים חברתיים בתכנון. עמותת במקום. אוחר מתוך: <http://bimkom.org/wp-content/uploads/%D7%93%D7%95%D7%97-%D7%94%D7%AA%D7%97%D7%93%D7%A9%D7%95%D7%AA-%D7%A2%D7%99%D7%A8%D7%95%D7%A0%D7%99%D7%AA.pdf>

פוליאקוף, ח' (2014). דיור בר השגה והתחדשות עירונית בירושלים: היבטים ארגוניים - מעקב. דוח פנימי שהוכן עבור הרשות לפיתוח ירושלים והאגף לתכנון עיר, עיריית ירושלים.

צ'רצ'מן, א', וסילברמן, א' (2012). שיקולים חברתיים בתכנון מרחב. חיפה: הטכניון. אוחר מתוך: <http://www.molsa.gov.il/Community/Info/PersonnelForums/Documents/במה%20-%202044צ'רצ'מן20סיילברמן-שיקולים20חברתיים20בתכנון20מרחב>

רוזן, ב' (2006). מדריך לשילוב נספח חברתי-קהילתי בתהליכי תכנון ובנייה: עקרונות ודרכי פעולה. ירושלים, משרד העבודה והרווחה - השירות לעבודה קהילתית, המרכז לחינוך קהילתי ע"ש חיים ציפורי, היחידה לדמוקרטיה השתתפותית.

מאגר החקיקה הלאומי. <https://main.knesset.gov.il/Activity/Legislation/Laws/Pages/LawLaws.aspx?t=LawLaws&st=LawLawsValidity>

כשירות תרבותית במרפאה לבריאות הנפש - נקודת מוצא להתערבות קבוצתית טיפולית

תקציר

מאמר זה מתאר התערבות קבוצתית טיפולית במרפאה לבריאות הנפש, עם דגש על ההקשר התרבותי המגוון הנובע מהיות חברות הקבוצה שונות מבחינת שיוך העדתי והאתני וארץ מוצאן. שונות זו יצרה הקשבה מיוחדת להיבט הרב־תרבותי והכתיבה את ייחודיות הטיפול. תופעת ההגירה, קליטת העלייה בארץ וריבוי קבוצות בעלות זהות תרבותית מובחנת, הביאו ליצירת חברה בעלת גיוון תרבותי. ההכרה הגוברת בחשיבותה של הזהות התרבותית הניעה את מקצועות העזרה להכיר בצרכים הייחודיים המאפיינים את הקבוצות השונות ובצורך להתאים את השירותים לצרכים אלה, ובכללם את שירותי בריאות הנפש.

המרפאה לבריאות הנפש היא שירות הנותן מענה למצוקות נפשיות. מתקיים בה מפגש עם אוכלוסייה מגוונת תרבותית ועם אופני הביטוי התרבותיים השונים של המצוקה.

המאמר יעסוק בהיבטים רב־תרבותיים בתחום בריאות הנפש. ייסקר מושג הכשירות התרבותית ותוצג התערבות בקבוצה טיפולית בעלת גיוון תרבותי, שהונחתה במסגרת המרפאה לבריאות הנפש בעיר רמלה. התהליך הקבוצתי יוצג בהתייחס למפגש בין תרבויות, שונות ויחסי כוח בין חברי הקבוצה, ולאופן שבו התמודדה הקבוצה עם מצוקתם הרגשית של חבריה.

רקע

רב־תרבותיות בתחום בריאות הנפש

התסמינים של רוב ההפרעות הפסיכיאטריות מושפעים מגורמים תרבותיים, לצד גורמים ביולוגיים ופסיכולוגיים. הפרעות פסיכיאטריות קשות (כגון סכיזופרניה, הפרעה בייפולרית וכדומה) נקבעות בעיקר על ידי גורמים ביולוגיים ומוכרות כחסינות יחסית להשפעות התרבות. הפרעות פסיכיאטריות קלות יחסית (חרדה, דיכאון בצורתו המתונה, דיסוציאציה, הפרעת הסתגלות וכדומה) מושפעות במידה רבה מגורמים תרבותיים (מרגולין וויצטום, 2009; Kirmayer & Groleau, 2001).

פסיכיאטריה תרבותית עוסקת בהבנת ההשפעה של החברה ושל השוני התרבותי על מחלת הנפש ועל הטיפול בה (Kirmayer, Brass & Tait, 2000). השינוי בגישתה של הפסיכיאטריה וצעדיה בכיוון ההכרה בנושא הרב־תרבותיות ובהשפעה הסביבתית־תרבותית על בריאות הנפש ועל מחלות הנפש באים לידי ביטוי בקובץ האבחנות הפסיכיאטריות, ה־DSM 5, שיצא לאור בשנת 2013 וכולל את האבחנה "Cultural concepts of distress". אבחנה זו משקפת תיאור רחב־טווח של ביטויים פסיכופתולוגיים, מעבר לאלה המוכרים בעולם המערבי (Cummings, 2013).

מרגולין וויצטום (2009) מצטטים את ניכטר, שטבע את הביטוי "ניבי המצוקה" על פי תרבות מסוימת ("Cultural idioms of distress")

גיתית ברויד, MSW - עו"ם מרפאה לבריאות הנפש ברמלה, ביה"ח באריעקב; דוקטורנטית במחלקה לע"ס, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב; שותפה פעילה בפרויקט DEMO בראשות פרופ' מירסקי, העוסק בפיתוח הוראת לימודי הגירה במוסדות להשכלה גבוהה בארץ. gititbroid@gmail.com

וביקש להבחין בין אופני הופעתה השונים של מצוקה פסיכיאטרית גרעינית. ביטוי המצוקה מכיל בתוכו את הרובד האישי ואת הרובד הקולקטיבי, הקשור לנומרות חברתיות ולסמלים תרבותיים. הצורות השונות של יחסי הגומלין בין הרובד האישי לזה הקולקטיבי מתבטאות הן בסימפטומים והן במעגלי החיים השונים של הפרט. תרבויות יוצרות מפה קוגניטיבית ומסגרת התייחסות המבנה את חוויית ה"עצמי" ואת ביטויי המצוקה הרגשית (Durst, Minuchin-Itzigsohn & Jabotinsky, 1997; Rubin, 1993; Kitayama, Markus, Matsumoto & Norasakkunkit, 1997). המרכיבים החברתיים בבריאות הנפש מבוססים על תהליכים אוניברסליים, אך הם מקבלים צורה ייחודית בכל חברה בהתבסס על היסטוריה תרבותית, פוליטיקה וכלכלה. שירותי בריאות הנפש נוטים להתעלם מכך שהתפיסות הבסיסיות שמשמשות בהן להגדרת בעיות אנושיות ולפתרון נוצרו מתוך היסטוריה תרבותית מסוימת ומסורת - וממשיכות להיווצר בעקבותיהן גם בהווה (Kirmayer, 2012).

הגישות הטיפוליות, המודרניות והמסורתיות כאחד, מבוססות על רציונל - אשר ניתן לראות בו מיתוס טיפולי - הכולל מודלים המסבירים בריאות וחולי, נורמליות וסטייה. יעילותם של תהליכי ריפוי נובעת מציפיות של המטופל לעזרה ומאמונתו ותפיסתו את המרפא כבעל ידע וכישורים לרפא. כדי לגשר על הפער התרבותיים והאפיסטמולוגיים בין המטופל למטפל, הממשיך בדרך כלל למסורת הפסיכיאטרית והפסיכותרפויטית המערבית, יש להכיר וללמוד את תרבות המטופל, את מערכת אמונותיו וערכיו, את הקונטקסט המסורתי ואת הקשר של כל אלה לסימפטומים הנפשיים. מתוך כך, נראה שמחובתם של שירותי בריאות הנפש לגלות גמישות מספקת כדי לשרת אוכלוסייה משתנה ולכלול שירותים ספציפיים לקבוצות אתניות שונות (Sadavoy, Meier & Ong, 2004).

כשירות תרבותית בבריאות הנפש

המושג "כשירות תרבותית" הוגדר על ידי איגוד העובדים הסוציאליים האמריקאי כ"תהליך שבו אנשים ומערכות מגיבים בכבוד וביעילות לבני אדם מכל התרבויות, השפות, המעמדות, הגזעים, הרקע האתני, הדתות, המסורות, הרוחניות, מעמד הגירה ומרכיבי שוני אחרים, באופן שמכיר, מאשר ומעריך את ערכם של יחידים, משפחות וקהילות, מגן ושומר על כבודו של כל אחד" (NASW, 2015, p. 13).

בספרות יש אבחנה בין רמות התערבות שונות בהיבט של כשירות תרבותית: רמת המיקרו, קרי העובד המעניק את השירות באמצעות טיפול ישיר; רמת הביניים (meso) - התערבות השירות/ארגון; ורמת המיקרו - המדיניות הכלל־חברתית (קורין־לנגר ונדן, 2012). מאמר זה מתייחס לכשירות התרבותית ברמת המיקרו, הנבחנת מנקודת מבטו של העובד הסוציאלי, ואולם התייחסות זו רלוונטית לכלל אנשי הטיפול ולצוות הרב־מקצועי במרפאה לבריאות הנפש, כולל עובדים סוציאליים, פסיכולוגים ופסיכיאטרים ואנשי טיפול נוספים, ומכאן הזיקה לרמת הכשירות התרבותית של השירות בכללותו.

כשירות תרבותית קריטית במיוחד במערך בריאות הנפש, בשל חשיבות יצירת הקשר בין המטופל למטפל. ניתן לומר כי אפקטיביות הטיפול תלויה בכשירותו התרבותית של המטפל (לרנר־זכות, 2015; Renzaho, Romios, 2015; Crock & Sonderlund, 2013). גישה רגישת תרבות רואה חשיבות בהבנת

ההולכים ומתרחבים (לרנר-זכות, 2015; Purnell, 2005; Abitz, 2016).

בעת שמנסים להגדיר ולתאר את המושג כשירות תרבותית, יש לשים לב לכך שהוא מכון להתמקדות ב"אחר" ובאפיוני תרבותו, אך בה בעת נדרש העובד הסוציאלי לרפלקטיביות ולמודעות לנוכחותם של מרכיבי תרבותו שלו, כדי לא להתעלם מהתלות ומיחסי הכוח המובנים ולהימנע מלהעמיק את הפערים הקיימים ממילא בטיפול ב"אחר" (Nadan, 2017). אפשר לערער על הרעיון כי ידע לגבי תרבותו של האחר הוא תנאי לכשירות תרבותית, שכן היכולת להכיר את האחר היא מוגבלת ועלולה לחטוא בסטריאוטיפיזציה. מכאן שהדגש בטיפול צריך להיות על אופן הגישה לאחר, על פתיחות, קבלה וכבוד כלפי הבדלים תרבותיים (Ben-Ari & Strier, 2010; Hebenstreit, 2017). בהקשר לכך, המושג "ענווה תרבותית" ("Cultural humility") מדגיש את ההיבטים הבין-אישיים הנדרשים מן המטפל במפגש עם שונות תרבותית: התכוונות לאחר, ביטוי פתיחות ואי-התנשאות, מודעות וביקורת עצמית וכן אינטראקציה תומכת, כבסיס לקשר טיפולי מיטיב (Davis et al., 2018; Foronda, Baptiste, Reinholdt, & Ousman, 2016).

מהנאמר עד כה ניתן להבין כי "כשירות תרבותית הינו תהליך למידה דינמי הנמשך במהלך כל חייו המקצועיים של העובד הסוציאלי, אשר ממשיך לפגוש אוכלוסיות מגוונות ולהתקל בסיטואציות חדשות בפרקטיקה. מפגשים בין-תרבותיים חדשים מעלים את הצורך ברכישת ידע חדש, בהתעמתות עם עמדות ורגשות חדשים המתעוררים, ובפיתוח מיומנויות רלוונטיות. באופן זה, כשירות תרבותית הינה בבחינת ערך ושאיפה" (קורין לנגר ונדן, 2012, עמ' 517).

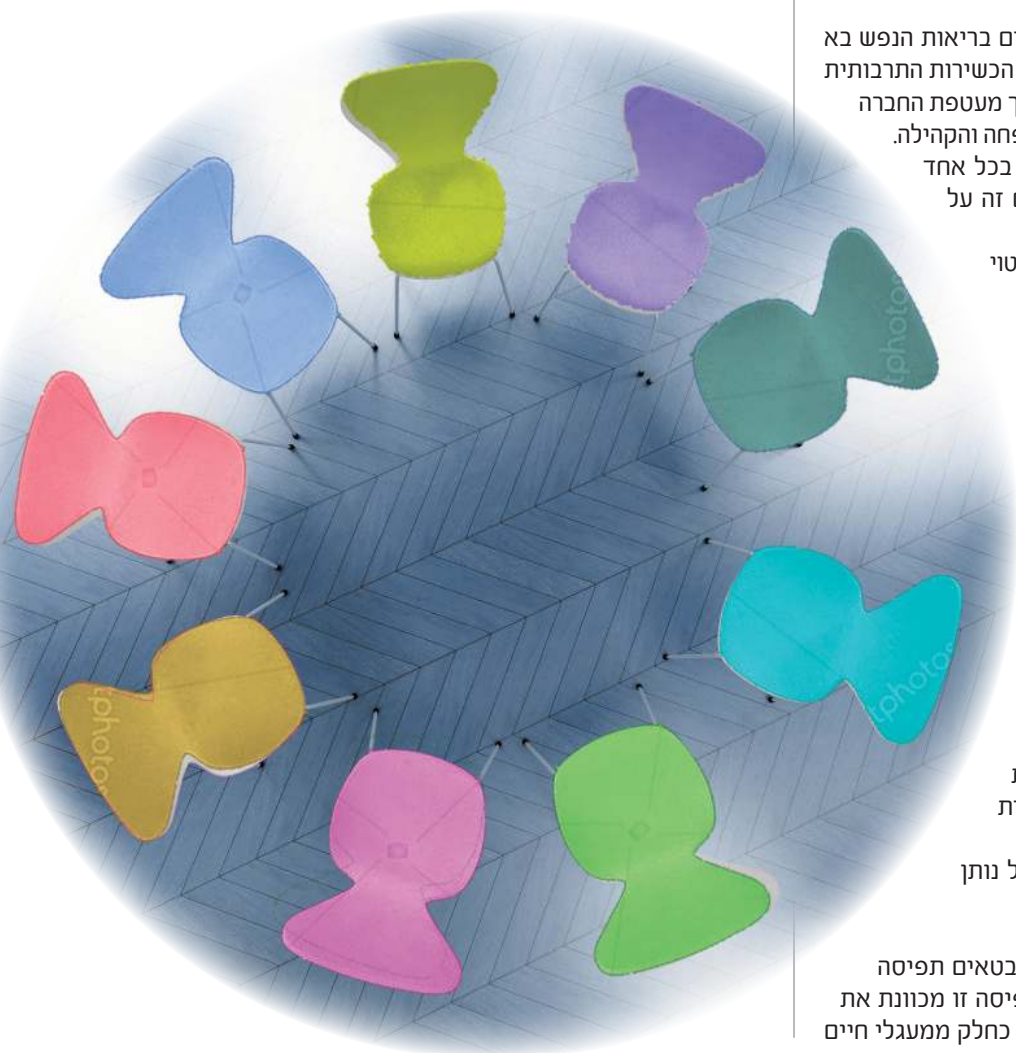
הנרטיב של המטופל, תפיסתו ואמונותיו, כמקור מרכזי למידע על חייו ועולמו הפנימי והחברתי ועל ההיבטים הקשורים לבריאותו הנפשית. באמצעות הסיפורים על המחלה, המצוקה והסבל הממושך, המספר מנסה לפענח את פשרו של הכאב ולתת לו משמעות. ההסתכלות הנרטיבית על מצוקה משנה את ההבנה של המטפל לגבי "האמת" והממשות של מצוקה (מרגולין וויצטום, 2003; Knaifel & Mirsky, 2003; Kleinman, 1986). ההקשבה לנרטיב של המטופל מחייבת את אנשי המקצוע בתחום הבריאות להתגבר על מחסומים תרבותיים על ידי למידה על תרבויות המטופלים ופיתוח מודעות לתיוג ולדעות קדומות שלהם עצמם (Campinha-Bacote, 2000).

כשירות תרבותית כוללת מערך כלים לפתרון בעיות אשר כולל: 1) יכולת לזהות ולהבין את הדינמיקה שבין המורשת לבין ממדים הסתגלותיים בתרבות; 2) יכולת לעשות שימוש בידע שנרכש לגבי מסורות של הפרט מחד גיסא והאתגרים ההסתגלותיים מאידך גיסא, כדי להביא למרב האפקטיביות של ההערכה, הדיאגנוזה והטיפול; 3) הפנמת תהליך הכרה זה, רכישת הידע ושימוש בדינמיקה התרבותית כך שהידע ייושם באופן רוטיני בקבוצות מגוונות (Whaley & Davis, 2007). קיימת הסכמה בספרות כי אנשי מקצוע המוגדרים כבעלי "כשירות תרבותית" צריכים להיות בעלי ידע המורכב משלוש רמות: **א. מודעות תרבותית (cultural awareness)**, קרי מודעותו העצמית של העובד הסוציאלי לערכיו התרבותיים והתהליכים המתרחשים בעת מפגש בין-תרבותי; **ב. ידע תרבותי**, הכולל ידע תיאורטי לגבי רב-תרבותיות, יחסים בין קבוצות וכדומה, ידע ספציפי יותר באשר לחברה הייחודית וידע לגבי קבוצות תרבות שהעובד בא במגע עמן; **ג. מיומנויות בטיפול**, הבאות לידי ביטוי ביישום המודעות התרבותית והידע בפרקטיקה המקצועית (קורין לנגר ונדן, 2012; Horevitz, Lawson, & Chow, 2013).

הבסיס הרעיוני למושג "כשירות תרבותית" בתחום בריאות הנפש בא לידי ביטוי במודל על פי Purnell (2005), המציג את הכשירות התרבותית כמורכבת משלושה מעגלים מתרחבים, הנתונים בתוך מעטפת החברה בכללותה וכוללים את האדם (המעגל הפנימי), המשפחה והקהילה. המודל מצביע על תחומים שיש להתייחס אליהם בכל אחד מהמעגלים, אשר מצויים ביחסי גומלין ומשפיעים זה על זה והם בעלי זיקה לתחום בריאות הנפש:

1. תקשורת - שפת התקשורת, הקונטקסט, הטון, הביטוי הלא מילולי והמוכנות לשתף ברגשות.
2. ארץ המוצא - סביבת המוצא (כפרית/עירונית), דמוגרפיה, גיאוגרפיה, השכלה ותעסוקה.
3. מקום המשפחה - תפיסות מגדריות, מצב משפחתי, דרכי גידול ילדים.
4. עבודה ותעסוקה - הטמעת מנהגי תרבות בתחום העבודה, תקשורת בין קבוצות חברתיות.
5. אקולוגיית שתי תרבויות - נבדלות פיזית והיבטי נראות (דוגמת צבע עור), תורשה וגנטיקה.
6. התנהגויות בסיכון - שימוש בטבק, אלכוהול וסמים, התנהגות סיכונית.
7. רוחניות - פרקטיקות דתיות, טקסים והתנהגויות המעניקים משמעות ומשמשים מקורות חוזקה.
8. פרקטיקות בריאותיות - אמונות ומסורת, אחריות הפרט על בריאותו, תגובה לכאב, תפיסה על אודות חולי נפשי, עמדות בנושא צריכת תרופות.
9. המטפל - תפיסת הסטטוס התרבותי-חברתי של נותן השירות וזהותו.

תחומים אלה, המעצבים את עולמו של הפרט, מבטאים תפיסה הרואה באדם חלק מההקשר הסביבתי-תרבותי. תפיסה זו מכוונת את אנשי המקצוע ושירותי הבריאות לראות את האדם כחלק ממעגלי חיים

המרפאה לבריאות הנפש ברמלה

המרפאה לבריאות הנפש בעיר רמלה נמצאת בסביבה רבת-תרבותית היוצרת פסיפס אנושי, אשר מייצג במידה רבה את ההרכב הדמוגרפי במדינת ישראל כמדינת הגירה וכחברה מרובת-תרבויות. העיר מעורבת, וכמחצית מתושביה היהודים הם מהגרים מדור ראשון; ביניהם עולים משנות ה־50 מצפון אפריקה; עולים משנות ה־90 מבריה"מ לשעבר, רובם מהחלק האסיאתי של בריה"מ - בוכרים, גרוזינים, וקווקזים; עולים מאתיופיה; עולים מהודו ועוד. האוכלוסייה הערבית, המהווה 23% מכלל התושבים, אף היא מגוונת וכוללת משפחות מוסלמיות שורשיות, ערבים נוצרים, בדואים, תושבי "השטחים" ועוד. כמו כן, בעיר מתגוררת קהילת מהגרי עבודה לטינים (למ"ס, 2016). על אף מיקומה של העיר רמלה במרכז הארץ, היא בעלת אפיוני פריפריה מבחינת הרכבה הסוציודמוגרפית. יש להוסיף כי במשך שנים שכנה המרפאה בשכונה מוחלשת, הסובלת מהזנחה, שרוב תושביה ערבים והיא מכונה בפייהם "הגטו", כינוי המשקף חוויית מידור ושוליות. לאחרונה הקצתה העירייה למרפאה מבנה במיקום מרכזי ונגיש יותר. המרקם הרב-תרבותי המאפיין את העיר מציב בפני המרפאה לבריאות הנפש אתגר אנושי ומקצועי. לעתים קרובות, המכשול הראשון מתעורר סביב קשיי השפה, בעיקר בקרב המבוגרים שבין הפונים, המתקשים לתת ביטוי מילולי למצוקות ולחולי הנפשי המושפעים תרבותית. המרפאה שייכת למשרד הבריאות ולמערכת מרפאות החוץ של בית החולים באר"עקב.

התערבות קבוצתית בהקשר רב-תרבותי

מטרת הקבוצה: להביא לשיפור במצבן הנפשי של חברות הקבוצה הסובלות מהפרעת חרדה ו/או דיכאון, מתוך גישה הרגישה להיבט התרבותי, מדגישה את ריבוי ההקשרים ומעגלי הזהויות ושואפת לשפר את היכולת לנוע בחופשיות ביניהם.

תיאור הקבוצה: ההתערבות הקבוצתית התקיימה במסגרת טיפול במרפאה לבריאות הנפש ונמשכה למעלה משנה (עד יולי 2016). הקבוצה נפגשה אחת לשבוע והונחתה על ידי שתי מנחות, עובדות סוציאליות במרפאה, שכותבת המאמר היא אחת מהן.

הקבוצה כללה תשע נשים גילאי 45-67, שאובחנו כאמור, כסובלות מהפרעת חרדה ו/או דיכאון. בקרב כל חברות הקבוצה נמצאו ביטויים פסיכוסומטיים למצוקה ("ניב המצוקה") ובעיות רפואיות נלוות. על אף העובדה כי מוצאן של הנשים שונה, ביטויים פסיכוסומטיים הם דרך שכיחה לבטא מצוקה, ובמיוחד בהקשר למעמדן החברתי המשותף וההיסטוריה המשפחתית מרובת הטרואמות וכחלק מהשפעת המעגלים החברתיים-תרבותיים (מרגולין וויצטום, 2009).

רוב הנשים גרושות או אלמנות, אינן עובדות ושונות זו מזו בצביון הדתי-חילוני.

מוצאן של חברות הקבוצה מגוון: שתי נשים הן ערביות ילידות הארץ - נוצרית ומוסלמית. האחרות הן יהודיות ממגוון ארצות מוצא - מרוקו, טוניס, אוזבקיסטן, גרוזיה, טורקיה וילידת הארץ, בת להורים שעלו ממרוקו.

ביטוי המצוקה
מכיל בתוכו את הרוכד
האישי ואת הרוכד הקולקטיבי,
הקשור לנורמות חברתיות
ולסמלים תרבותיים. הצורות
השונות של יחסי הגומלין בין
הרוכד האישי לזה הקולקטיבי
מתבטאות הן בסימפטומים
והן במעגלי החיים השונים
של הפרט

תהליך: תהליך ההתפתחות של הקבוצה יתואר בהקשר למגוון שאפיין את הרכבה, תוך שימוש בדוגמאות הממחישות את שלבי התפתחותה. תיאור התפתחות הקבוצה נגזר מתוך תפיסה פסיכודינמית, הרואה את הקבוצה כשלם ושואפת לזהות בצד הנאמר במפגשים את ה"סב־טקסט", הלא מודע הקבוצתי, המשחרר יחסים משפחתיים ראשוניים וקונפליקטים המכתיבים את התפתחותה (יאלום, 2006; סטולפר וציגנלאוב, 2016; Foulkes, 1975).

תחילת הדרך - הטרוגניות תרבותית

ראשיתה של הקבוצה התאפיינה בחרדה רבה, האופיינית לשלב ההתהוות. כמנחות, חשנו עם תחילת התהליך מתח מיוחד, בהיות הקבוצה רב-גונית ומרובת שונות. תהינו אם ייווצר מכנה משותף בין הזרים, הנבדלים זה מזה באישיותם, במוצאם ובתרבותם, ואם יהיה אפשר להכיל שונות זו על מכלול רבדיה. בצד השונות עמדו נגד עינינו ביטויי ההפרעה והכאב הנפשי השזורים בסיפורי חיים קשים של נשים אלה, ממעמד סוציאקונומי נמוך, החולקות תנאי חיים קשים, והידעיה כי על אף השונות התרבותית - הסבל הוא אוניברסלי.

טיפול קבוצתי בקבוצה עם הטרוגניות תרבותית מנוהל עם מודעות וקבלה של קבוצות אתניות אחרות ורגישות לערכיהן. שוני תרבותי, חברתי ודתי מחייב הבנת הקונטקסט וההירות מפני סיווג קטגוריאלי שרירותי מבטל, כגון "לבן", "חילוני", "יהודי", "נוצרי", "מעמד ביניים" וכדומה (סלבנדי, 2000). משימה זו אינה פשוטה כלל ועיקר בקבוצה הטרוגנית הכוללת יהודים וערבים, בהקשר החברתי-פוליטי בישראל. כך, בתחילת דרכה של הקבוצה, ההטרוגניות התרבותית הציבה אתגר לא פשוט בניסיון ליצור לכידות וקבלה.

תחילת הקבוצה התאפיינה בדיבור עקיף, עמוס בפרטים ואף טרחני. חברות קבוצה השתלטו באופן מונופוליסטי על זמן הדיבור, מציפות בפרטים ומשדרות ריחוק. ניכר כי בדקו את מקומן במרחב הקבוצתי ועסקו בשאלות של אמון בסיסי, תוך ניסיון לרקום את הקבוצה. היווצרות הברית הטיפולית היא תהליך בעל חשיבות ומשמעות רבה. היא דורשת תשומת לב מיוחדת, כמו גם מיומנות, רגישות, זמן ועקביות. עבור אנשים הסובלים ממצוקה נפשית, הדינמיקה הקשורה להצטרפות ולהשתייכות לקבוצה היא גורם תרפויטי משמעותי ומורכב (ימין, רועה, יאנוס וליסאקר, 2012).

דוגמה: ג'קלין (67, ילידת מרוקו) נהגה בתחילת התהליך להשתלט על השיחה. מתוך בדידותה, דיברה על ה"ביחד" הקבוצתי לכאורה ושיתפה מניסיונה בקבוצות קודמות, תוך הבטחה ש"אם כולם יתמידו ויגיעו, יהיה לנו טוב ביחד..." הזמנתה זו לקרבה מדומה לא זכתה לתגובה מצד חברות הקבוצה, שהיססו אם אכן הקבוצה תוכל להיות בית עבורן. ג'קלין לא ויתרה, ובמפגשים הראשונים נהגה לשתף בפרוטרוט ובאריכות במתכונים, באופן שנשמע כשיחת חולין סתמית. תהינו אם הקבוצה "עובדת", ושאלו זקוקה להשקעה בה מהווה מעמסה כבדה מדי. אולם דווקא הדיבור ה"סתמי" סחף אחריו נשים נוספות, שחלקן עם הקבוצה מתכונים. בדרך זו, הבנלית לכאורה, סימנו את השונות, בצד מוכנות זהירה להציף זו למטבחה של זו.

"אנחנו" ו"הם" - הייתכן גישור?

בשלב זה עסקה הקבוצה בגישור, לצד הדגשת השונות. בקבוצות עם הטרוגניות אתנית-תרבותית עלולה להיווצר חלוקה פנימית של הקבוצה

“לכולם קשה... אצל כל אחד זה אחרת” - הכרה בשונות

אולי יותר מאשר בקבוצות אחרות - בקבוצות שהמוקד בהן הוא המצוקה הנפשית המנחה נדרש לרמות גבוהות של רגישות, גמישות ואמפתיה לחוויה הפנימית של המשתתפים ולמצבם בקבוצה (ג'ויסמן וגיל, 2010). בקבוצה עם הטרוגניות תרבותית, משימה זו מאתגרת במיוחד. כמנחות, חשנו כי משימת ההנגשה אינה רק לשוני-תרבותית אלא נוגעת בתכנים רגשיים ובחוויות אנושיות אוניברסליות “קשות לעיכול”, המחייבים את המנחים להתמודד עמם ולתוכם לקבוצה.

דוגמה: בתקופת קיומה של הקבוצה חלה בעלה של רינה (48, ילידת טורקיה) במחלה סופנית ונפטר לאחר חודשים מספר. האירוע הציף בקבוצה תכנים קשים הקשורים במחלה ובאובדן ועורר רגשות של כאב, חוסר אונים וחרדה. מן המנחות והקבוצה נדרשה רגישות רבה כלפי חברת הקבוצה שהתמודדה עם האובדן, ובמקביל ניתן מקום לאובדנים אישיים קונקרטיים וסימבוליים. עלו סגנונות התמודדות שונים, המושפעים מהקשר האישי, המשפחתי והתרבותי. אירוע זה איחד את הקבוצה והכאב נחווה כמשותף. מתוך הסבל ותחושת הלכידות קיבלה הקבוצה כוח ו“התפתה” לבדוק את חוסן הסביבה ולאפשר ביטויי שונות וייחודיות במסגרתה. חוויית ביסוס האמון בקבוצה בעלת שונות מרובה דרשה מן המנחים ערנות רבה לצורכי הקבוצה בקבלת אישור לחוסנו של המכלל הקבוצתי - עמידותו מחד גיסא וגמישותו מאידך גיסא. ניתן מקום לשאלות (לעתים התקפות) על מיקומם של המנחים וכן למאבק על עמדות הכוח בקבוצה. לרגע מסוים התאחדה הקבוצה בניסיון לדרוש מן המנחים פתרון לקשיים, “כלים”, מדריך הוראות מפורט לנבכי המצוקה, באופן שמאחד ומטשטש את השונות. המשאלה למצוא דמיון בין חברות הקבוצה ביטאה לעתים קרובות רצון אמיתי לקרבה. הן חזרו שוב ושוב על ביטויים שהדגישו את המכנה המשותף: “כולנו בבור...”.

על אף השונות וההטרוגניות התרבותית, נוצר בחדר “היכל של מראות”. חברות הקבוצה יכלו לפגוש תכנים מעולמן, חלקם לא מודעים, באמצעות השתקפותם באחר. המראה היא מראת הנפש, והמתבונן בה רואה את עצמו ואת האחרים מבעד להיכל המראות שהם מציבים בפניו דרך עיניו שלו (תודר ווינברג, 2006; Pines, 1984). עם ביסוס חוויית האמון בקבוצה ותחושת הקרבה, ניתן היה לחוש כי נוצר מקום לריבוי הזהויות ולשונות בין חברות הקבוצה, כמשתקף במעגלי החיים השונים. דוגמה: זויה (64, בוכרית, ילידת אוזבקיסטן) פונה לרינה, שהתאלמנה חודשים מספר קודם לכן:

“תגידי לי, אצלכם לא נוהגים מנהגי אבלות במשך כל השנה?” רינה (מתגוננת): “בטח שכן, אבל אני לא רוצה ללכת בשחור וגם לא נמנעת מללכת לאירועים. זה לא שאסור לי, פשוט לא בא לי... אין לי כוח...” (עיניה מתמלאות דמעות).

זויה (מתעלמת מהבכי של רינה): “כשאמא שלי נפטרה, כמה שנים אחרי שבאנו לארץ, עשיתי לה ארוחה גדולה עם דגים, כל טוב וכל מה שצריך. הזמנתי את כל השכנים. לא היה לי כסף, אבל אצלנו אין דבר כזה, את חייבת גם אם את לא רוצה. האזכרה היא אירוע מאוד חשוב, לפעמים כמו חתונה. לא היה כוח, נשארתי עם בת שהתגרשה ותינוק בדירה, ובכל זאת אזכרה צריך...”

סיגל (45, ילידת הארץ, הוריה ממרוקו) קמה ומתיישבת ליד רינה. היא אומרת: “לכולם קשה... אצל כל אחד זה אחרת.” בדבריה נתנה

לתת-קבוצות, ל“אנחנו” ו”הם”; התארגנות חברתית הנובעת מאינסטינקט אנושי מולד, שהמנגנונים שבבסיסו הם פיצול והשלכה והוא יוצר סגירות ועוינות כלפי ה”הם”. “אנחנו”, כמייצג צורה קולקטיבית של “אני”, ו”הם”, כמייצג צורה קולקטיבית של “לא אני”. היווצרות חלוקה זו מתפקדת כמנגנון הגנה, בעקבות תחושות כגון פחד והיעדר תחושת שייכות (ברמן, ברגר וגוטמן, 2000).

הקבוצה אכן התחלקה לתת-קבוצות - על פי המוצא, שכונת המגורים או מכנה משותף אחר. השונות שהקבוצה עסקה בה סומנה על ידי המנחים, אשר הזמינו לדיבור אישי יותר. אט אט החלו לקחת מקום חברות שהעזו לחשוף זהויות נוספות, מעבר לזהות הבולטת של השיוך התרבותי והמוצא.

דוגמה: נאסרין (51, ילידת הארץ), חברת קבוצה בעלת נוכחות כריזמטית הסובלת מחרדה, ביקשה מהקבוצה עזרה בהרגעת החרדה. מאחר שאינה שולטת בשפה העברית, נזקקה לעתים קרובות לעזרה בתרגום מסווא (53, ילידת הארץ) השקטה והמופנמת, שזכתה בדרך זו בתפקיד “מתווכת” וכך

נסלל עבורה מקום בקבוצה. הצטרפו למלאכת התרגום שתי הנשים ילידות מרוקו, השולטות מילדותן בשפה הערבית. למעשה, הקבוצה עסקה בהנגשה לשונית של המצוקה, ובזעיר אנפין - במה שנראה על פניו כיצירת גשר בין-תרבותי.

השונות התרבותית בלטה, ובצדה המשאלה המוצהרת לתת מקום לריבוי הזהויות בקבוצה. לא ניתן היה להתעלם מההיבטים הפוליטיים בקבוצה זו ובקבוצות בכלל, ממאבקי הכוח בין חברות הקבוצה ומאקטים פוליטיים לא מודעים של המנחים, המתבטאים בהתערבויותיהם או בבחירתם להימנע מהתערבות. דוגמה לכך היא ניסיונות המנחים בקבוצה זו, לעתים באופן לא-מודע, להדגיש את הדמיון ולמזער את השונות. למשל, על ידי סימון הסימפטומים הפסיכיאטריים והמצוקה, המשותפים לכל חברות הקבוצה.

טיפול רגיש להקשר התרבותי מחייב מודעות עצמית של המנחה/המטפל לתפיסותיו ולדעותיו המוקדמות לגבי תרבותו ומיקומו

החברתי של המטופל, אך גם לגבי ההעברה הנגדית ונקודות העיוורון התרבותי שלו. המפגש עם האחר עשוי לעורר במטפל כאב נפשי והיבטים בעולמו הפנימי שהיה רוצה להתנתק מהם, ואשר חשיפתם תאפשר יצירת “Cross-cultural empathy” (Mirsky, 2011). האמפתיה הבין-תרבותית, המתבססת על רפלקסיה ומודעות עצמית, חותרת לשיפור יכולת המטפל לחוות את העולם דרך עיני האחר ולמתן לגיטימציה לשונותו.

בנקודה זו היה אפשר לזהות את הקושי של יחידת ההנחיה לגעת בשוני בהקשר הפוליטי, וייתכן שהיעדר שיח גלוי בנושא תרם להסוואת תחושות אותנטיות של אי-נוחות ואיום. השונות והאיום המוסווה במפגש עם האחר ועם החלקים המודרים המושלכים עליו אופייני לקבוצות מעורבות (סטולפר וציגנלאוב, 2016). יחסי הכוח בקבוצות אלה שאובים במידה רבה מהמציאות החברתית החיצונית הכוללת קונפליקטים המתבטאים במרחב הקבוצתי (פרידברג, 2009). באום (2007; 2011), מציינת כי אנשי מקצוע מתחום בריאות הנפש באזורי קונפליקט, ובכללם ישראל, מעידים על הדרת נושא הקונפליקט מן הפרקטיקה ותפיסת מרכיב הזהות הפוליטית כלא רלוונטי וכמפריע לשיח המקצועי-טיפולי. לדבריה, התעלמות מהקשר זה בהתערבויות טיפוליות עלולה לפגוע ביעילות הטיפול ולהחמיץ את האפשרות ליצור שינוי בהתייחסות לאחר.

בהסתמך על כך, ניתן לראות בבקשת העזרה של נאסרין להרגעת חרדתה (כפי שצוין בדוגמה) משאלה להסרת העיוורון התרבותי-חברתי-פוליטי בקבוצה, המאיים ומגביל את צעדיה, להכיר בזהותה כערבייה בקבוצה בה רוב המשתתפות יהודיות ולהבין את משמעות המפגש עבורה.

לגיטימציה לבחירתה של רינה "לזוז" מתכתבי תרבות המוצא ולנוע בין הזהויות. הקבוצה הגיבה בשתיקה ממושכת, שנראה היה כי היא מאפשרת את עיכול הכאב והתבוננות פנימה ב"היכל המראות", המשקף את האפשרות לתנועה.

השונות והאחרות בקבוצה הושלכו על מנהגים תרבותיים, בעוד שלמעשה התבטאו בתחושות עמוקות של חוסר ערך, מיקום משפחתי, מיקומי שוליים והבדלים אישיותיים. לעתים נראה כי נוח לדבר על מנהגי עדות מאשר על המיקום בקבוצה, על קנאה ועל תחרות.

בהמשך המפגש התפתח שיח ער, הנוגע לזהות הקולקטיבית, על מנהגי אבלות, משמעות האזכרה בכל עדה ותרבות ועד כמה ניתנת הבחירה לנהוג על פי דרכי. השיח אומנם סימן את השונות, אך מנקודת מבט של בחירה אישית ומוביליות.

דוגמה: סוהא, חברת הקבוצה, השותקת בדרך כלל, ביקשה לדבר. כמנחים, שאלנו את עצמנו אם קולה מושקת בהיותה שייכת למיעוט חברתי, כערבייה, נושא שכאמור לא נגענו בו בקבוצה. סוהא סיפרה לראשונה

על אובדן הוריה בהיותה עדיין אישה צעירה ועל חוויית היתמות המלווה אותה מאז. היא שיתפה בתחושת הכישלון להקים משפחה משלה ותיארה את קשייה כרווקה בחברה הערבית. מדיבור קטגוריאלי וסטיגמטי, המציב את הזהות התרבותית על פי המוצא, היה אפשר עתה לצאת ולחקור את המשותף ואת השונה - ברמה האישית וברבדים עמוקים יותר. חוויית ה"אחרות" התמקדה לאו דווקא במוצא קבוצתי אתני, ובצדה התאפשר לחוות נקודות חיבור ודמיון, ריבוי זהויות ותנועה ביניהן.

עם עליית תחושת הלכידות הקבוצתית, הכאב שאפיין את תוכן הדברים התחלף בתחושת כעס כלפי "אחר" חיצוני. הכעס הופנה בראש ובראשונה כלפי הממסד המזניח, שחברות הקבוצה חשו כי אינו "רואה" אותן. בהמשך, עם המעבר לשפה אישית יותר, התעורר כעס המכוון כלפי אחרים ספציפיים, בדרך כלל בני משפחה, ש"לא סופרים אותן" ורוצים לקחת מהן.

הקול הקבוצתי ביטא תחושת חוסר נראות, בדידות ולעתים אף חוויית רודפנות. עלו תכנים המתארים קונפליקטים משפחתיים קשים. עברן של הנשים, כשייכות לקבוצות מוחלשות, כולל טראומות מורכבות ומתבטא בנרטיב האישי של כל אחת מהן. תחושת חוסר הנראות עלתה אל מול הממסד הרפואי הפסיכיאטרי, המזלזל בהן ואינו מתאמץ לספק פתרון למצוקתן. במקביל פנתה הקבוצה אלינו, המנחות, בטענה שאיננו עושות מספיק כדי להיטיב את מצבן, כדמויות הוריות שאינן טובות דיין.

להיות "מאג'נון" - חוויית הסטיגמה בקבוצה

סטטוס חברות הקבוצה כמטופלות המרפאה, כ"פגועות נפש", האפיל לעתים קרובות על שאר ממדי הזהות. בנוסף לסימפטומים הפסיכופתולוגיים, הן נאלצות להתמודד עם תגובת החברה למצבן, עם דעות קדומות, חשיבה סטריאוטיפית ותחושות של אשמה ובושה. נושא זה ליווה את הקבוצה מתחילתה ו"חצה" את השונות התרבותית.

העניין בתרופות פסיכיאטריות היה נושא משותף בקבוצה ועלה בין היתר סביב העיסוק בסטיגמה. חברות הקבוצה תיארו את תפיסתן הסובייקטיבית לגבי בריאות הנפש ומחלת נפש ועלו גישות שונות לגבי השימוש בתרופות. חלק מהמשתתפות הסתירו את עובדת היותן מטופלות במרפאה, מתוך בושה וחשש מתגובת הסביבה. סוהא דיברה על משמעות היותן "מאג'נון" (משוגע) בחברה הערבית. רינה, שבעבר אושפזה בבית חולים פסיכיאטרי עקב דיכאון, תיארה את חווייתה

כ"מסומנת": "כולם מכירים כאן בעיר את כולם, יודעים מי נורמלי ומי לא..." סטיגמות אלה, המושרשות בחברה ובקהילה, מופנמות באופן לא מודע ובמקרים הקשים יותר הופכות למרכיב בזהותם של הסובלים ממחלה נפשית ומשפיעות על היבטים של החלמה, כמו חוסר תקווה וביטחון עצמי ירוד (ימין, 2012). המנחים הזמינו קולות נוספים שעלו בקבוצה וסימנו את המורכבות ואת ריבוי הזהויות בהקשר למצוקה הנפשית.

היה אפשר להבחין כי בקרב חברות הקבוצה שחו הגירה, הקושי מורכב עוד יותר. מטופלים בתחום בריאות הנפש המתמודדים עם הגירה ומעבר תרבותי נדרשים להתמודד עם סטיגמה כפולה, הנובעת הן ממצוקתם הנפשית והן ממיקומי שוליים כמהגרים ובני מיעוט. תיג כפול זה הוא בבחינת איום על תפיסתם העצמית ומעצים רגשות של ניכור ושוליות (Knaifel & Mirsky, 2015; Mirsky, 2009).

גם בהקשר זה, עם הזמן ניתן מקום לראייה רחבה ואינטגרטיבית, לתחושת כוח בצד החולשה ולחוויית שפיות בצד ה"שיגעון". חלקן ציינו כי מחלת נפש לעתים אינה שונה ממחלה פיזית, וכי המחלה מספרת את סיפור חייהן האישי.

סיום התהליך

עם חלוף הזמן ניכר כי תחושת השייכות לקבוצה התחזקה, ובמקביל התחזקה היכולת לנוע בחופשיות רבה יותר בין תפקידים וזהויות. התבססה תחושת הנראות בקבוצה, אשר התבטאה ביתר הקשבה ותגובתיות זו לזו, בהבעת ביקורת ובהומור עצמי. ניתנה לגיטימציה למשאלה לקבלה על ידי ה"אחר", ללא קשר לעבר, למוצא תרבותי ולמרכיבים אחרים בזהות.

החיבור והאפקטיביות של קבוצות עם הטרוגניות תרבותית נמדדים במידת החופש להביע רגשות ביחס לקבוצה ולמשתתפיה, וכן למידה שחבריהן חשים חופש להביע ביקורת או אכפתיות ודאגה כלפי האחר בקבוצה. קבוצות אלה פועלות בהצלחה כאשר המטפל מצליח

ליצור חיבור בין חברי הקבוצה, מעבר לשונותם (סלבנדי, 2000).

הנחיה כשירת תרבות הציבה אתגר בפני מנחות הקבוצה, שנדרשו לגלות רגישות ומאמץ מיוחד כדי לבסס ביטחון ולאפשר קרבה ואמפתיה בין-תרבותיות בהקשר החברתי-פוליטי המורכב. אפשר לומר, מחד גיסא, שהקבוצה הצליחה ליצור חיבור וקרבה מתוך ראייה רב-ממדית של חבריה, ומאידך גיסא - ייתכן שחיבור זה נעשה במחיר של אי-סימון קונפליקטים ומיקומי כוח בקבוצה.

ההנחה העומדת בבסיס ההתערבות הקבוצתית היא כי בני האדם שונים בבסיסם, וכי המפגש עם אחרותו של הזולת יכול להביא מרפא. האחרות והדמיון הן שתי זיקות הנוגעות לשאלות של אמפתיה וחיוניות הן ביצירת קרבה והן בשמירה על מרחק (סטולפר וציגנלאוב, 2016). נראה כי הקבוצה הצליחה לנוע בבטחה בין קטבים אלה.

לקראת סיום הקבוצה, המשתתפות הביעו רצון להמשך ההתערבות הקבוצתית. מתוך הכרה בחשיבות התכנית, המרפאה נענתה לבקשתן.

סיכום

המאמר עסק בנושא הכשירות התרבותית בתחום בריאות הנפש, ובמרפאות לבריאות הנפש בפרט. נסקר מושג הכשירות התרבותית, המורכב משלוש רמות ידע: מודעות, ידע על תרבות המטופל וידע על פרקטיקה המותאמת לצורכי מטופלים עם גיוון תרבותי. בהקשר זה, הודגשה חשיבותה של ענווה תרבותית אצל המטפל (Foronda et al., 2016), כמו גם של מודעות עצמית ובחינה רפלקסיבית, כבסיס לקשר טיפולי מיטיב. בחלקו השני של המאמר הובא תיאור התערבות בקבוצה טיפולית עם

Campinha-Bacote, J. (2002). The process of cultural competence in the delivery of healthcare services: A model of care. *Journal of Transcultural Nursing, 13*, pp. 181-184.

Cummings, C. A. (2013). *DSM-5 on culture: A significant Advance*. Retrieved from: <http://www.thefpr.org> blog

Davis, D. E., DeBlaere, C., Owen, J., Hook, J. N., Rivera, D. P., & Choe, E. (2018). The multicultural orientation framework: A narrative review. *Psychotherapy, 55*(1), pp. 89-100.

Durst, R., Minuchin-Itzigsohn, S., & Jabotinsky-Rubin, K. (1993). 'Brain-fag' syndrome: Manifestation of transculturation in an Ethiopian Jewish immigrant. *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences, 30*(4), pp. 223-232.

Foronda, C., Baptiste, D. L., Reinholdt, M. M., & Ousman, K. (2016). Cultural humility: A concept analysis. *Journal of Transcultural Nursing, 27*, pp. 210-217.

Foulkes, S. H. (1975). *Group analytic psychotherapy*. London: Karnac.

Hebenstreit, H. (2017). The National Association of Social Workers 'Code of Ethics' and cultural competence: What does Anne Fadiman's 'The spirit catches you and you fall down' teach us today? *Health & Social Work, 42*(2), pp. 103-107.

Horevitz, E., Lawson, J., & Chow, F. C. (2013). Examining cultural competence in health care: Implications for social workers. *Health & Social Work, 38*(3), pp. 135-145.

Kirmayer, L. J. (2012). Rethinking cultural competence. *Transcultural Psychiatry, 49*, pp. 149-164.

Kirmayer, L. J., Brass, J. M., & Tait, C. L. (2000). The future of cultural psychiatry: An international perspective. *Canadian Journal of Psychiatry, 45*(7), pp. 607-616.

Kirmayer, L. J., & Groleau, D. (2001). Affective disorders in cultural context. *Psychiatric Clinics of North America, 24*(3), pp. 465-478.

Kitayama, S., Markus, H. R., Matsumoto, H., & Norasakunkit, V. (1997). Individual and collective processes in the construction of self: Self-enhancement in the United States and self-criticism in Japan. *Journal of Personality and Social Psychology, 72*, pp. 1245-1267.

Kleinman, A. (1986). Illness meaning and illness behavior. In S. McHugh et al. (eds.), *Illness Behavior*. New York: Plenum Press, pp. 149-160.

Knaifel, E., & Mirsky, J. (2015). Interplay of identities: A narrative study of self-perceptions among mentally ill immigrants from the former Soviet Union. *Transcultural Psychiatry, 52*(1), pp. 74-95.

Mirsky, J. (2009). Mental health implications of migration: A review of mental health community studies on Russian-speaking immigrants in Israel. *Journal of Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 44*(3), pp. 179-187.

Mirsky, J. (2011). Countertransference blocks in cultural-competence training. *Psychoanalytic Social Work, 18*, pp. 136-148.

Nadan, Y. (2017). Rethinking 'cultural competence' in international social work. *International Social Work, 60*(1), pp. 74-83.

NASW National Committee on Racial and Ethnic Diversity (2015). *NASW standards for cultural competence in social work practice*. Washington, D.C: NASW.

Pines, M. (1984). Reflections on mirroring. *International Review of Psychoanalysis, 11*(1), pp. 27-42.

Purnell, L. (2005). The Purnell model for cultural competence. *The Journal of Multicultural Nursing & Health, 11*(2), pp. 7-15.

Renzaho, A. M. N., Romios, P., Crock, C., & Sonderlund, A. L. (2013). The effectiveness of cultural competence programs in ethnic minority patient centered health care: A systematic review of the literature. *International Journal for Quality in Health Care, 25*(3), pp. 261-269.

Sadavoy, J., Meier, R., & Ong, A. Y. (2004). Barrier to access to mental health Services for ethnic seniors: The Toronto study. *Canadian Journal of Psychiatry, 49*(3), pp. 192-199.

Whaley, A. L., & Davis, K. E. (2007). Cultural competence and evidence-based practice in mental health services: A complementary perspective. *American Psychologist, 62*(6), pp. 563-574.

גיוון תרבותי, בהנחיית עובדות סוציאליות מצוות המרפאה לבריאות הנפש בעיר רמלה. הקבוצה המתוארת עסקה בסוגיות הקשורות במפגש בין-תרבותי, ריבוי זהויות ובפגיעות נפשית. עם התפתחות התהליך הקבוצתי, התבססה ההכרה בייחודה של כל אחת מחברות הקבוצה והתרחבה האמפתיה הבין-אישית.

הקבוצה האירה את עיניי ל"עיוורון התרבותי", המתבטא לעתים קרובות בהתעלמות מעמדות כוח ומיחסי תלות בטיפול, ובעקב בהקשר פוליטי של קבוצות בקונפליקט. המציאות המורכבת נכחה בחדר. היה אפשר לראות כיצד האחרות והדמיון נוכחים בעת ובעונה אחת במפגש הטיפולי.

התערבות זו לימדה על כשירות תרבותית בקבוצה טיפולית ועל כוחה המרפא של העבודה הקבוצתית עם אוכלוסייה בעלת גיוון תרבותי. הקבוצה לימדה על הקשבה ופתיחות כלפי הבדלים תרבותיים (Hebenstreit, 2017). ברוח הקבוצה, ניתן לראות בפעילותו של העובד הסוציאלי במרפאה ניסיון מתמשך להבין ולהתקרב אל "האחר", "הזר", הפונה לעזרה עקב מצוקה נפשית, מתוך רצון להכיר בייחודיותו ולחפש את נקודות המפגש עמו.

רשימת המקורות

ברמן, א', ברגר, מ', וגוטמן, ד' (2000). החלוקה לאנחנו והם כסטרוקטורה חברתית אוניברסלית. בתוך ש' אוסטרופ (עורך). דיאלוג ומנהיגות על קווי השבר בחברה הישראלית, תיאוריה ופרקטיקה בהתהוות. ירושלים: ג'ינט - מכון ברוקדייל.

גויסמן, ר', וגיל, צ' (2010). טיפול קבוצתי במרפאה קהילתית לבריאות הנפש. *מידעו"ס*, 56, עמ' 20-16.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2016). פרופיל העיר רמלה, אתר הלמ"ס.

יאלום, א' ולשך, מ' (2006). טיפול קבוצתי: תיאוריה ומעשה. ירושלים: הוצאת כנרת ומגנס.

ימין, ע', רועה, ד', יאנוס, פ', וליסקר, פ' (2012). התערבות קבוצתית להפחתת סטיגמה עצמית בקרב אנשים המתמודדים עם הפרעות נפשיות קשות. *שיחות*, כ"ו(3), עמ' 278-290.

לרנר-זכות, א' (עורכת) (2015). *כשירות תרבותית בבריאות הנפש בישראל*. ירושלים: הוצאת משרד הבריאות.

מרגולין, י', וויצטום, א' (2003). הפרעה, סיפור, טיפול: התערבות אסטרטגית נרטיבית רגישת תרבות באוכלוסייה חרדית. בתוך א' לשם וד' רוארסטרירא (עורכים), *שונות תרבותית כאתגר לשירותי אנוש*. ירושלים: הוצאת מאגנס. עמ' 275-309.

מרגולין, י', וויצטום, א' (2009). תסמונות נפשיות תלויות תרבות בישראל. *Medicine*, 13, עמ' 16-27.

סטולפר, א', וצינגלאוב, א' (2016). דריקים - השתקפות שני אחים מטאפוריים בקבוצה דינמית. *מקבץ*, 21(1), עמ' 61-80.

סלבנדי, ג' (2000). שיקולים אתגור-תרבותיים בטיפול קבוצתי. *מקבץ*, 15(1), עמ' 88-92.

פרידברג, ד' (2009). בין האישי לפוליטי: התכונות בדינאמיקה הקבוצתית במפגשי דיאלוג של יהודים ופולסטינים בישראל. *אנליזה ארגונית - כתב עת לליעוץ ארגוני*, 14, עמ' 61-85.

קורין-לנגר, נ, ונדן, י' (2012). עבודה סוציאלית בחברה מגוונת ומרובת תרבויות: תמונת מצב ואתגרים לעתיד. בתוך מ' חובב, א' לונטל וי' קטן (עורכים), *עבודה סוציאלית בישראל*. בני ברק: הוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 506-527.

תודר, מ', ווינגר, ח' (2006). הקבוצה בארץ המראות. *מקבץ*, 11(1), עמ' 35-55.

Abitz, T. L. (2016). Cultural congruence and infusion nursing practice. *Journal of Infusion Nursing, 39*(2), pp. 75-79.

Baum, N. (2007). Social work practice in conflict-ridden areas: Cultural sensitivity is not enough. *British Journal of Social Work, 37*(5), pp. 873-891.

Baum, N. (2011). Issues in psychotherapy with clients affiliated with the opposing side in a violent political conflict. *Clinical Social Work Journal, 39*(1), pp. 91-100.

Ben-Ari, A., & Strier, R. (2010). Rethinking cultural competence: What can we learn from Levinas? *British Journal of Social Work, 40*, pp. 2155-2167.

רצח נשים בידי בני זוגן

הקדמה

במאמר זה נשפוף אור על התופעה המסוכנת והקשה של רצח נשים על ידי בני זוגן ובני משפחתן. נציג נתונים, תובנות ומסקנות שגיבשנו במשך 15 שנות דיונים במקרי רצח של נשים על ידי בני זוגן במסגרת הוועדה הבין-משרדית לבחינת מקרי רצח.

הוועדה לבדיקת מקרי רצח כינסה סביב שולחן אחד נציגים בכירים ממשרדי הממשלה הרלוונטיים, שדנו בכל המקרים של נשים שנרצחו על ידי בני זוגן בעשור האחרון ואף יותר מכך. חלק ניכר מהתכניות החדשות שהוגשו במסגרת תכנית הפעולה ליישום המלצות הוועדה הבין-משרדית למניעה ולטיפול בתופעה, שהוקמה על ידי הממשלה בשנת 2016, הן פועל יוצא של המסקנות וההמלצות שגובשו בדיוני הוועדה לבדיקת מקרי רצח (בהמשך נציג חלק מתכניות אלה).

רקע תיאורטי

כל רצח באשר הוא הוא אירוע קיצוני וטראומטי עבור המשפחה ועבור נפגעי העבירה; אירוע הגודע חיים ופוגע בחייהם של בני המשפחה והקרובים. רצח נשים על ידי אחד מבני המשפחה, ובמיוחד על ידי בני זוג, הוא אירוע טרגי ואכזרי, שיש לו מאפיינים ייחודיים והוא בעל השלכות כבדות משקל על ילדי הזוג, אם ישנם, ועל בני המשפחה הקרובה.

מקרי הרצח מעוררים תמיד תגובות רגשיות קשות - של דאגה וחשש, כעס ותסכול - בקרב קהילת המטפלים באלימות במשפחה, אף שלרוב

הם אינם מעורבים ישירות בטיפול במקרים אלו. למרות הרגשות שאירועי הרצח מעוררים אצל כולנו, יש להימנע מהסקת מסקנות בנוגע להיקף תופעת האלימות במשפחה בכלל, וכלפי נשים בפרט, אך ורק על בסיס נתוני הרצח של נשים. ניתוח מקרי הרצח מספק לכל העוסקים בטיפול במקרי אלימות במשפחה הזדמנות להבין טוב יותר את התופעה, מאפייניה והקשר שהיא מתרחשת בו. חשוב לחקור אותם וללמוד מהם על המניעים, הסיטואציות והקונסטלציות שגרמו להם, במטרה לשפר את מערך האיתור והטיפול במקרי אלימות בעתיד. מסקירת הספרות עולה כי קיים חסר רב במחקר אשר מציע מענה והסברים למקרי הרצח של נשים במשפחה. על פי נתונים שפרסמה סוכנות האו"ם האחראית על נושאי סמים ופשעים (UNODC), גברים אומנם נרצחים יותר מנשים (מכל עשרה אנשים שנרצחים, שמונה הם גברים ושתיים הן נשים). אך נשים נרצחות

יותר בביתן ועל ידי בני משפחתן. על פי פרסומי משטרת ישראל, בשנת 2018 אירעו בישראל 124 מקרי רצח, 94 מהם של גברים ו-30 של נשים (מתוכן, 23 נרצחו על ידי בן משפחה). כלומר, כ-25% מהנרצחים בישראל הן נשים, ומרביתן נרצחו על ידי קרוב משפחה. יש לציין (כפי שנציג בהמשך) שבשנת 2018 מספר הנשים שנרצחו היה גבוה יותר מהממוצע השנתי, העומד על 20 נשים בשנה. מנתוני המשטרה עולה כי בישראל, בדומה לנעשה במרבית המדינות בעולם, יותר גברים נרצחים מדי שנה, אך הם נרצחים על ידי גורמים זרים, מחוץ לבתיהם ובמרחב הציבורי. נשים, לעומת זאת, נרצחות בעיקר במקום מגוריהן ועל ידי בני זוגן או בני משפחתן.

רצח נשים או נערות על ידי שותפיהן האינטימיים אינו אירוע מקרי או ספונטני. הוא מבוצע לרוב על ידי גברים בעלי נטיות חזקות לרכושנות, קנאה וחרדת נטישה, המתקשים להתמודד עם פרידה מבנות זוגם (Caman, 2016). גוסינסקי מציינת במחקרה (2002) כי רבים ממקרי הרצח של בנות זוג מתרחשים על רקע כוונת האישה להיפרד מן הגבר. ההסברים השונים שהוצעו להבנת התופעה שותפים להנחה כי רצח בת הזוג מונע מקנאה ורכושנות, אשר משקפות את תפיסת הזכאות וההרשאה לשליטת הגבר על מה שנתפס בעיניו כשייך לו.

הגברים האלימים זקוקים לשליטה ולכוח כדי לחוש שחייהם מתואמים ומאוזנים. כאשר חוויית השליטה שלהם מתערערת, הם חשים מאוימים, מה שגורם להם לנסות להחזיר את תחושת השליטה תוך שימוש בכוח ובאלימות. אובדן השליטה מעורר אצל הגברים האלימים רגשות כעס וקנאה, ואלה מוחרפים על ידי חרדת הנטישה. רגשות אלה יוצרים עיוותי תפיסה למצבים בין-אישיים, הנתפסים כמצבים של דחייה ואיום. הגברים מתקשים לזהות את רגשותיהם ולבטא את קשייהם בתקשורת בין-אישית, דבר שגורם לתגובות רגשיות שליליות וחריונות. עם הזמן, תחושת השליטה שלהם במצב מתרופפת והם עלולים להיתקף בדיספוריה ובדיכאון. אחת הדרכים להתמודדות עם הפסיביות שרגשות אלו משרים היא כעס ואלימות (יסעור בורוכוביץ, 2003). עשרים שנות מחקר מצביעות באופן עקבי על כך שמרבית מקרי רצח של בנות זוג מתרחשים בתגובה לכוונת הפרידה של האישה מן הגבר, ומבוצעים לעתים קרובות לאחר מימוש כוונה זו. מחקרים מעלים כי הסיבה השכיחה ביותר למעשה הרצח שניתנה על ידי רוצחי נשותיהם היא חוסר היכולת לקבל את מה שנתפס כדחייה (Crawford & Gartner, 1992; Polk & Ranson, 1991, אצל בן זאב וגוסינסקי, 2008).

אובדן השליטה מעורר אצל הגברים האלימים רגשות כעס וקנאה, ואלה מוחרפים על ידי חרדת הנטישה. רגשות אלה יוצרים עיוותי תפיסה למצבים בין-אישיים, הנתפסים כמצבים של דחייה ואיום

הממצאים מעלים כי הפוטנציאל לאלימות קטלנית יכול לצמוח מחיבור בין הגורמים הבאים: נוקשות אישיותית, השקפות על גבריות ואהבה המספקות לגיטימציה להתנהגות אלימה בנקודות הדחייה, והפרידה - המעצימה את תחושת התלות וההשפלה (בן זאב וגוסינסקי, 2008).

נתוני רצח של נשים בידי בן משפחה שאינו בן זוגן (2017-2018)

בשנת 2017 התחלנו לרכז נתונים גם לגבי רצח נשים על ידי בני משפחה שאינם בני זוג. התחלנו לעשות זאת משני טעמים: ראשית, מכיוון שמספר גבוה של נשים נרצחו בשנתיים האחרונות על ידי בני משפחה שאינם בני זוג, והיה עלינו לבחון ולנתח את התופעה כדי להיערך בהתאם ברמת השירותים והמענים. הסיבה השנייה קשורה בהמלצת הוועדה הבינ-משרדית לקידום הטיפול באלימות במשפחה, להתייחס לתופעת האלימות במשפחה בצורה רחבה ומקיפה יותר, מעבר להיותה מאפיין של יחסים זוגיים אלימים. אם בעבר מוקד הטיפול היה נשים נפגעות אלימות על ידי בני זוג, היום המגמה היא לטפל גם בנשים שנפגעו על ידי אחים, אבות וקרובי משפחה נוספים. כמו כן, מושם דגש על טיפול בגברים פוגעים ונפגעי אלימות, הורים שנפגעים על ידי ילדיהם הבגירים וילדים החשופים/נפגעים מאלימות במשפחה. נתוני השנתיים האחרונות, שיוצגו להלן, מוכיחים את חשיבות השינוי שבוצע.

הוועדה הבינ-משרדית לבדיקת מקרי רצח של נשים בידי בני-זוגן

בהחלטת ממשלה מספר 1820 משנת 2002 הוטל על המנהל הכללי של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים לכנס את נציגי משרדי הממשלה הרלוונטיים לצורך בדיקת מקרי רצח של נשים על ידי בני זוגן. המנהל הכללי של המשרד הטיל על פורום הרכזים של הוועדה הבינ-משרדית שבראשותו לקיים את הליך הבדיקה הפרטני ולהציג בפניו את הממצאים, לשם גיבוש המלצות.

מטרתו של הליך הבדיקה היא ללמוד על תהליכי ההתערבות והטיפול שננקטו טרם הרצח, כדי להפיק מהם לקחים ולשפר תהליכי עבודה למניעת מקרים דומים בעתיד, לרבות בחינה ומיקוד בממשקים הבינ-משרדיים והתוך-משרדיים המאפיינים את הטיפול בתחום האלימות במשפחה. הוועדה מתכנסת באופן סדיר ושוטף, בהתאם לצרכים ולאירועי הרצח. במאמר זה נציג ניתוח של הנתונים, התוכנות והמסקנות העיקריות העולים מתוך עבודת הוועדה.

יש לציין כי כ-50% מהנשים שנרצחו על ידי בני זוגן היו מוכרות לשירותי הרווחה. ההיכרות לא הייתה תמיד בתקופה הסמוכה לרצח או על רקע אלימות במשפחה.

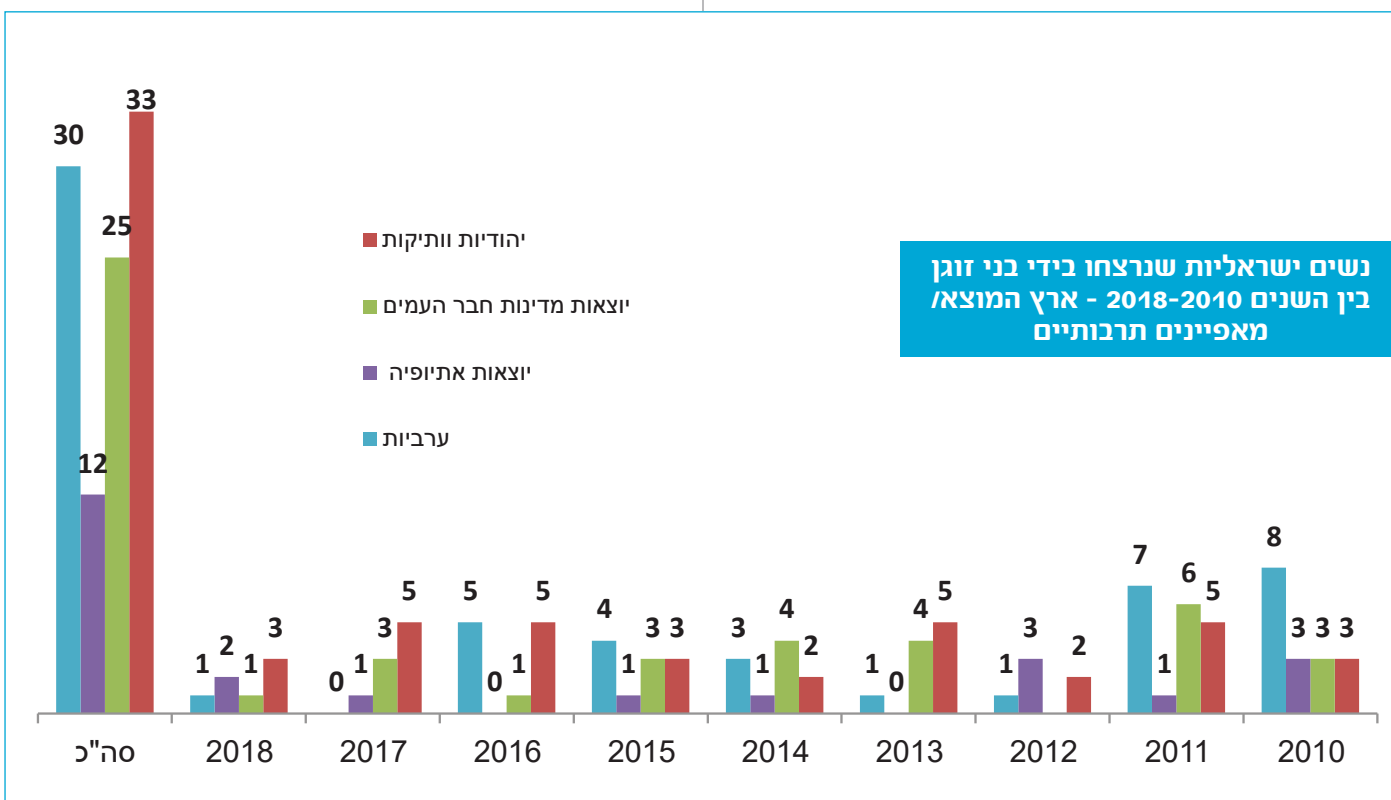
נתוני רצח של נשים בידי בני זוגן

הנתונים שיוצגו להלן נסמכים על נתוני המשטרה, שהיא הגורם היחיד המוסמך לקבוע אם אישה נרצחה על ידי בן זוגה.

בין השנים 2004-2018 נרצחו 163 נשים בידי בני זוג, מתוכן:

- 73 עולות חדשות (45%), ובהן:
  - 41 נשים יוצאות חבר העמים (56% מהעולות, 25% מהכללי)
  - 32 יוצאות אתיופיה (44% מהעולות, 20% מהכללי)
- 33 ערביות (20%)
- 53 נשים יהודיות ותיקות (33%)

נשים ישראליות שנרצחו על ידי בן משפחה שאינו בן זוג, 2017-2018					
שנה	סה"כ נשים (תושבות ואזרחיות) שנרצחו בידי בן משפחה	יהודיות ותיקות	יהודיות יוצאות מדינות חבר העמים	יהודיות יוצאות אתיופיה	ערביות
2017	5	1	0	0	4
2018	16	5	1	0	9

גובש נוהל לטיוב התיאום בין משרד הרווחה והשירותים החברתיים לבין משטרת ישראל בתחום האלימות במשפחה, בדגש על נשים בסיכון גבוה, וזאת במסגרת המגמה לשיפור שיתוף הפעולה ולהגברת התיאום

מסקנות ותובנות מרכזיות מבדיקת מקרי הרצח

מניתוח איכותני של מקרי הרצח של נשים בידי בני זוגן ב־14 השנים מאז החלה ועדת הבדיקה לפעול, מצאנו שישנם משתנים שחזרו על עצמם ולהערכתנו הם בחזקת גורמי סיכון קריטיים בבואנו לטפל ולמנוע מקרי קצה ומקרי רצח:

1. **פרידה, גירושין ואחרי גירושין** - בעיקר במקרים של סכסוך מתמשך וקושי להשלים עם הפרידה, מאבקי רכוש ומשמורת והסדרי ראייה הקשורים לילדים המשותפים. נתון זה מחזק את ממצאי המחקרים שהוזכרו לעיל.
2. **מצב הגבר וערעור מעמדו** - העובדה שבמקרים רבים לגבר "אין מה להפסיד" היא גורם מסכן. כמו כן, לא קיימים מנגנונים מספקים לחיוב טיפול בגברים אלימים, ובמערכות הרווחה השונות לא מושם מספיק דגש על הקשר עם הגבר והסיוע לו.
3. **בריאות הנפש ובריאות כללית** - משפחות רבות, ובעיקר הגברים שבהן, היו מוכרות למערכת בריאות הנפש, וניכרת בעיה בהעברת מידע בין גורמי הבריאות לרווחה.
4. **קושי לקבל הסכמה מצד האישה לתכנית ההגנה המוצעת והכרה בסיכון שהיא מצויה בו** - חשש להגיש תלונה, חשש לצאת למקלט או לבקש צו הגנה. לעתים, נושא זה מושפע מההקשר החברתי-תרבותי שהנשים חיות בו.
5. **קושי בעבודה מערכתית ורוחבית בנושא התיאום והעברת המידע ברמה הבין-שירותית, הארגונית והמשרדית** - מעקב ומעבר בין רשויות ובין מסגרות, העברת מידע, היעדר ניהול ותיאום טיפול, הערכות סיכון משותפות.
6. **נקודת מפנה/טריגר** - משתנה זה ידוע כמרכזי בהערכת מסוכנות ובלט ברוב מקרי הרצח: חוויית אובדן, פתיחה של הליך פרידה וגירושין, מחלה, אבטלה, שינויים מצד האישה.
7. **קושי בתכלול של גורמי הסיכון והמסוכנות** - כולל חוסר מודעות וידע בנושא המסוכנות בקרב גורמים משפטיים.
8. **בעיה של תתי-דיווח ופנייה לעזרה** לשירותי הרווחה ולשירותים אחרים - בריאות, חינוך, קליטה ועוד.
9. **אוכלוסיות מיוחדות/שונות תרבותית:**
  - חוסר בהבנה, רגישות וכשירות תרבותית בקרב העו"סים וגורמי המקצוע במערכות משיקות.
  - פערים בזכות הדתית בין בני הזוג, בעיקר בקרב אוכלוסיית העולים.
  - נשים עם בעיה במעמד חוקי, אשר מחד גיסא מתקשות לפנות ולדווח על אלימות כלפיהן, ומאידך גיסא קיים קושי בטיפול בהן במצבי שגרה.

מן הנתונים עולה כי בשנת 2017 נרצחו 14 נשים ישראליות על ידי בן משפחה כלשהו. תשע מהן נרצחו על ידי בן זוג וחמש על ידי בן משפחה אחר. בשנת 2018 נרצחו 23 נשים ישראליות על ידי בן משפחה כלשהו - שבע על ידי בן זוג ו־16 על ידי בן משפחה אחר. עוד עולה מן הנתונים כי נשים ערביות נרצחות יותר על ידי בני משפחתן לעומת נשים יהודיות. לעומת זאת, נשים יהודיות נרצחות יותר בידי בני זוגן בהשוואה לנשים ערביות. אחת הנשים נרצחה על ידי הבת שלה והיתר על ידי אחים, בנים, אבות או קרובי משפחה אחרים. בנוסף, נרצחה נערה קטינה אחת על ידי בן זוג של אמה. יש לציין שברשימת הנרצחים על ידי בן משפחה יש גם גבר אחד שנרצח על ידי בת זוגו.

ניתוח הנתונים

מעיון בתרשים המסכם את נתוני רצח נשים על ידי בני זוגן (ראו בעמוד הקודם), רואים מגמה בולטת של ירידה במספר הנשים שנרצחו בישראל על ידי בני זוג. בעוד בתחילת העשור, בשנים 2010 ו־2011, נרצחו 17 ו־19 נשים, בהתאמה, בשנים האחרונות, 2017 ו־2018, נרצחו תשע ושבע נשים, בהתאמה. ירידה זו ניכרת אף יותר בהתחשב בכך שאוכלוסיית ישראל גדלה מאז 2010 ב־18.3% (מנתוני הלמ"ס). עם זאת, לא ניתן לקבוע בוודאות את סיבת הירידה או לחזות שמגמת הירידה תימשך. ייתכן שהרחבת מערך השירותים בתחום הטיפול באלימות במשפחה במהלך העשור תרם לירידה במספר הנשים שנרצחו על ידי בני זוגן, אך ייתכן שגורמים אחרים/נוספים תרמו לירידה זו.

במקביל למגמה החיובית של ירידה במספר הנשים שנרצחו על ידי בני זוגן, השוואה בין נתוני השנתיים האחרונות מצביעה על עלייה משמעותית במספר הנשים שנרצחו בידי בני משפחה בכלל. בעוד בשנת 2017 נרצחו 14 נשים, בשנת 2018 נרצחו 24 נשים. כפי שצינו לעיל, התחלנו לאסוף נתונים לגבי רצח נשים על ידי בני משפחה ולא בני זוג בלבד רק בשנתיים האחרונות, ולפיכך לא נוכל לבצע השוואה רבת־שנים לגבי רצח נשים במשפחה. עם זאת, אי אפשר להתעלם מהמספר הגבוה של נשים שנרצחו בשנתיים האחרונות על ידי בן משפחה.

קשה לספק הסבר מניח את הדעת לעלייה החדה במספר הנשים שנרצחו בשנת 2018. ייתכן שקיים אפקט של הדבקה והשפעה שלילית, כאשר כל רצח של אישה עלול לתת רעיונות לגברים אלימים ומסוכנים להוציא את מחשבותיהם הרצחניות אל הפועל. מאידך גיסא, ייתכן שהעלייה קשורה לתהליכים ולמגמות המתרחשים בחברה הערבית.

בעקבות השינויים בנתוני הרצח של נשים שהוצגו לעיל, הגשנו בקשה, במסגרת המלצות הוועדה הבין-משרדית, לשינוי החלטת הממשלה הקיימת משנת 2002 - כך שיידונו וייבחנו כל מקרי הרצח במשפחה ולא רק של נשים שנרצחו על ידי בני זוגן. החלטה על כך תתקבל במהלך שנת 2019, עם מציאת פתרון לחסמי העברת המידע בין המערכות.

- קושי בעבודה עם המנהיגות הדתית והקהילתית ומחסור בעו"סים דוברי שפה.
- חשוב לציין כי ברוב מקרי הרצח שנבדקו, התקיימו כמה משתנים בו זמנית, דבר שהגביר את רמת המסוכנות.

תכניות שפותחו ומיושמות בשדה

כפי שצינו בהקדמה, התובנות שנגזרו מתהליכי הבדיקה של מקרי הרצח תרמו תרומה ניכרת לפיתוח תחום הטיפול באלימות במשפחה, בדגש על ממשקי העבודה בין המערכות והמשרדים השונים. למשל, גובש נוהל לטיוב התיאום בין משרד הרווחה והשירותים החברתיים לבין משטרת ישראל בתחום האלימות במשפחה, בדגש על נשים בסיכון גבוה, וזאת במסגרת המגמה לשיפור שיתוף הפעולה ולהגברת התיאום האופרטיבי בין משרד הרווחה והשירותים החברתיים למשטרת ישראל. הנוהל הוא תוצר של תהליכי למידה והפקת לקחים מדיונים שהתקיימו בוועדה לבדיקת מקרי רצח ומפורומים אחרים הדנים במקרים של אלימות במשפחה עם מסוכנות גבוהה. הוא מהווה מנגנון לתיאום הדדי במקרים של נשים בסיכון גבוה, ובמסגרתו מתקיימים דיונים קבועים לבחינת המסוכנות ותכניות ההגנה הנדרשות.

תכנית נוספת שפותחה בעקבות דיוני הוועדה לבדיקת מקרי רצח היא תכנית "גשרים" לטיפול ייעודי רגישות רבות בעולם. מספר הנשים העולות שנרצחו על ידי בני זוגן הוא גבוה, ומגיע ל-45% מכלל הנשים שנרצחו בין השנים 2004-2018. תכנית "גשרים" הובילה לתגבור מערך המטפלים דוברי שפות העולם, בעיקר אמהרית ורוסית, העובדים במרכזי הטיפול. פותח מודל עבודה, בשיתוף פעולה של המשרד לקליטת עלייה, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, המרכזים למניעת אלימות במשפחה והרשויות המקומיות הכלולות בתכנית. המודל מושתת על הרציונל לפיו טיפול באלימות במשפחה בקרב עולים דורש פיתוח דרכי התערבות רגישות רבות - התערבות ייחודית לעולים המגיעים מארצות מוצא ותרבויות שונות, בעלות קודים ומאפיינים שונים, במטרה להוציא יותר משפחות ממעגל האלימות.

תהליך דומה, של הקצאת משאבי כוח אדם ופיתוח מודלי עבודה ייעודי, נעשה בשנים האחרונות גם במרכזי הטיפול הממוקמים ביישובי האוכלוסייה הערבית, שגם בהם מספר הנשים שנרצחו הוא גבוה. נוהל נוסף שגובש ומיושם בפועל הוא נוהל יידוע גבר לאחר הפניית האישה והילדים למקלט. ההכרה שערעור מצבו של הגבר ואי שילובו בתהליך הטיפול מגבירים את המסוכנות שלו הובילה לגיבוש הנוהל, שנועד ליידע את הגבר בדבר סידור האישה במקלט ולנסות לגייסו לטיפול. נוסף על אלה מצויה בתהליכי פיתוח מתקדמים התכנית המשותפת לשירות לרווחת הפרט והמשפחה ולשירות לעבודה קהילתית - לפיתוח פרקטיקה קהילתית במסגרת המרכזים למניעה וטיפול באלימות במשפחה, כחלק מההבנה כי נדרשות פעולות אקטיביות ברמת הקהילה לשם שינוי עמדות והגברת המעורבות הקהילתית בנושא זה.

תכניות שפותחו במסגרת התכנית הלאומית (הוועדה הבין-משרדית)

חלק מההמלצות שגובשו במסגרת דיוני הוועדה לבדיקת מקרי רצח שימשו בסיס למענים ולתכניות חדשות, העתידות להתפתח בשנים הקרובות כחלק מהמלצות הוועדה הבין-משרדית לשיפור ולהרחבה של מערך הטיפול באלימות במשפחה. כך לדוגמה, התכניות שלהלן נכנסו כבר לתהליך של פיתוח ויישום בשדה החל משנת 2019, ועד שנת 2022 תהיינה חלק ממערך שירותי הטיפול באלימות במשפחה:

- הקמת מערך כוונים ברשויות המקומיות לאבחון ולטיפול בכל שעות היממה.
- העמקה והרחבה של הידע וההשתלמויות בתחום מאפייני האלימות

- במשפחה, הערכת המסוכנות והדינמיקה הזוגית-משפחתית, לכלל העו"סים.
- העמקת הידע לטיפול באוכלוסיות ייעודיות (ערבים, עולים, גברים) בקרב גורמי מקצוע בכל המשרדים הרלוונטיים.
- חיזוק העבודה עם הגברים על ידי הוספת תקנים ייעודיים לטיפול בגברים, הכשרת מטפלים והרחבת המענים הטיפוליים לגברים. המיקוד והדגש על טיפול בגברים יעלה את שיעור הגברים המטופלים על רקע אלימות במשפחה.
- הקמת קו תמיכה וסיוע ייעודי לאלימות במשפחה, בדגש על גברים, במסגרת המוקד הייעודי 118.
- הרחבת תכנית עו"ס במשטרה לחיזוק שיתוף הפעולה בין שירותי הרווחה לתחנות המשטרה. בטיפול במקרי אלימות במשפחה, עו"ס המשטרה יסייע בגיוס בני משפחה שפנו לתחנות המשטרה, למרכזי הטיפול באלימות במשפחה.
- הרחבת סל השירותים לנשים וילדיהן במקלטים והגדלת מספר דירות המעבר לנשים.
- פעולות הסברה והעלאת מודעות.
- הרחבת פעילות המניעה בבתי הספר, המיועדת לבני נוער.
- פיתוח כלים אחידים להערכת מסוכנות.

לסיכום

מתחילת שנות התשעים ועד היום ישנה מגמה ברורה של הרחבת השירותים לטיפול במקרי אלימות במשפחה במדינת ישראל. כיום יש יותר מקלטים (14) ודירות מעבר (12, ובקרוב 22) לנשים וילדיהן, יותר מרכזים טיפוליים בקהילה (113) ופריסה גדולה יותר של תכניות וועדות בין-משרדיות: תכנית עו"ס משטרה המשותפת עם המשרד לביטחון פנים והמשטרה, תכנית גשרים המשותפת עם משרד העלייה, תכנית חברות וזוגיות המשותפת עם משרד החינוך, ועדות אלימות במשפחה וגילוי עריות המשותפות עם שירות בתי הסוהר, הוועדות להערכת מסוכנות המשותפות עם משרד הבריאות, והוועדה לבדיקת מקרי רצח המשותפת למשרדי העבודה והרווחה, הבריאות, העלייה והקליטה, משטרת ישראל והשלטון המקומי.

עם זאת, כפי שניסינו להציג במאמר זה, לפנינו עדיין אתגרים רבים, ובהם הרחבת סל השירותים לגברים במעגל האלימות, הרחבת המענים הרב-תחומיים והמשותפים לכלל המשרדים דוגמת מרכז רב-תחומי במצבי חירום, ועוד.

איננו יכולים להבטיח שהרחבת השירותים ושיפור ממשקי העבודה בין כלל הגורמים המעורבים בטיפול במקרי אלימות במשפחה יביאו להפסקת מקרי הרצח של נשים, אך אנו בטוחים שהם יקטינו את מספרם ויסייעו בהוצאת משפחות רבות - נשים, גברים וילדים - ממעגל האלימות שהם שבוים בו.

רשימת המקורות

- בן זאב, א', וגוסינסקי, ר' (2008). בשם האהבה: האידיאלולוגיה הרומנטית וקרבתותיה. הוצאת כנרת, זמורה ביתן.
- גוסינסקי, ר' (2002). הכתובת הייתה על הקיר?! המשמעויות המיוחסות לרצח נשים על ידי גברים שרצחו את בנות זוגם. עבודה לצורך קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת חיפה.
- יסעור בורוכוביץ, ד' (2003). אלימות אינטימית: עולמם הרגשי של גברים מכים, פרקים 1 ו-3, עמ' 21-32, 101-115. תל-אביב: רסלינג.
- דוח הוועדה הבין-משרדית למניעה וטיפול בתופעת האלימות במשפחה, 2015.
- Camran, S., et al. (2016). Differentiating male and female intimate partner homicide perpetrators: A study of social, criminological and clinical factors. *International Journal of Forensic Mental Health*, 15(1), pp. 26-34.
- UNODC (2018). Global Study on homicide, gender-related killing of women and girls.

מיזם בין-לאומי משותף למכון חרוב ולאוניברסיטה העברית: קורסים בין-לאומיים משותפים עם אוניברסיטאות בארה"ב, גרמניה ודרום קוריאה

את הכשרתם המקצועית בשירותים כאלה. חלקו הראשון של הקורס, שנמשך שבוע, התקיים בעיר טולסה (Tulsa) שבמדינת אוקלהומה. הוא כלל סיורים בשירותי רווחה שונים, אשר הדגישו את הבעיות החברתיות העיקריות הקשורות לילדים בסיכון ולמשפחותיהם - בארצות-הברית בכלל ובמדינת אוקלהומה בפרט. המשתתפים ביקרו בבית מחסה לנוער דר-רחוב, בבית ספר אלטרנטיבי לילדים שנפלטו ממסגרות חינוכיות, בתכנית לשיקום נשים אסירות וילדיהן, במקלט לנשים מוכות, בדירות מעבר לנשים נפגעות אלימות, ועוד.

נלמדו העקרונות של מערכת הגנת הילד ושל שירותי ההשמה החוץ-ביתית ומאפייניה הייחודיים בארצות-הברית. בין היתר, הוצגו הדמוגרפיה והחברה באוקלהומה, מבנה הרשויות להגנת הילד, אתגרים בעבודה מקצועית עם מיעוטים (למשל, היספנים או אינדיאנים) ונושא ייצוג היתר של ילדי מיעוטים במערכות האומנה והרווחה.

המשלחת נחשפה לסוגיות של שירותים רגישי-תרבות באמצעות היכרות עם ההיסטוריה של האינדיאנים משבט הצ'רוקי (Cherokee). במאה ה-19 חוו הצ'רוקים מסע גירוש מהחוף המזרחי של ארצות-הברית למערב התיכון, במה שידוע כ"מסע הדמעות". כחלק מהפיוס שנערך עם השבט ועם שבטים אחרים בארצות-הברית, קיבלו האינדיאנים מעמד מיוחד של אומה, שבא לידי ביטוי גם בתחום רווחת הילד.

במקביל לקורס, שלוחת מכון חרוב בארצות-הברית אירחה באוניברסיטת אוקלהומה כנס בין-לאומי בנושא ילדים בסיכון. לסטודנטים, זו הייתה הזדמנות מיוחדת לשמוע הרצאות ממיטב המומחים בתחום.

בזכות אינטנסיביות הקורס ותחום העניין המשותף, נרקמו במהלך השבוע קשרים קרובים בין חברי המשלחת. קשרים אלה אפשרו שיח משווה אותנטי וביקורתי על התפיסות החברתיות השונות של המדינות ותרמו ללמידה מעמיקה ולהבנת היתרונות שבלימוד בין-לאומית לצורך הרחבת מאגר הידע של שירותי הרווחה בשתי המדינות.

במפגש הסיכום, שהתקיים במסעדה עם תצפית מרהיבה על העיר טולסה, בלטה ההסכמה בין כל המשתתפים כי הקורס היה חוויה מלמדת ומעשירה, של עמיתים העוסקים בתחום דומה של העבודה הסוציאלית אך חווים אותו בקונטקסט חברתי-כלכלי שונה.

הסוגיות המרכזיות שהותירו חותם עמוק היו התפיסות השונות העומדות בבסיס המדיניות להגנת ילדים (ביטחון הילד בארצות-הברית לעומת ראייה רחבה יותר, של טובת הילד ומשפחתו, בישראל), מאפייניה השונים של ההשמה החוץ-ביתית (השמה במסגרת של משפחה אומנת בארצות-הברית לעומת השמות בפנימיות בישראל) ותוצאותיה (עם דגש על יציבות, שמושגת על ידי שיעורים גבוהים של אימוץ בארצות-הברית, ובישראל - באמצעות המבט הרחב יותר על רווחת הילד). הסטודנטיות הישראליות חזרו ארצה עם

מכון חרוב הוא הגוף המוביל בישראל בהכשרה ובמחקר בתחום ילדים נפגעי התעללות והזנחה. מרכיב מרכזי בעבודת המכון הוא שיתופי פעולה בין-לאומיים, שמטרתם להרחיב ולהעמיק את הידע המקצועי בתחום. כחלק מפעילות רחבה הכוללת כנסים בין-לאומיים, סדנאות דוקטורנטים עם מומחים בעלי שם עולמי וסטודנטים מכל רחבי תבל וכן חילופי משלחות של אנשי מקצוע, תומך המכון מדי שנה, בסיועה הנדיב של קרן שוסטרמן, בקורסים בין-לאומיים המתקיימים בשיתוף פעולה עם בית הספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית באוניברסיטה העברית בירושלים. הקורסים מתמקדים בסוגיות שונות של טיפול ישיר, מדיניות ותכנון שירותים לילדים בסיכון בפרספקטיבה השוואתית. הם נועדו לחשוף בפני הסטודנטים מהמדינות השונות את המערכות השונות של רווחת הילד במדינות אלה, לעמוד על הדומה והשונה ביניהן ולהכיר מגוון שירותים לילדים בסיכון. כל זאת באמצעות למידה חווייתית.

במהלך 2019 התקיימו שני קורסים בנושא "ילדים בסיכון בפרספקטיבה משווה". משך כל קורס הוא שבועיים: שבוע בישראל ושבוע במדינה מארחת. את המחזור החמישי של הקורס המתקיים בשיתוף בית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת אוקלהומה, ארצות-הברית, ריכזה פרופ' ענת זעירא. את המחזור השלישי של הקורס המתקיים בשיתוף אוניברסיטת גתה בפרנקפורט, גרמניה, ואוניברסיטת סאול, דרום-קוריאה, ריכז פרופ' אשר בן אריה.

הקורס בארצות-הברית

בין מערכת הרווחה בישראל לזו של ארצות-הברית יש הבדלים רבים ומהותיים. ככל שהדבר נוגע לרווחתם של ילדים, בארצות-הברית נהוגה מערכת שמטרתה הגנת הילד, בשעה שבישראל הדגש הוא על רווחת הילד. מכאן נובעים גם הבדלים רבים ומהותיים במערך

השירותים המוצע לילדים בסיכון.

במהלך הקורס, הסטודנטים למדו היבטים תיאורטיים ומעשיים של הטיפול בילדים נפגעי התעללות והזנחה, ונוצר מרחב המבוסס על למידת עמיתים ועל שיח מקצועי משווה, העוסק במערכות הרווחה והשירותים השונים הניתנים בכל אחת מהמדינות.

בשנת תשע"ט השתתפו בקורס 22 סטודנטיות וסטודנטים לתואר שני בעבודה סוציאלית, משני המוסדות. מרביתם עובדים סוציאליים העוסקים בתחום הטיפול בילדים בסיכון, והאחרים מבצעים

**במהלך הקורס,
הסטודנטים למדו היבטים
תיאורטיים ומעשיים של
הטיפול בילדים נפגעי
התעללות והזנחה, ונוצר
מרחב המבוסס על למידת
עמיתים ועל שיח מקצועי
משווה העוסק במערכות
הרווחה והשירותים השונים
בכל אחת מהמדינות**

דניאל ספיר - סטודנטית לתואר מוסמך בעבודה סוציאלית, אוניברסיטה העברית בירושלים.
danielle.sapir@mail.huji.ac.il

רוני עמרם - סטודנטית לתואר מוסמך בעבודה סוציאלית, אוניברסיטה העברית בירושלים.
roni@haruv.org.il

בעוד ישראל ובגרמניה רווחת תפיסה שבבסיסה "טובת הילד", והיא זו שמנחה את סוג השירותים ואת הגישות הטיפוליות, בארצות הברית התפיסה המנחה היא של "ביטחון הילד"

רב־תכליתית של ויצ"ו; בלשכת רווחה לאוכלוסייה הערבית במזרח ירושלים ובלשכת רווחה לאוכלוסייה החרדית בירושלים; במרכז חירום; בשירותים לילדי מבקשי מקלט ופליטים בדרום תל־אביב; ובקמפוס חרוב לילדים - מיזם חדשני המשלב תחת קורת גג אחת סוכנויות שונות העוסקות בילדים נפגעי התעללות והזנחה.

מלבד אלה, המשלחות ביקרו ב"יד ושם" וסיירו בעיר העתיקה. סיורים כאלה מעשירים את הממד החברתי־תרבותי ואת ההיכרות עם המורכבות של החברה הישראלית.

סוגיות ומסקנות

כסטודנטיות לעבודה סוציאלית, הקורס סיפק לנו חוויה לימודית, מקצועית ואישית משמעותית ותרם לתהליך הגיבוש של הזהות המקצועית שלנו.

על אף שאנחנו מכירות היטב את מערך השירותים לילדים בסיכון בישראל, המפגש עמם במסגרת הקורס הכריח אותנו לצאת מ"אזור הנוחות" שלנו ולהיחשף לדילמות ולנקודות מבט שונות - הן של אנשי המקצוע והן של המדיניות.

הפרספקטיבה הבינ־לאומית היוותה בסיס להתבוננות ביקורתית על שירותי הרווחה שאנו מכירות, ובעיקר על דרכי התנהלות שהורגלנו בהן והתייחסנו אליהן כאל ברורות מאליהן.

על כמה נושאים הושם דגש מיוחד, ובהם עבודה רגישת־תרבות (עם ערבים, חרדים, מבקשי מקלט, פליטים), עבודה מערכתית עם משפחות לטיפול בילדים ועבודה טיפולית ארוכת־טווח עם ילדים במסגרות שונות. יש הבדלים מהותיים בין המדינות המשתתפות בתפיסה המתווה את מדיניות הרווחה לילדים. כאמור, בעוד בישראל ובגרמניה רווחת תפיסה שבבסיסה "טובת הילד", והיא זו שמנחה את סוג השירותים ואת הגישות הטיפוליות, בארצות־הברית התפיסה המנחה היא של "ביטחון הילד". תפיסות שונות אלו משפיעות, למשל, על מערכת השיקולים בקבלת ההחלטה על הוצאת ילד מהבית, על דחיפות ההוצאה ועל סוגי ההתערבויות וההשמות החוץ־ביתיות המוצעות לילדים בסיכון.

החשיפה למודלים שונים של עבודה, לרעיונות תיאורטיים מגוונים ולסטנדרטים מקצועיים שונים, נותנת השראה לסטודנטים המשתתפים לפתח ולקדם מדיניות חדשה, ליזום פרויקטים חדשים בהשראת מודלים מהמדינות האחרות ולקדם שיתופי פעולה בינ־לאומיים בתחום המחקרי.

לדוגמה, הסטודנטים מגרמניה שאבו השראה מהמודל החדשני של קמפוס חרוב לילדים, וכיום בודקים אפשרות לקידום רעיון דומה בסוכנויות ההכשרה שלהם. סטודנטים אחרים יצרו קשר עם חוקרת גרמנייה, כדי לבחון שיתוף פעולה מחקרי לעבודת התזה במסגרת התואר השני. סטודנטיות מישראל התלהבו משירות ייחודי המשמש חלופת מאסר לנשים באוקלהומה וביקשו לאמץ את המודל בישראל.

לסיכום, במסגרת הקורסים הבינ־לאומיים הללו נטוו רשתות חברתיות־מקצועיות של עובדים סוציאליים צעירים, העובדים עם ילדים נפגעי התעללות והזנחה בתחומים שונים. רשת זו יכולה להיות כר פורה להמשך שיתוף בידע, להחלפת רעיונות וליצירת קשרים אישיים ומקצועיים שיקדמו וישפרו מאוד את העשייה עבור ילדים בכל אחת ממדינות המוצא של המשתתפים.

תרומתו המרכזית של הקורס היא ללא ספק ההזדמנות להתבונן באחר וללמוד ממנו עלינו עצמנו. זיהוי קווי הדמיון והשוני יתרום להערכת הטוב במערכת הגנת הילד בארץ המוצא וישמש השראה ליישום עקרונות החסרים בכל אחת מהמערכות.

במפגשי הסיום של הקורסים הורגשה השמחה על ההזדמנות המיוחדת שניתנה לנו, כשהיא מהולה בעצב הפרידה מחברינו החדשים. נישאר בקשר עם עמיתים אלה, ואנו מקוות שנוכל לתרום לשיפור השירותים בישראל.

תחושה של חוויה חיובית, של שליחות ורצון ליזום, לשנות ולהשפיע על השירותים בישראל. בחלוף שבוע, הגיעו הסטודנטים מארה"ב לביקור בישראל, שיתואר בהמשך.

הקורס בגרמניה

בקורס זה השתתפו 30 סטודנטים וסטודנטיות, הלומדים לתואר שני בעבודה סוציאלית בשלושה מוסדות: האוניברסיטה העברית בירושלים, אוניברסיטת גתה בפרנקפורט ואוניברסיטת סאול. החלק הראשון של הקורס (שיתואר בהמשך) התקיים בישראל ובמהלכו נרקמו קשרים אמיצים בין המשתתפים. לאחר חודשיים נפגשו שוב כל הסטודנטים בפרנקפורט, לחלקו השני של הקורס. בפרנקפורט ביקרו הסטודנטים במגוון שירותים לילדים ובני נוער בסיכון: במרכז הורים-ילדים של

שירותי הרווחה; בבית החולים האוניברסיטאי - שם גם האזינו להרצאה מפי רופא ילדים על טיפול רפואי מכוון טראומה בילדים נפגעי התעללות והזנחה; ב"בית הבנות" - הוסטל חירום לנערות בסיכון, הפועל כעמותה ללא מטרת רווח; ועוד.

לסיכום השבוע בגרמניה ביקרו הסטודנטים במוזיאון ברטה פפנהיים בניר־אייזנבורג, עיירה קטנה הסמוכה לפרנקפורט. הביקור במוזיאון זה, כפעילות מסיימת ומסכמת, לא היה מקרי. פפנהיים, הידועה בעיקר כ"אנה או" מספרם של כרוייר ופרייד "מחקרים בנושא היסטריה", הקדימה את זמנה במובנים רבים. היא הקימה את "ליגת הנשים היהודיות", כתבה שירים וספרים והייתה חלוצה בתחום העבודה הסוציאלית עוד בטרם הוגדר המקצוע כפי שאנו מכירים אותו היום.

בהיותה בעלת ראייה וגישה חברתית מתקדמת וחדשנית ביחס לתקופתה, ואולי אף ביחס לתקופתנו, הקימה פפנהיים בניר־אייזנבורג, בתחילת המאה העשרים, את "בית היתומים לנערות יהודיות". כפי שהיא עצמה הדגישה פעמים רבות, זו הייתה גולת הכותרת של עשייתה החברתית. המוסד פתח את שעריו לנערות יהודיות שהגיעו מאזורים שונים של אירופה. אלה היו נערות שנכנסו להיריון, נטולות כל תמיכה משפחתית, זוגית או כלכלית. חלקן הגיעו לאחר שהצליחו להיחלץ ממעגל הזנות. במוסד הן קיבלו מחסה עד הלידה ויכלו להישאר עד שעמדו על רגליהן. הן גם יכלו לבחור בין האלטרנטיבות של מסירת התינוק לאימוץ או השארתו במוסד עד שישתקמו נפשית וכלכלית ויוכלו לחזור ולקחת אותו. המוסד של פפנהיים ביטא תמיכה סוציאלית ותפיסת עולם מתקדמת ביותר לאותה תקופה, ולמעשה היה היחיד שהציע עזרה לנשים אלו. כאמור, במובנים רבים, הוא היה מתקדם ביותר גם בהשוואה למוסדות דומים בתקופתנו.

כאמור, שיחת הסיכום נערכה במוזיאון פפנהיים, שמתוך כוונה לשמר את רוח המקום פועלים כיום במתחם שלו גני ילדים. המפגש בין צעירים גרמנים ויהודים העלה מטבע הדברים גם את נושא מלחמת העולם השנייה והשוואה היהודית. זו הייתה הזדמנות לסטודנטים מדרום־קוריאה ללמוד על העבר של שני העמים ועל הכאב המהדהד גם היום.

בין הסטודנטים נוצרו קשרים חברתיים ומקצועיים, ורבים מהם ביטאו את ההבנה כי באמצעות עשייה חברתית חשובה ומשמעותית כמו זו של ברטה פפנהיים, ניתן לבנות גשר לעתיד טוב יותר לילדים בסיכון.

הקורס בישראל

במהלך שבוע הביקור בירושלים נפגשו הסטודנטים הישראלים עם עמיתיהם הקוריאנים והגרמנים בקורס אחד, ועם העמיתים מארצות־הברית בקורס השני. במשך חמישה ימים רצופים, מבוקר ועד ערב, השתתפה כל אחת מהקבוצות בשלל פעילויות: הרצאות של טובי המרצים בבית הספר לעבודה סוציאלית של האוניברסיטה העברית; סיורים במגוון שירותים לילדים בסיכון (למשל, במעון

מפגש עולם העבודה הסוציאלית עם נושא החובות הכלכליים בישראל

שילוב נושא החובות הכלכליים במחקר ובהוראה באקדמיה ובמוסדות להכשרת עובדים סוציאליים

תקציר

בנייר עמדה זה יסוקר תופעת החיים בחוב בקרב צרכני שירותי הרווחה האישיים בישראל, התמודדותו של מקצוע העבודה הסוציאלית עם התופעה והתמודדותם של גופי ההכשרה למקצוע בפרט. כיום, אחד מכל 11 אזרחים במדינת ישראל מצוי בחוב שהועבר לטיפול רשות האכיפה והגבייה. לעובדים הסוציאליים נועד תפקיד חשוב ורב משמעות בהתמודדות של צרכני שירותי הרווחה האישיים עם החוב. לפיכך, יש להגביר את ההוראה, ההכשרה המעשית והמיזמוניות הקשורות בהתערבות הפסיכוסוציאלית עם יחידים ומשקי בית החיים בצל החוב, את העשייה בתחום עיצוב המדיניות ואת המחקר בתחום. כל זאת, כדי להיטיב את השירות שהעובדים הסוציאליים מעניקים לצרכני השירות שלהם בתחום החובות הכלכליים.

תופעת החובות בקרב יחידים ומשקי הבית בישראל

נושא החובות הכלכליים הוא חלק בלתי נפרד מהמציאות היום-יומית של פרטים ומשפחות בישראל, וכן מעבודתם של העובדים הסוציאליים. על פי מרכז טאוב, 56% ממשקי הבית בעשירונים העליונים מצויים בחוב ושיעור החייבים בעשירונים התחתונים עומד על 18%. עם זאת, עומק החוב בעשירונים הנמוכים גבוה יותר (וייס, 2019). הנושא צבר תאוצה בעולם ובישראל לאחר המשבר הכלכלי של שנת 2008 (קרומר-נבו, גורודזייסקי וסער-הימן, 2014). כמו כן, בתקופה זו חלו שינויים מהותיים באופני הגבייה בישראל, ואלו השפיעו על התרחבות התופעה. המרכזי מבין השינויים היה הקמתה בשנת 2009 של רשות האכיפה והגבייה, המכילה את לשכות ההוצאה לפועל ואת המרכז לגביית קנסות. הרשות משמשת יחידת סמך

במשרד המשפטים. מלבד אלה, חלו שינויים ברגולציות הקשורות בהסדרי חוב ובדרכי הגבייה (מאור, 2018; מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור, 2016א; מילרד, 2016; נדיב, בדפוס; רשות האכיפה והגבייה, 2018). בשנת 2019 היו בטיפול הרשות מעל לחצי מיליון חייבים פרטיים מעל גיל 18. לפיכך, 9% מאוכלוסיית ישראל הבגירים, אחד מתוך 11 אנשים בוגרים בישראל, הוא חייב בהוצאה לפועל (אהרוני, גולן וגולן, 2019). 40.8% מקרב משקי הבית הערביים, 29.9% מקרב משקי הבית החרדיים ו-23.9% מקרב משקי הבית היהודיים שאינם חרדיים שרויים בחוב (שרברמן, 2018). בסך הכול, שיעור החוב של משקי בית בישראל עומד על 42% מהתמ"ג (שמאי, 2019). במחקר שנערך ב-15 מדינות וביניהן ישראל, אשר השווה את חובות משקי הבית של אנשים בגילי אמצע החיים ומעלה, נמצא כי קיים קשר חיובי בין גודל המשכנתא לבין היקף החוב הכלכלי. כן נמצא כי בישראל 24% ממשקי הבית שרויים בחוב - נתון אשר נמצא גבוה ביחס למדינות אחרות שהשתתפו במחקר (Lewin-Epstein & Semyonov, 2016). רוב אוכלוסיית החייבים (54%) הם נשואים, כאשר כמעט מחציתם (48%) בגילים 35-54. בבחינה מעמיקה יותר, על פי ההוצאה לפועל, ניתן ללמוד כי ההתפלגות המגדרית היא של 64% גברים לעומת 36% נשים, כאשר 63% מאוכלוסיית החייבים משתייכים לציבורי היהודי בישראל. מבחינה גיאוגרפית, מרבית החייבים מתגוררים בצפון הארץ או באזור המשולש, כאשר שיעור החייבים בחברה הערבית גבוה משיעורם באוכלוסייה הכללית. פילוחים נוספים של החייבים מלמדים כי בין 11% ל-50% מכלל מקבלי הגמלאות מהמוסד לביטוח לאומי מתמודדים עם חובות, ומקבלי קצבת אבטלה הם בעלי מספר התיקים הגבוה ביותר מקרב מקבלי הגמלאות הנמצאים בחובות (אהרוני, גולן וגולן, 2019). קיימות סיבות שונות לצבירת חובות, לפי סוגי ההוצאות השונים, ביניהם דיור, מזון וחוב לגופים ממשלתיים, למוסדות, לבנקים ואף למוסד לביטוח לאומי (מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור, 2016ב; פתאל, 2017; קרומר-נבו וברק, 2006; שמאי, 2019; שרברמן, 2018). על פי ניתוח שינוי שוק האשראי בישראל, עולה כי ההוצאה הפרטית על אשראי והחוב לו עלתה באופן ניכר בשנים האחרונות. תוצאות הניתוח מצביעות על גידול כולל של 37%, הנאמד בכ-507 מיליארד ש"ח. כ-341 מיליארד ש"ח, כשני שלישים מהחוב, מיועדים לצורכי דיור (פתאל, 2017). מנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2018) עולה כי 31% מכלל משקי הבית בישראל לא תמיד מצליחים לכסות את ההוצאות השוטפות של ניהול משק הבית. מהם כ-327 אלף איש, המהווים 6%, כלל אינם מצליחים לכסות הוצאות אלו. בנוסף, מדוח העוני האלטרנטיבי של ארגון "לתת"

יותם לוי - בוגר תואר ראשון בעבודה סוציאלית, מסלול מדיניות וקהילה, במרכז האקדמי רופין. levi.yotam@gmail.com

הכותב מבקש להודות לשירה איתן, עידית לב, בקי כהן קשת, מעיין סרבר, ד"ר טליה שורץ טירי ונורית ויסברג נקאש - על הסיוע בכתיבת המאמר. המסמך נכתב בתמיכת עמותת "שומרי משפט: רבנים למען זכויות האדם" - המחלקה לצדק חברתי, והמחלקה לעבודה סוציאלית במרכז האקדמי רופין.

החוק אמור להשפיע על שיקומם הכלכלי של החייבים ולמנוע את חזרתם אל מעגל החובות. הוא מסדיר את דרכי השיקום הכלכלי של אדם אשר הוכרז כחדל פירעון; קרי, מי שאינו יכול לעמוד בהחזר חובותיו

של פרטים ושל משקי בית בישראל. בין היתר, קיומו של חוב נוכחי או חוב בעבר לגורם כזה או אחר ישפיע על דירוג האשראי של הפרט, מה שעלול להוביל לריבית גבוהה יותר לאותו פרט בעבור הלוואה פיננסית ולהשפיע לרעה על יכולתו הפיננסית בעתיד.

במציאות הקיימת, אנו עדים לכך שהעיסוק בנושא החובות בהיבט המשפטי הולך וגדל (נדיב, בדפוס). משפטנים רואים בתופעת החיים בחובות תופעה חברתית רחבת-היקף, המולידה פרוצדורות משפטיות מורכבות אשר פוגעות עוד יותר בחיי החייבים (דרעי, 2015). נתוני רשות האכיפה והגבייה (2018) מראים כי 94% מהזוכים בהוצאה לפועל - התובעים בתיק את החייב - מיוצגים על ידי עורכי דין, לעומת 9.1% מהחייבים - בעלי החוב בתיק. כמו כן, ככל שהחייב נמצא בעשירון נמוך יותר, כך קטן הסיכוי שהוא ייוצג על ידי עורך דין. למעשה, תתייצוג של החייבים על ידי עורכי דין יכול ללמד על חוסר הנגישות של האוכלוסיות המוחלשות למערכת המשפט (אלבשן, 2003).

למציאות החיים בצל החוב השלכות מרחיקות לכת על החייב. רבים מהחייבים יתמודדו עם מצב של "חובות יתר". מצב זה מתאר היקף החובות המגביל את יכולתו של החייב לשלם את החוב ולשוב לאיזון כלכלי. "חובות יתר" פוגעים ביכולתם של החייבים להתמודד עם החיים בחוב ולהשיב את החוב (יונס, 2018). על החייבים עלולות להיות מוטלות הגבלות שונות, למשל: לקבל, להחזיק או לחדש רישיון נהיגה; לקבל, להחזיק או לחדש דרכון; לצאת מארץ; להשתמש בהמחאות; לקבל

עולה כי ל-70.9% מנתמכי הסיוע של העמותות יש חוב, ו-32.5% הצהירו כי רוב הזמן התקשו לעמוד בהחזרי החוב (ארגון לתת - סיוע הומניטרי ישראלי, 2019).

היקף משקי הבית החוזרים ושבים לחיים בחובות הוא גבוה ביותר ועומד על אחד מכל שני פושטי רגל בעשור האחרון (אהרוני וגולן, 2019). בספטמבר 2019 נכנס לתוקפו חוק חדלות פירעון ושיקום כלכלי, התשע"ח (2018). החוק אמור להשפיע על שיקומם הכלכלי של החייבים ולמנוע את חזרתם אל מעגל החובות. הוא מסדיר את דרכי השיקום הכלכלי של אדם אשר הוכרז כחדל פירעון; קרי, מי שאינו יכול לעמוד בהחזר חובותיו במועד המיועד. החוק מסדיר את הליך השיקום ואת החזר החוב באופן שיאפשר לאדם לשוב לחברה ולהתנהלות כלכלית תקינה. נטען כי על אף כניסתו של החוק לתוקף, העיסוק בנושא החיים בחובות לוקה בחסר לעומת היקף התופעה, וכי לחוק כמה פגמים (נדיב, בדפוס). בין היתר, תיקונו של החוק מציין כי על החייב לשלם אגרה בגובה 1,600 ש"ח כדי להתחיל בתהליך שיקום. כמו כן, משך הליך הטיפול בחוב בבתי המשפט ארוך. כתוצאה מכל אלה, הרפורמה בחוק אינה צפויה להועיל באופן רב למצבם המורכב של החייבים המתמודדים אל מול המערכת הגבייה (נדיב, בדפוס).

באפריל 2019 נכנס לתוקפו חוק נתוני אשראי, התשע"ו (2016). מתוקף החוק החלו איסוף ורישום של נתוני האשראי של כל אזרחי מדינת ישראל. מאגר זה יכיל כל רכיב מידע על אודות ההתנהלות הפיננסית

רבות (גולן, 2018). יש לתת את הדעת על ההבדלים במשמעויות של החיים בקרב אוכלוסיות אלו, אולם אפשר לסכם כי תופעת החובות היא מורכבת ופוגעת במגוון אוכלוסיות בצורה שונה, עם מאפיינים, דרכי התנהלות והשלכות המשתנים לאורך זמן. יתרה מזו, לא ניתן לנתק את אלה מהשוני ומהפערים החברתיים-כלכליים בין החברות השונות החיות בישראל (המוסד לביטוח לאומי, 2018; וייס, 2019).

תופעת החיים בחוב היא תופעה חברתית-כלכלית קשה למדידה. קשה מאוד לאמוד את היקפה האמתי, מכיוון שלא קיים מאגר נתונים מוסדר אשר אוחד בכל סוגי החובות. החובות המדווחים בנתונים הם לחברות או למוסדות שונים בלבד, בעוד סוגי החובות הנוספים, למשל: חובות לשוק האפור, לבני משפחה ולחברים, שאינם נגבים דרך מערכת ההוצאה לפועל ו/או דרך רשויות הגבייה ו/או דרכי גבייה מוסדרות, הם חובות שלא קיימים לגביהם נתונים רשמיים או תיעוד מוסדר. בשל כך, ניתן להסיק כי הנתונים שפורסמו ואשר חלקם מופיעים בנייר זה משקפים הערכת חסר של היקף תופעת החובות בישראל.

אשראי בבנק; הגבלה כלקוח מוגבל מיוחד בבנק ישראל; הגבלת השימוש בכרטיסי אשראי. בחודש דצמבר 2018 נמנו 260,700 לקוחות שהוטלה עליהם הגבלה בנקאית בעקבות חוב (בנק ישראל, 2019).

למרות השינויים הרגולטוריים הרבים שנעשו לאורך השנים, המורים על איסור לאסור ולכלוא את בעל החוב, החייבים דמי מזונות עדיין ניצבים בפני מאסר גם כיום. מדינות רבות בעולם אינן מתירות כליאה של חייבים ורואות בכך פגיעה בזכויות אדם. לעומתן, מספר מצומצם של מדינות מאפשרות זאת, תחת הגבלות רבות (בן דוד וצדוק, 2007). חובות לחברת החשמל ולתאגידי המים גררו עד לא מזמן את מרבית משקי הבית החייבים לחיים ללא חשמל ומים, בתנאים שלא אפשרו תנאי מחיה בסיסיים ופגעו קשה באיכות חייהם (זיו, 2005; סירקיס ומוסקוביץ, 2015; שומרי משפט - רבנים למען זכויות האדם ע"ר 58015196 והאגודה לזכויות האזרח בישראל ע"ר 580011567 נ' הרשות לשירותים ציבוריים חשמל, משרד התשתיות הלאומיות, האנרגיה והמים וחברת החשמל לישראל בע"מ, 2017; שי, 2004).

לחיים בחוב השלכות רפואיות, פסיכולוגיות, משפטיות וחברתיות, וכן השלכות על מרקם היחסים המשפחתיים ובכלל זה על הזוגיות. כל אלה פוגעות באיכות החיים של החייבים (קרומרנבו ואחרים, Clayton, Liñares-Zegarra & Wilson, 2015; Hojman, Miranda & Ruiz-Tagle, 2016; Liu, Li & Rao, 2018; Reading & Reynolds, 2001; Sweet, 2018). כמו כן, הן מקשות על יכולתן של משפחות לשלם את החוב ומהוות חסם ליציאה ממעגל החובות, בעיקר עבור אנשים החיים בעוני (אייזיק, צדקה וברמלייגרינברג, 2019).

זה המקום לציין כי נושא החובות מתבטא באופן שונה בקרב אוכלוסיות שונות. בין היתר, קיימים הבדלים מהותיים באופי השלכות החוב בין האוכלוסייה היהודית החילונית והמסורתית לבין החברה החרדית והחברה הערבית (גולן, 2018; וייס, 2019; קסירקלינר, 2018). המבנה הייחודי של החברה החרדית והמוסדות הפועלים בה, על ערכיהם כדוגמת גמילות חסדים ואי-הלוואה בריבית, מייצר אקלים קהילתי שהתנהלות החובות בו היא ייחודית ומורכבת ומשתמרת בתוך הנוף הקהילתי הייחודי (קסירקלינר, 2018). וייס (2019) מוסיף כי בקרב החברה החרדית, שיעור החובות ועומקם בעשירונים התחתונים גבוהים ביותר ביחס לשאר האוכלוסיות בישראל.

מנגד, בחברה הערבית בישראל הסיבה העיקרית לקיומו של חוב היא "התנהלות כלכלית לא נכונה". רוב בעלי החוב נכנסים אל מערכת ההוצאה לפועל כבר בגיל 28 ומתמודדים עם נטל החוב והסדרתו במשך שנים

**מתחילת שנות ה-2000
ניתן לראות גידול בסיוע
הניתן באמצעות גופי פילנתרופיה,
בהן "הקרן לידידות", כאשר רק
בעשור האחרון, החל משנת 2011,
מתרחבים ההשקעה החברתית
ופיתוח המענים הייחודיים
בתחום במסגרת המחלקות
לשירותים חברתיים**

הקשר בין מקצוע העבודה הסוציאלית לבין עולם החובות הכלכליים

החיים בצל החוב הוא תחום מוכר למקצוע העבודה הסוציאלית בעולם ובישראל (Gillen & Loeffler, 2012; Karger, 2015; Krumer-Nevo, 2015; Gorodzeisky & Saar-Heiman, 2017; Loke, & Hageman, 2013; Sherraden, Laux & Kaufman, 2007).

בשנים האחרונות חלה תנופה ביצירה של התערבויות המיועדות לסייע ליחידים ומשפחות המתמודדים עם מציאות של חיים בצל החובות והשירותים החברתיים מתבצעת עבודה שיטתית בנושא החל משנת 2015, במסגרת מערך מרכזי "עוצמה" ותכנית "נושמים לרווחה" הפועלים במחלקות לשירותים חברתיים ברחבי הארץ (משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, 2019).

גל, קרומרנבו, מדהלה וינאי (2019) סקרו את הסיוע החומרי והתמיכה הניתנים לאורך השנים, מקום המדינה ועד היום, לאנשים במצוקה כלכלית וחומרית. לאורך השנים, ניתן לראות שינויים בפרקטיקה הקשורה במתן הסיוע החומרי. מתחילת שנות ה-2000 ניתן לראות גידול בסיוע הניתן באמצעות גופי פילנתרופיה, בהן "הקרן לידידות", כאשר רק בעשור האחרון, החל משנת 2011, מתרחבים ההשקעה החברתית ופיתוח המענים הייחודיים בתחום במסגרת המחלקות לשירותים חברתיים.

בשנים האחרונות אומצה על ידי משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים גישת העבודה הסוציאלית המודעת-עוני (גל ואחרים, 2019; קרומרנבו, 2015; קרומרנבו, מאיר וויסברג-נקש, 2019). בהתאם לכך, פותחו תכניות עם סל מענים רחב, המכסה מגוון תחומים, כגון תעסוקה, דיור, מיצוי זכויות ותקציב גמיש לשימוש הפונים. בדוח של גל ואחרים (2019) דווח כי 70% מקרב המשפחות המשתתפות בתכנית "נושמים לרווחה" מתמודדות עם חוב. מתוכם, 17% השתמשו בחלק כלשהו מתקציב שניתן להן מהתכנית לכיסוי חובות. בנוסף, כל האוכלוסיות שהתכנית פועלת בהן דיווחו גם הן על שימוש כזה או אחר בתקציב העומד לרשותן לצמצום חובותיהן.

בחברה האזרחית פועלים כמה מיזמים משותפים לעובדים סוציאליים ולעורכי דין המספקים שירותי סיוע לחייבים, בין השאר עמותות וקליניקות משפטיות במוסדות להשכלה גבוהה (כגון הקליניקה המשפטית של אוניברסיטת בראילן¹). אלו עוסקות בסגור פרטני ובפרקטיקות של שינוי מדיניות כדי לסייע למתמודדים עם חובות. עם אלה נמנים עמותת "דף חדש"², עמותת "שומרי משפט: רבנים למען זכויות האדם"³, "נראות"⁴ - פורום ארגוני צעירות, ועמותת "פעמונים"⁵.

מכל הנאמר לעיל עולה כי קיימת חפיפה מסוימת בין הפרטים ומשקי הבית החיים בחוב לבין אוכלוסיות היעד של העבודה הסוציאלית (גל ואחרים, 2019). בישראל קיימות אוכלוסיות אשר מתמודדות עם חובות ונדרשות לשאת בהשלכות החיים בחוב ועם החזרת החובות הנצברים דרך קבע. עם אוכלוסיות אלה נמנים: אנשים החיים בעוני, עובדים החיים בעוני, מכורים, צעירות וצעירים גילאי 18-25, צעירים וצעירות חסרי עורף משפחתי, נשים נפגעות אלימות, משפחה שבראשה הורה יחידי, זוגות בתהליכי גירושין, בעלי מוגבלויות, מתמודדי נפש, דרי רחוב, קשישים, עוברי חוק ועוד (גל ואחרים, 2019; החצר הנשית, 2019; יונס, 2018; לוין, 2009; קריגל ופלד, 2016; שוורץ-טירי ושמיר, 2019; שיינטון, 2019; Ben-Galim & Lanning, 2010; Oksanen, Savolainen, Sirola & Kaakinen, 2018).

נושא החובות נעדר

מתכניות הלימוד בעבודה הסוציאלית, הן לתואר הראשון הן לתואר השני. המרואיינים ציינו כי למיטב ידיעתם, אף לא אחד מהמוסדות האקדמיים עוסק בנושא בצורה רחבה דיה, אשר נותנת מענה מספק

הצגת סטטוס ההוראה בנושא החובות באקדמיה ובגופי ההכשרה לעבודה סוציאלית

המהציאות עולה כי עובדים סוציאליים מתערבים עם מספר הולך וגדל של אנשים ומשפחות החיים בצל החוב. ההכשרה האקדמית למקצוע היא כלי משמעותי ביכולתם של עובדים סוציאליים להתאים את המענים לצרכי השירות בשדה (שמיר, 2012). מכאן עולה השאלה עד כמה עובדים סוציאליים בישראל, בהווה ולעתיד, נחשפים במהלך הכשרתם - הן במסגרת הלימודים במוסדות להשכלה גבוהה והן במסגרת לימודי המשך - לנושא החובות הכלכליים.

לצורך כך נבחר הנושא בשישה כלים: (1) סקירת ספרות אקדמית בתחום; (2) סקירת סילבוסים של קורסים בעלי זיקה לנושא; (4) פגישות עם קובעי מדיניות; (5) ראיונות עם עובדות סוציאליות בשדה; ו(6) סקר בקרב סטודנטים ועובדים סוציאליים בהווה ובעתיד.

לגבי פרסומים אקדמיים העוסקים בדיסציפלינת העבודה הסוציאלית בנושא חובות, שנכתבו בישראל ומתייחסים לאקלים החובות הישראלי - סקירה של למעלה מ-50 מאמרים עם פוטנציאל לעיסוק בנושא החובות או בהיבט פיננסי כזה או אחר על אודות מצבם של הפונים לשירותי הרווחה - מאמרים העוסקים במדיניות, טיפול, עבודה פרטנית ו/או קהילתית בעבודה סוציאלית ומקצועות קרובים מעשר השנים האחרונות - העלתה כי מספרם מצומצם ביותר, באופן שאינו תואם את היקף התופעה המתוארת ואת השלכותיה הקשות על החייב. נמצא כי קיים אזכור לתופעת החובות, אך הוא נעשה ללא פירוט והרחבה וללא ציון דרכי התערבות קונקרטיות לפרקטיקה. ההתייחסות המחקרית קיימת רק לגבי מעט מאוד מהאוכלוסיות שצוינו לעיל ומתוך התייחסות לתופעה בתוך ההקשר הישראלי, לרוב תוך חיבור לעוני ולהדרה כלכלית.

ראוי לציין כי קיימים מאמרים רבים הסוקרים את התופעה, בעיקר בארצות הברית, אך הם אינם תואמים את המציאות הישראלית ואינם מציעים תהליכי התערבות התואמים את אקלים חובות היתר בארץ. הספרות המחקרית המתייחסת לתופעה בארצות הברית עוסקת בעיקר בנושא מזווית "הלוואות לסטודנטים" (Student Loans). כאמור, בנושא זה קיים עיסוק מחקרי רב, בין היתר בחובותיהם של עובדים סוציאליים בעקבות לימודיהם האקדמיים והשפעת החובות על האוכלוסייה הכלכלית (Despard et al., 2016; Grinstein-Weiss, Perantie, Taylor, Guo & Raghavan, 2016; Hughes, Kim & Twill, 2018; Whitaker, 2008).

- 1 לקריאה נוספת: <https://law-clinics.biu.ac.il/node/123>
- 2 לקריאה נוספת: <https://www.freshstart.org.il>
- 3 לקריאה נוספת: <https://rhr.org.il/heb>
- 4 לקריאה נוספת: <https://www.niroot.com>
- 5 לקריאה נוספת: <https://www.paamonim.org>

(2015), המתאר את פעילותם בחסות "פורום המים", אשר פעל כנגד ניתוקי הספקת מים עקב חובות.

בתאריך 17 במרץ 2019 ערכתי סקר בנושא בקבוצת הפייסבוק של איגוד העובדים הסוציאליים. כ־80 עובדים סוציאליים וסטודנטים לעבודה סוציאלית ענו על השאלה הבאה: "האם (ואם כן, נא לפרט) דיברו/לימדו אתכם על חובות כלכליים של פונים במהלך התואר (הראשון, השני ו/או הסבה/השלמה לעבודה סוציאלית)? כמו כן, מה אתם עושים כאשר אתם פוגשים בפונים עם חובות?". הרוב המכריע של המגיבים דיווחו כי מעולם לא למדו על הנושא. מספר מצומצם של מגיבים למדו על הנושא במגמות ייחודיות, העוסקות במיציא זכויות, שינוי מדיניות ותחומים קרובים. זאת ועוד, מניתוח תוכן תגובותיהם עולה כי קיימת הסכמה על רלוונטיות רבה של הנושא לעבודתם היומיומית. רבים מהם ציינו כי לדעתם קיים צורך בהגברת היקף הלימוד של הנושא.

ככלל, הבדיקה מעלה כי קיים פער בין הצורך בשטח ובין היקף הלימוד על אודות התופעה באקדמיה. הסטודנטים כמעט שאינם נחשפים לתופעת החובות במסגרת הלימודים התיאורטיים ובהכשרה המעשית, ולכן יש ברשותם ידע מוגבל מאוד על מאפייני התופעה, היקפיה, השלכותיה וצורות ההתערבות האפשריות. הדבר פוגע במוכנותם המקצועית להתערבות עם אוכלוסיות הפונים לשירותיהם המתמודדים עם חובות. לפיכך, קיים צורך מהותי בשינוי המצב הקיים.

הצעה להטמעת הנושא בהכשרה ולעידוד מחקר בתחום החובות הכלכליים בעבודה הסוציאלית

על אף שקיימים מענים במסד ומחוצה לו, נמצא כי חסר ידע רב על תופעת החובות, שיטות ההתערבות ופרקטיקות ההתערבות המועילות לצורך סיוע לאנשים החיים בחוב ולהתמודדות החברה הישראלית עם התופעה. לחוסר העיסוק עשויות להיות סיבות רבות ומגוונות. חלקן קשורות בשינויים ומגמות בתפיסת מקומה של העבודה הסוציאלית במתן סיוע חומרי (באום, 2015), אחרות עשויות להיקשר לחוסר הפיתוח של מקצוע העבודה הסוציאלית הפיננסית בארץ ובעולם (Kindle, 2013), ולא מן הנמנע כי קיימות סיבות נוספות. אפשרות נוספת היא כי העיסוק המשפטי הרב בתופעה עלול להיות בגדר חסם לעובדים סוציאליים לעסוק בנושא.

ברצוני להציע תכנית התמודדות הכוללת שלושה רכיבים. יישום של כל אחד מן הרכיבים המוצעים יוביל לשינוי ולשיפור המצב הקיים; יישום של שלושתם יחדיו יוכל לענות על הצורך העולה מן הכתוב.

הרכיב הראשון - החלת תהליכי מדידה

והערכה של הפעולות הנעשות כבר כיום עם אנשים המתמודדים עם חובות. עד כה לא נערכה מדידה שתעיד על מידת היעילות של ההתערבויות, אם בכלל. נוסף על כך - הגברת המחקר על התופעה, על הנסיבות המובילות לחיים בצל החוב והשלכותיהם, וכן כתיבה שיטתית של שיטות ההתערבות והערכתן (Evidence Based Practice). שדמי ואחרים (2015) סוקרים בספרם מתודות רבות לעריכת מחקרים מבוססי ראיות כחלק מהתערבות קלינית רחבת היקף. בהמשך, הכותבים טוענים שחשוב שהידע יהיה נגיש וזמין לאנשי המקצוע הפועלים בשטח.

אך אנשי המקצוע נדרשים לא רק ליישם את הידע ולהביאו בפני לקוחותיהם. עובדים סוציאליים הם "שחקני מדיניות",

ניתוח תוכני הסילבוסים של ההכשרה לעבודה סוציאלית בישראל - בסקירה מדגמית של 20 סילבוסים של קורסים שעשויה להיות להם זיקה לנושא החובות, מחמישה בתי ספר המקיימים קורסים בכלכלה בעבודה סוציאלית, מיצוי זכויות, פרקטיקת מדיניות, עבודה קהילתית, אנשים החיים בעוני ועוד, לא נמצא אזכור ישיר לנושא החובות. הבחירה לסקור קורסים אלו נובעת מן ההבנה כי קיים בהם הפוטנציאל הגבוה ביותר לעסוק בנושא. יתר על כן, הבחירה לדגום קורסים אלה עולה בקנה אחד עם הכתוב במאמרים אקדמיים על חשיפת סטודנטים לתחום החובות והאוריינות הפיננסית בבתי הספר לעבודה סוציאלית בארצות-הברית. (Birkenmaier et al., 2016).

בהמשך, נבחנה גם עמדתם של קובעי מדיניות במקצוע העבודה הסוציאלית בישראל. בשיחות עם בכירים במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים ועם קובעי מדיניות באקדמיה, מכמה מוסדות לימוד לעבודה סוציאלית בישראל, עלה כי על אף חשיבותו - נושא החובות נעדר מתכניות הלימוד בעבודה הסוציאלית, הן לתואר הראשון הן לתואר השני. המרוויינים ציינו כי למיטב ידיעתם, אף לא אחד מהמוסדות האקדמיים עוסק בנושא בצורה רחבה דיה, אשר נותנת מענה מספק לצורך הקיים בשטח. נוסף על כך, הם ציינו כי קיים צורך רב לעלות את הנושא למודעות ולהגביר את הוראתו. רבים מקובעי המדינות אף הראו נכונות רבה לקדם את הנושא ולהגביר את חשיפת הסטודנטים לנושא. עוד עלה כי בבית הספר המרכזי של משרד הרווחה והשירותים החברתיים, הנושא עולה בהכשרה לעובדים במרכזי עוצמה ובתכנית "נושמים לרווחה" בלבד, ורק מעט ידוע על שיטות ההתערבות ותוצאותיהן. ניתן להבחין בניצני ההבנה כי המצב בשטח מחייב התערבות מקצועית ושיטתית.

כאמור, לחוסר העיסוק הנוכחי של האקדמיה בתחום עלולות להיות סיבות רבות ומגוונות. שתי סיבות אפשריות הן (1) עמדתו המקצועית-חברתית של מקצוע העבודה הסוציאלית והרחבת העיסוק בתחום הקליני-הפרטני. בין היתר, הדבר נובע משינויים חברתיים שנעשו לאורך השנים בתחומי העיסוק והמומחיות של העובדים הסוציאליים בישראל ובעולם (דורון, 1989; Rothman & Mizrahi, 2014); (2) שינוי בדפוסי העבודה של המחלקות לשירותים החברתיים לאורך השנים בכל הקשור לסיוע חומרי. עם העברת הסיוע הכלכלי-חומרי לאחריית המוסד לביטוח הלאומי בתחילת שנות ה־1980, החל שינוי בתפיסת העובדים הסוציאליים וקובעי המדיניות את העיסוק בנושא הכלכלי-חומרי (באום, 2015; גל ואחרים, 2019). כאמור, כיום אפשר להבחין בשינוי ובהבנה כי עזרה פסיכו-סוציאלית אינה נפרדת מסיוע כלכלי-חומרי ומתן מענה לצורכי האדם (וייס-גל, 2007; קורמר-נבו, 2015).

בראיונות שנערכו עם 11 עובדות סוציאליות במחלקות לשירותים חברתיים באזור השרון, שבהן לא פועל מערך המענים של "נושמים לרווחה" במרכזי עוצמה, ציינו המרוויינות

כי לא למדו את הנושא באקדמיה ובשדה והן זקוקות לידע, כלים ומיומנויות. מלבד אלה, נערכו ראיונות עם חמש עובדות סוציאליות נוספות ברחבי הארץ, הפועלות בעמותות, מוסדות וארגונים שונים העוסקים בתחום החובות וההדרה הכלכלית בעבודתן היום-יומית. כולן העידו על חשיבות העיסוק בנושא ועל מיעוט הכלים המקצועיים להתמודדות עם התופעה. רבות מהן ציינו את המורכבות של העיסוק בתחום, את הצורך בהכרת נושא החובות ואת המדיניות והכלים המשפטים שניתן לעשות בהם שימוש למען החייבים. ניתן לראות ניצנים של עיסוק בתחום בשטח, אולם זוהי טיפה בים ואין עשייה שיטתית ומאורגנת. דוגמה לכך ניתן לראות במאמרם של סירקיס ומוסקוביץ

הבדיקה מעלה כי קיים פער בין הצורך בשטח ובין היקף הלימוד על אודות התופעה באקדמיה. הסטודנטים כמעט שאינם נחשפים לתופעת החובות במסגרת הלימודים התיאורטיים ובהכשרה המעשית, ולכן יש ברשותם ידע מוגבל מאוד על מאפייני התופעה

ועליהם לפעול למען שינוי מדיניות שיפעל לטובת לקוחותיהם (וייס-גל, 2007; וייס-גל וגל, 2011; שוורץ-טיירי, 2016). מכאן ניתן ללמוד כי חקר המדיניות והנושא, בד בבד עם יישום מדיניות אלטרנטיבית טובה יותר, הוא תהליך מתמשך, אשר טומן בחובו את היכולת לפתח מענים טובים דיים עבור לקוחות המתמודדים עם נטל החובות.

הרכיב השני - הטמעת מודולות הוראה בנושא החובות בכלל גופי ההכשרה לעבודה סוציאלית באקדמיה ובשדה, בדגש על תכניות הלימוד ברמת הבוגר. זאת על ידי קידום הוראת הנושא לא רק בקורסים העוסקים במיצוי זכויות אלא בכלל הקורסים העוסקים בהוראת פרקטיקה. הדבר יתאפשר על ידי עדכון

סילבוסים קיימים בקורסים הנוגעים בנושא, פיתוח קורסים ייעודיים, קיום ימי עיון, קיום סמינרים ייעודיים, הפעלת פורום מחקרי פעיל והגברת המחקר בתחום על ידי עידוד סטודנטים לתארים מתקדמים לחקור היבטים שונים של התופעה באקלים הישראלי. כל זאת, בהובלה של ראשי בתי הספר ללימוד עבודה סוציאלית באקדמיה ובבית הספר המרכזי של משרד הרווחה העבודה והשירותים החברתיים. מלבד אלה, נדרשים הגברת שיתוף הפעולה שטח-אקדמיה, עריכת ימי עיון משותפים ולמידה משותפת של התופעה ממקור ראשון.

הרכיב השלישי - הרחבת היקף מקומות ההכשרה המעשית אשר יכולים לתרום לארגז הכלים של הסטודנטים בהתמודדות עם הנושא. סגל-אנגלצ'ין, קאופמן והוס (2014) טוענים במאמרם כי קיים קשר בין חשיפת סטודנטים בלימודיהם והכשרתם למקצוע לבין פיתוח תחושת מסוגלות מקצועית. לפיכך, ניתן לשער כי חשיפת סטודנטים לנושא החובות במקומות הכשרתם תעלה את רמת מסוגלותם של סטודנטים ועובדים סוציאליים בתחילת דרכם לספק מענים לפונים החיים בצל החוב והשלכותיו. מקומות הכשרה אופציונליים, כגון קליניקות משפטיות, ארגוני סגור, ארגונים לשינוי חברתי, מרכזי "עוצמה" ועוד, צפויים להביא לשיפור ביכולת של מקצוע העבודה הסוציאלית ושל העובדים הסוציאליים להגיב בצורה מועילה לצרכים הייחודיים של אנשים ומשקי בית החיים בצל החוב.

לסיום, תנאי לביצוע כל המצויין לעיל הוא חיזוק הדיאלוג בין האקדמיה לבין השטח. הדילמות המעסיקות את הפונים ואת נשות ואנשי המקצוע הן חומר גלם לפיתוח הידע במחקר, וכך המחקר באקדמיה יזין בצורה מיטבית את העשייה המקצועית בשטח. באמצעותם יוכל מקצוע העבודה הסוציאלית לסייע בצורה שיטתית, מאורגנת וטובה יותר לפונים המתמודדים עם חובות.

רשימת המקורות

אהרוני, ר', וגולן, ר' (2019). פרופיל פושטי רגל שקיבלו הפטר מכונס הנכסים הרשמי וחזרו למעגל החובות בהוצאה לפועל. ירושלים: רשות האכיפה והגבייה.

אהרוני, ר', גולן, ר', וגולן, י' (2019). היבטים בפרופיל החייב בהוצאה לפועל לשנת 2019. ירושלים: רשות האכיפה והגבייה.

אייזיק, ע', צדקה, ט', וברמלי-גרינברג, ש' (2019). עובדים החיים בעוני: מיפוי צרכים ומענים. ירושלים: מכון מאיר-סג'וויט-ברוקדייל.

אלבשן, י' (2003). נגישות האוכלוסיות המוחלשות בישראל למשפט. עלי משפט, ג, עמ' 497-530.

ארגון לתת - סיוע הומניטרי ישראלי (2019). דוח העוני האלטרנטיבי 2018. תל-אביב-יפו: ארגון לתת - סיוע הומניטרי ישראלי.

באום, נ' (2015). סיוע חומרי ליחידים ולמשפחות כמרכיב בהתערבות העובדים

חקר המדיניות והנושא, בד בבד עם יישום מדיניות אלטרנטיבית טובה יותר, הוא תהליך מתמשך, אשר טומן בחובו את היכולת לפתח מענים טובים דיים עבור לקוחות המתמודדים עם נטל החובות

הסוציאליים במחלקה לשירותים חברתיים. ירושלים: משרד העבודה הרווחה והשירותים החברתיים.

בן דוד, ל', וצדוק, ד' (2007). מאסר חייבים בהוצאה לפועל. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע.

בנק ישראל (2019). מערכת הבנקאות בישראל, סקירה שנתית 2018. ירושלים: בנק ישראל, גולן, י' (2018). סיבות לחוב במגזר הערבי - סקר טלפוני. ירושלים: רשות האכיפה והגבייה.

גל, ג', קרמרנבו, מ', מדהלה, ש', וינאי, ג' (2019). סיוע חומרי לאנשים החיים בעוני: סקירה היסטורית ומגמות נוכחיות - נייר מדיניות מס' 02.2019. ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

דורון, א' (1989). עמדה: לדמותה החברתית של העבודה הסוציאלית. חברה ורווחה, י, עמ' 170-178.

דרעי, א' (2015). כרוניקה של אלימות משפטית: הרפורמות בחוק ההוצאה לפועל ומכתבי גבייה. מעשי משפט, ז, עמ' 91-105.

החצר הנשית (2018). נייר מדיניות: צעירות בחובות, ישראל 2018. ישראלי: תל-אביב-יפו.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2018). הודעה לתקשורת: רווחת האוכלוסייה בישראל וויתורים בשל קשיים כלכליים - ממצאים ראשוניים מתוך הסקר החברתי 2017. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

המוסד לביטוח לאומי (2018). ממדי העוני והפערים החברתיים, דוח שנתי - 2017. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי.

וייס, א' (2019). תמונת מצב המדינה - תרשימים בנושאי חברה וכלכלה בישראל 2019. ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

וייס-גל, ע' (2007). גישת האדם בסביבתו וביטוייה באידאולוגיה המקצועית ובפרקטיקה של עובדים סוציאליים בישראל. חברה ורווחה, כז, עמ' 567-596.

וייס-גל, ע', וגל, ג' (2011). פרקטיקת מדיניות בעבודה סוציאלית. ירושלים: מאגנס. זיו, נ' (2005). עוני, צמצום פערים ושוויון: המקרה של הזכות למים. משפט וממשל ז(2), עמ' 945-947.

חוק חדלות פירעון ושיקום כלכלי, ספר החוקים, § 2786 (התשע"ח-2018).

חוק נתוני אשראי, ספר החוקים, § 2781 (התשע"ו-2016).

יונס, ס' (2018). הכלה פיננסית עבור אנשים החיים בעוני, בהדרה ובחובות יתר. ירושלים: מרכז מילקן לחדשנות.

לוין, ל' (2009). "קואליציה של הדרה": אי-מימוש הזכויות לסיוע מצד מערכות הביטוח הסוציאלי בקרב החיים בעוני קיצוני. בתוך: ג' גל ומ' אייזנשטדט (עורכים). נגישות לצדק חברתי בישראל (עמ' 225-253). ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

מאור, ע' (אפריל, 2018). עשור לרשות האכיפה והגבייה - מה נשתנה? הרצאה מכנס סיכום פעילות הרשות ומבט על אתגרי העתיד. רשות האכיפה והגבייה ואוניברסיטת תל-אביב.

מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור (2016א). דוח ביקורת מיוחד - מנגנון גביית חובות בהוצאה לפועל. ירושלים: המדינה ונציב תלונות הציבור.

מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור (2016ב). המוסד לביטוח לאומי - אי-גביית דמי ביטוח מחייבים. ירושלים: מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור.

מילרד, א' (2016). הסדרי חוב במערכת הבנקאית - תיאור וניתוח. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע.

משרד העבודה הרווחה והשירותים החברתיים (ל.ת.). משפחות שחיות בעוני. אוחדו בתאריך 14.5.2019 מ-<https://www.molsa.gov.il/Populations/Distress/Poverty/Pages/BreathingInRelief.aspx>

נדיב, נ' (בדפוס). סיפור של חדלות פירעון: רפורמות פוגשות את ההליך השיפוטי. המשפט, כה.

- Despard, M. R., Chowa, G. A., & Hart, L. J. (2012). Personal financial problems: Opportunities for social work interventions? *Journal of Social Service Research*, 38(3), pp. 342-350. DOI: 10.1080/01488376.2011.638733
- Despard, M. R., Perantie, D., Taylor, S., Grinstein-Weiss, M., Friedline, T., & Raghavan, R. (2016). Student debt and hardship: Evidence from a large sample of low-and moderate-income households *Children and Youth Services Review*, 70, pp. 8-18. DOI: 10.1016/j.childyouth.2016.09.001
- Gillen, M., & Loeffler, D. N. (2012). Financial literacy and social work students: Knowledge is power. *Journal of Financial Therapy*, 3(2), pp. 28-38. DOI: 10.4148/jft.v3i2.1692
- Grinstein-Weiss, M., Perantie, D. C., Taylor, S. H., Guo, S., & Raghavan, R. (2016). Racial disparities in education debt burden among low-and moderate-income households. *Children and Youth Services Review*, 65, pp. 166-174. DOI:10.1080/15588742.2015.1125329
- Hojman, D. A., Miranda, Á., & Ruiz-Tagle, J. (2016). Debt trajectories and mental health. *Social Science & Medicine*, 167, pp. 54-62. DOI: 10.1016/j.socscimed.2016.08.027
- Hughes, J., Kim, H., & Twill, S. (2018). Social work educational debt and salary survey: A snapshot from Ohio. *Social Work*, 63(2), pp. 105-114. DOI: 10.1093/sw/swy001
- Karger, H. (2015). Curbing the financial exploitation of the poor: Financial literacy and social work education. *Journal of Social Work Education*, 51(3), pp. 425-438. DOI: 10.1080/10437797.2015.1043194
- Kindle, P. A. (2013). The financial literacy of social work students. *Journal of Social Work Education*, 49(3), pp. 397-407. DOI: 10.1080/10437797.2013.796853
- Krumer-Nevo, M., Gorodzeisky, A., & Saar-Heiman, Y. (2017). Debt, poverty, and financial exclusion. *Journal of Social Work*, 17(5), pp. 511-530. DOI: 10.1177/1468017316649330
- Lewin-Epstein, N., & Semyonov, M. (2016). Household debt in midlife and old age: A multinational study. *International Journal of Comparative Sociology*, 57(3), pp. 151-172. DOI: 10.1177/0020715216653798
- Liu, H. Z., Li, S., & Rao, L. L. (2018). Out of debt, out of burden: The physical burdens of debt. *Journal of Experimental Social Psychology*, 76, pp. 155-160. DOI: 10.1016/j.jesp.2018.01.003
- Loke, V., & Hageman, S. A. (2013). Debt literacy and social work. *Journal of Financial Therapy*, 4(1), pp. 63-82. DOI: 10.4148/jft.v4i1.1795
- Oksanen, A., Savolainen, I., Sirola, A., & Kaakinen, M. (2018). Problem gambling and psychological distress: A cross-national perspective on the mediating effect of consumer debt and debt problems among emerging adults. *Harm reduction journal*, 15(1), pp. 455-456. DOI: 10.1186/s12954-018-0251-9
- Reading, R., & Reynolds, S. (2001). Debt, social disadvantage and maternal depression. *Social science & medicine*, 53(4), pp. 441-453. DOI: 10.1016/S0277-9536(00)00347-6
- Rothman, J., & Mizrahi, T. (2014). Balancing micro and macro practice: A challenge for social work. *Social Work*, 59(1), pp. 91-93.
- Sherraden, M., Laux, S., & Kaufman, C. (2007). Financial education for social workers. *Journal of Community Practice*, 15(3), pp. 9-36. DOI: 10.1300/J125v15n03_02
- Sweet, E. (2018). "Like you failed at life": Debt, health and neoliberal subjectivity. *Social Science & Medicine*, 212, pp. 86-93. DOI: 10.1016/j.socscimed.2018.07.017
- Trygged, S. (2012). Embedded counselling in advisory work with clients in debt. *Journal of social work practice*, 26(2), pp. 245-258. DOI: 10.1080/02650533.2011.610594
- Whitaker, T. (2008). *In the red: Social workers and educational debt*. NASW Membership Workforce Study. Washington, DC: National Association of Social Workers.
- גל-אנגלצ'ין, ד', קאופמן, ר', הוסי, א' (2014). השפעת לימודי שדה רבי-ממדיים על האוריינטציה המקצועית של סטודנטים לעבודה סוציאלית. *ביטחון סוציאלי*, 95, עמ' 139-166.
- סירקיס, ל', ומוסקוביץ, י' (2015). פעילות לשינוי מדיניות של פרום מים. *מידעו"ס*, 78, עמ' 66-72.
- פתאל, ר' (2017). תיאור וניתוח השינוי באשראי למשקי הבית בשנים האחרונות. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
- קסיר-קלינר, נ' (2018, אפריל). "מיהו עניי חובות בחברה החרדית - היבטים שונים של עוני ודרכי התנהלות פיננסית בקרב הציבור החרדי". הרצאה מכנס סיכום פעילות הרשות ומבט על אתגרי העתיד. רשות האכיפה והגבייה ואוניברסיטת תל-אביב.
- קרומרנבו, מ' (2015). עבודה סוציאלית מודעת-עוני: פרדיגמה חדשה לפרקטיקה עם משפחות בעוני. *חברה ורווחה*, לה(3), עמ' 301-321.
- קרומרנבו, מ', וברק, ע' (2006). מחקר פעולה משותף: מערכת הרווחה מנקודת מבטם של צרכני שירותי הרווחה. *ביטחון סוציאלי*, 72, עמ' 11-38.
- קרומרנבו, מ', גורודזיסקי, א', וסערה-הימן, י' (2014). חובות, עוני והדרה כלכלית. *ביטחון סוציאלי*, 95, עמ' 11-38.
- קרומרנבו, מ', מאיר, א', וויסברג-נקש, נ' (2019). עבודה סוציאלית מודעת-עוני: הנהגת הפרדיגמה במחלקות לשירותים חברתיים בשנים 2014-2018. *ביטחון סוציאלי*, 106, עמ' 9-31.
- קריגל, ק', ופלד, ע' (2016). התיב המוביל מתלות לעצמאות כלכלית בקרב נשים נפגעות אלימות בן זוג: רקע תאורטי, חסמים ועקרונות פעולה. *ביטחון סוציאלי*, 99, עמ' 63-93.
- רשות האכיפה והגבייה (2018). דו"ח שנתי על פעילות רשות האכיפה והגבייה לשנת 2017. ירושלים: רשות האכיפה והגבייה.
- שדמי, א', ברששוף, א', דרן-זהבי, ע', זק"ש, ד', ורועה, ד' (2015). פרקטיקה מבוססת ראיות במדעי הבריאות והרווחה: תיאוריה ומעשה. חיפה: פרדס הוצאה לאור בע"מ.
- שוורץ-טיירי, ט' מ' (2015). מעורבות עובדים סוציאליים בפרקטיקת מדיניות: גורמים ברמת הפרט וברמת הארגון (עבודת דוקטורט שלא פורסמה). אוניברסיטת תל-אביב.
- שוורץ-טיירי, ט' מ', ושפירו, ש' (2018). תכנית "גשר לעצמאות" דוח הערכה. תל-אביב-יפו: המועצה לילד החוסה.
- שומרי משפט - רבנים למען זכויות האדם ע"ר 58015196 והאגודה לזכויות האזרח בישראל ע"ר 580011567 הרשות לשירותים ציבוריים חשמל, משרד התשתיות הלאומיות, האנרגיה והמים וחברת החשמל לישראל בע"מ (2017). בג"ץ 17/214.
- שי, י' (2004). ניתוק משירותים חיוניים בעקבות חובות וחיסור מחדש: חברת החשמל, רשויות מקומיות, חברות הגז, "בזק" וחברות הסלולר - מוגש לוועדה לפניות הציבור. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
- שיינטוך, ש' (2018). לשרוד בשולי העוני - מדיניות, שירותים וקצבאות לאנשים חסרי בית. תל-אביב-יפו: הוצאת זלמן.
- שמאי, ל' (2019). החוב של משקי הבית בישראל - נייר מדיניות מס' 01.2019. ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- שפירו, ש' (2012). ההיסטוריה של מקצוע העבודה הסוציאלית. בתוך מ' חובב, א' לונטל, וי' קטן (עורכים): עבודה סוציאלית בישראל (פרק 2, עמ' 50-67). תל-אביב-יפו: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- שרברמן, ק' (2018). הפער בין ההכנסות להוצאות והחובות של משקי בית - נייר מדיניות מס' 01.2018. ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- Ben-Galim, D., & Lanning, T. (2010). Strength against shocks: Low income families and debt. *Institute for Public Policy Research*. UK: London.
- Birkenmaier, J. M., Loke, V., & Hageman, S. A. (2016). Are graduating students ready for financial aspects of social work practice? *Journal of Teaching in Social Work*, 36(5), pp. 519-536. DOI: 10.1080/08841233.2016.1244139
- Clayton, M., Liñares-Zegarra, J., & Wilson, J. O. (2015). Does debt affect health? Cross country evidence on the debt-health nexus. *Social Science & Medicine*, 130, pp. 51-58. DOI: 10.1016/j.socscimed.2015.02.002

הלוגותרפיה

כאסטרטגיית התערבות עם צוותים המטפלים באוכלוסיית לקויי למידה, תפקוד והסתגלות

מבוא

המאמר מתאר התערבות עם שני צוותים רבי-מקצועיים אשר מטפלים, במסגרת מערך דיור חוץ-ביתי, באוכלוסייה בוגרת (מעל גיל 18) עם לקויות למידה, תפקוד והסתגלות¹. מאפייני אוכלוסייה זאת כוללים, בין היתר, לקות במיומנויות חברתיות, אימפולסיביות, כשלים חברתיים וחוויות של דחייה חברתית ובידוד חברתי, המעמידים אתגרים מורכבים בפני אנשי המקצוע המטפלים בהם. מורכבויות אלה עלולות לגרום לתשישות החמלה בקרב המטפלים.

ההתערבות המתוארת היא סדנה בת שני מפגשים שהנחו כתובי המאמר, ובה נחשפו הצוותים לעקרונות הלוגותרפיה.

הסדנה נועדה לחשוף את תיאוריית הלוגותרפיה לצוותים המטפלים באוכלוסייה עם לקויות למידה והסתגלות ולהדגים כיצד אפשר לסייע למטפלים למצוא משמעות בעבודתם, לסייע במניעת תשישות החמלה ולהעניק להם כלים לסייע גם לאוכלוסייה שהם מטפלים בה, באמצעות מציאת המשמעות בחייהם.

במפגשים הוצגה תורת הלוגותרפיה שהגה פרופסור ויקטור פראנקל, מחבר הספר "האדם מחפש משמעות". מבין הנושאים הרבים בחרנו לעסוק בחשיבות חיפוש המשמעות ככוח מניע בחיים ובדרכים למציאת משמעות, לקבלת אחריות ולנטילת החלטות. במפגש השני הוצגו מקרים מהשטח על ידי אנשי הצוות והתקיים דיון שכלל חיבור של הלוגותרפיה עם העבודה בשטח.

במאמר יוצגו תוצאות הסדנה, ייחודיותה ומסקנות.

1 אנו מודים לאגודת ניצן על שיתוף הפעולה, על יחסם לעובדים ועל שהם רואים את פיתוח הצוות כדבר מובן מאליה.

לוגותרפיה: ריפוי דרך משמעות

לוגותרפיה היא גישת האסכולה הווינאית השלישית של הפסיכותרפיה, שנוסדה על ידי פרופ' ויקטור פראנקל (השתיים האחרות הן הפסיכואנליזה של פרויד והפסיכולוגיה האינדיבידואלית של אדלר). השם מורכב מן המלה היוונית הקדומה Logos, שפירושה משמעות, ומן המלה therapy, שפירושה ריפוי; וביחד: ריפוי על ידי משמעות.

פראנקל, שחי בין השנים 1905-1997, ראה עצמו כבונה תיאוריה על בסיס דרכם של פרויד ואדלר. הוא הבין, כבר בשנות ה-1920, שהמוטיבציה הבסיסית של האדם היא חיפוש משמעות בחייו, ועל כך כתב בספרו המפורסם "האדם מחפש משמעות" (2001). המהדורה הראשונה יצאה לאור ב-1946.

בספר זה הוא מתאר את יסודות הגישה ואף מספר את סיפורו האישי, כמי שהצליח למצוא משמעות גם בתוך האימה והזוועות של מחנות ההשמדה הנאציים, שבהם שהה במשך כשלוש שנים. פראנקל תיאר כיצד באה מהות האדם לידי ביטוי בטיפול במגוון רב של פסיכופתולוגיות. ממחקרים שונים עולה כי הלוגותרפיה מסייעת בטיפול באנשים הסובלים מהתמכרות, דיכאון, אובדנות, חרדות וטראומה, וכן בעבודה עם אוכלוסיות מגוונות כמו חולים אונקולוגיים, סטודנטים, קשישים, אנשים לאחר אירוע מוחי, מתבגרים, זוגות ומשפחות, ועוד (Hoosanian, 2010; Naser, 2009; Wong, 1997).

מאחר שהסדנה קצרה ואינה מכוונת להכשרת מטפלים, בחרנו בשני נושאים בסיסיים הניתנים לתרגום מידי לעבודה בשטח: שלושת עמודי הלוגותרפיה ושלוש הדרכים למציאת משמעות של פראנקל.

שלוש הדרכים שבהן יתחיל האדם את דרכו לחיפוש משמעות, על פי פראנקל, הן יצירה, חוויה ונקיטת עמדה (Frankl, 1969, p. 49).

שלושת עמודי הלוגותרפיה

שלושת עמודי הלוגותרפיה, כפי שהם מתוארים על ידי פראנקל, הם חופש הרצון, משמעות ללא תנאי בחיים והרצון למשמעות. הם הבסיס לתפיסה של האדם את עצמו ועונים על השאלות: מהו האדם? איך הוא מקבל החלטות? מהי יכולת הבחירה שלו? (Frankl, 1969, p. 3)

אברהם פרידמן, MSW - מייסד מכון ויקטור פראנקל ללוגותרפיה בישראל
העוסק בלימודי לוגותרפיה וטיפול. avrahammsw@gmail.com
הילית לילית הדר, MSW - בעלת תעודת Academic Associate בלוגותרפיה.
מרצה ומנחת סדנאות בתחום הלוגותרפיה. lilithadar@gmail.com

תופעת תשישות החמלה

תופעת השחיקה במקום העבודה מוכרת כבר שנים רבות. מדובר בתסמונת פסיכולוגית העלולה לבוא לידי ביטוי בעייפות רגשית, דהפרסונליזציה וחוסר עניין בקידום מקצועי בקרב אנשים המטפלים באחרים באופן אינטנסיבי.

אחד הספרים שהביא את השחיקה לדיון מקצועי נכתב בשנות ה-1980 על ידי פרופ' קריסטינה מזלך (Maslach, 1982), שאף בנתה כלי לאבחון רמת השחיקה. מאז, חוקרים רבים התעניינו בטיפול בשחיקה ומחפשים דרכים יעילות למניעתה. מניעת השחיקה תאפשר עבודה יעילה יותר בארגון, שגם תיעשה ברמה גבוהה יותר.

אחת החלוצות במחקר השחיקה בארץ היא פרופ' איילה מלאך-פיינס (2011), שחקרה את המונח בעבודה ובזוגיות ואף בנתה כלי לאבחון רמת השחיקה בעבודה. היא אבחנה את תופעת עזיבת המקצוע על ידי אחיות בשל חוסר היכולת להתמודד עם הקשיים הרגשיים והפסיכולוגיים בעבודה לאורך זמן. השחיקה פוגעת ביכולת של הארגון להעניק טיפול אמין ויציב. מונח נוסף שמופיע בספרות הוא "תשישות החמלה", תופעה הבאה לידי ביטוי בעיקר בקרב מטפלים ממגוון מקצועות. בעקבות חשיפה מתמשכת לקשיים של טיפול אינטנסיבי עלולים המטפלים ללקות במה שמתואר בספרות כ"תשישות החמלה".

תשישות החמלה (Compassion fatigue) (Adams, Boscavino & Figley, 2006; Figley, 1995; Huggard, 2003) היא שחיקה הבאה לידי ביטוי בעייפות פיזית, רגשית ורוחנית ונוצרת בקרב אנשי מקצוע המטפלים במצבים של חולי. כמו כן, היא יכולה להתפתח בקרב אנשים המטפלים באנשים שחוו טראומה, באופן העלול להשפיע לרעה על איכות עבודתם ואף על חייהם האישיים. החשיפה הממושכת והקרבה לכאב ולקורבנות של אירועים טראומטיים עלולות לגרום למטפלים בהם מצוקות הדומות לאלה של מטופליהם. פיגלי (Figley, 1995) מתאר את התופעה כסוג של טראומה שהעובד חווה וכינה אותה "טראומטיזציה משנית". אופן הטיפול בתופעה דומה בעיניו לאופן הטיפול בטרומה.

תשישות החמלה וטראומטיזציה משנית הן מצבים קרובים, אך שונים, העלולים להופיע - ביחד או לחוד - בקרב מטפלים. פיגלי (שם) בנה כלי לאבחון רמת הסיכון לתשישות החמלה ולטראומטיזציה משנית. הוא טוען כי "יש מחיר לאכפתיות. אנשי מקצוע המאזינים לסיפורים של פחד, כאב וסבל יכולים להרגיש רגשות דומים משום שאכפת להם... ובאופן אירוני, המטפלים היעילים ביותר הם גם הפגיעים ביותר להשפעה זו של הידבקות רגשית" (שם, עמ' 24).

התנועה המקבילה של המטפלים והמטפלים על הרצף שבין הקטבים של תחושת כלייכול לבין חוסר אונים וייאוש, יוצרת "מעגל קסמים" שוחק ותחושה של קיפאון חסר תנועה ומרחב (פלורסהיים, 2012). חוקרים מצאו שתופעה זו שכיחה יחסית ועלולה להתפתח אצל רוב אנשי הצוות בשלב כלשהו של חייהם המקצועיים (Hofmann, 2009). פלורסהיים (2012) מתייחסת לאפשרות לסייע לצוותים באמצעות

התנועה המקבילה

של המטפלים והמטפלים

על הרצף שבין הקטבים של תחושת

כליכול לבין חוסר אונים וייאוש,

יוצרת "מעגל קסמים" שוחק

ותחושה של קיפאון חסר

תנועה ומרחב

חופש הרצון מעצים אותנו

בבחירתנו לחפש משמעות מתוך

אחריות. זיהוי הכוחות שיש לאדם

הוא חלק אינטגרלי וחשוב בשלב הזה.

כדי לנוע לכיוון של משמעות, על

האדם לדעת עם אילו יכולות

הוא מתקדם בחייו

חופש הרצון מתאר את היכולת של האדם לקבל החלטות מתוך מודעות ואחריות. האדם אינו מכונה המתוכנתת על ידי סביבתו והוא אינו מובל על ידי דחפים פנימיים לא־מודעים להנאה או לשליטה. יש לו קוגניציה ומצפון, שבעזרתם הוא יכול לקבל החלטות מתוך רצון ושאיפה להצליח. הוא אינו רק חיה מפותחת. יש בו רובד נוסף שאין בחיות - מודעות עצמית. על פי פראנקל, "החופש לרצון הוא לא חופש מקשיים בחיים, אלא החופש לנקוט עמדה מול תנאי החיים שלנו ולשנות את הגישה שלנו מול הקשיים שלנו" (Frankl, 1955, p. 52). חופש הרצון מעצים אותנו בבחירתנו לחפש משמעות מתוך אחריות. זיהוי הכוחות שיש לאדם הוא חלק אינטגרלי וחשוב בשלב הזה. כדי לנוע לכיוון של משמעות, על האדם לדעת עם אילו יכולות הוא מתקדם בחייו ואיך הוא משתמש בהן (Frankl, 1969).

גם אם אנשים רבים אינם מודעים למשמעויות בחייהם, משמעות קיימת ללא תנאי לאורך החיים. גם בתוך סבל, האדם יכול לבחור לחפש את הכיוון והמשמעות המיוחדים לו. תוך כדי חיפוש, הוא יכול לגלות את המשמעות ואת הכוחות הטמונים בו.

הרצון של האדם למשמעות היא הכמיהה למשמעות האישית בחייו. כאשר האדם מתקרב למציאתה, מגיעים גם השמחה והסיפוק. הגשמת המשמעות בחיים היא מטרתו של האדם (Frankl, 1969).

שלוש הדרכים למשמעות

איך מוצאים משמעות? פראנקל (Frankl, 1955) מתאר שלוש דרכים: על ידי יצירה, על ידי חוויות ועל ידי נקיטת עמדה מול קשיים בחיים. כל אחת מהדרכים לחוד, או שילוב של שלושתן, יאפשרו לאדם חיים מאושרים, בריאים ומלאי משמעות. לפי פראנקל, האושר אינו דבר שרודפים אחריו. הדרך לאושר היא העיסוק בדברים שהם בעלי משמעות עבורנו, והאושר סופו לבוא.

דרך היצירה - בדרך זו האדם מייצר משהו שבו הוא משקיע את עצמו, בכל תחום הקרוב ללבו. עבודה, אמנות, הורות, שיחות טיפוליות, הן דוגמאות למה שיוביל את האדם למציאת משמעות. פראנקל מדגיש את החשיבות של "היצירה מתוך עצמי"; את הערך של עזרה לזולת, המבטאת את האחריות שיש לאדם כלפי האחר (Frankl, 1969, p. 49).

דרך החוויה - בדרך זו, האדם בוחר לעצמו חוויות שהן בעלות משמעות עבורו. האהבה, לפי פראנקל, היא חוויה שיש לה פוטנציאל להיות "שיא החוויות". עוד דוגמאות הן האזנה למוזיקה, טיול, צפייה בשקיעת השמש ואפילו שתיית כוס קפה (Frankl, 1969, p. 49).

דרך נקיטת עמדה - זו אולי המפורסמת מבין שלוש הדרכים וגם שונה במהותה מהאחרות. בעוד שבדרכים האחרות האדם מתכנן ומייצר עבור עצמו דרך למשמעות, פה האדם מתמודד עם סבל בלתי נמנע. "גם כשלוקחים לאדם את הכול", כותב פראנקל, "עוד נשארת לו אחרונת החירויות האנושיות - החירות לבחור את גישתו למה שעובר עליו" (Frankl, 1955, p. 304).

מתענות

הדיוור של "ניצן". ניצן הוא הארגון המוביל בארץ לטיפול בילדים ובוגרים עם לקויות למידה והפרעות קשב. האגודה הוקמה בשנת 1964 על ידי הורים ומתנדבים ומפעילה מסגרות שיקומיות של רצף דיוור ברחבי הארץ. בסיוע אגף השיקום של משרד הרווחה, וכן פרויקט ייחודי במימון אגף השיקום של המוסד לביטוח לאומי (אלול ודנינו, מתוך אתר האינטרנט של ניצן).

הצוות כולל מנהלת, עובדות סוציאליות, מרפאה בעיסוק, רכזת תעסוקה, מדריכים שיקומיים ומדריכי לילה - הלנים במסגרות באופן מוגבל, בהתאם לרמת העצמאות של הדיירים. ככל שרמת העצמאות עולה, התשומות הטיפוליות פוחתות. הדיירים מופנים לדירות השונות בהתאם ליכולותיהם ולרמת התמיכה הנדרשת.

במסגרת הראשונה, הצוותים מטפלים בדיירים בוגרים גילאי 18-35. במסגרת השנייה, גיל הדיירים אף גבוה יותר. דיירי שתי המסגרות אובחנו עם לקויות למידה וקשיי הסתגלות ותפקוד ואושרו על ידי ועדת השמה של אגף השיקום במשרד הרווחה כזכאים לדיוור חוץ-ביתי. בין הקריטריונים לזכאות, הדיירים נדרשים להיות בעלי פוטנציאל שיקומי ומסוגלות לרכישת כישורי חיים ולהשתלבות בקהילה.

הדיוור בקהילה מבוסס על מודל שבבסיסו השאיפה לבנות לבוגר תכנית שיקומית, המכוונת לממש בצורה מיטבית את הפוטנציאל האישי שלו בסביבה שיקומית תומכת, באמצעות תיווך והקניה של כישורי חיים בתחומים שונים: מיומנויות תפקוד יום-יומיות, תעסוקה, תקשורת בין-אישית, פעילות פנאי ועוד.

הצוות מתמודד עם הקשיים השונים של הדיירים. המאפיינים המרכזיים הם קושי בקשב ובריכוז, קושי בהתאמת ההתנהגות לכללי החברה, חוסר במיומנויות חברתיות, כשלים חברתיים וחוויות של דחייה חברתית ובידוד חברתי, דימוי עצמי נמוך, אימפולסיביות, קושי בוויסות עצמי-רגשי ובשליטה בדחפים וביצוע התנהגויות מבלי לחשוב מראש על השלכותיהן. קיימת התנהגות של נטילת סיכונים, חיפוש אחר ריגושים ורגישות להתמכרויות (ארגמן, 2010; שני, 2000).

תכנית הפרויקט ושלבי הביצוע

בעקבות קשר מקדים מקצועי עם מסגרות אלו, הוצעה להם סדנה בת שני מפגשים, בני כשעה וחצי כל אחד, ונעשה תיאום ציפיות עם ההנהלה. לאחר מכן בנו המנחים את התכנית.

התכנית כללה שני מפגשים עם צוותי המסגרות, בנוכחות כ-12 אנשי צוות של המסגרת האחת ו-12-20 אנשי צוות מן המסגרת השנייה. במפגש הראשון, הצוות נחשף לתיאוריית הלוגותרפיה ועקרונותיה והועלו הקשיים הנלווים לעבודה עם אוכלוסיית המטופלים שלהם. במפגש השני נעשה חיבור בין התיאוריה לשטח, באמצעות הצגת מקרים מהמסגרת. דוגמה למקרה שהוצג: א' (השם בדוי והפרטים שונו כדי למנוע זיהוי) הוא דייר השוהה באחד ממערכי הדיוור מזה כמה שנים. מחד גיסא, הוא תורם למערך הדיוור באמצעות יכולותיו האמנותיות; מאידך גיסא, הוא

הדרכה אישית, הדרכה קבוצתית (למשל, קבוצות באלינט בקרב רופאים) ומפגשים צוותיים המספקים סביבת למידה קוגניטיבית ורגשית, שבה יוכלו אנשי הצוות הרב-תחומי ללמוד מיומנויות ולקבל עזרה בהתמודדות עם מטופלים "קשים", ובה בעת לפגוש את עצמם במקצוע (רבין, מעוז, שורר ומטלון, 2008).

על פי הלוגותרפיסטית ד"ר מיניון אייזנברג (1986), סיפוק בעבודה נובע מתחושת המשמעות שהעבודה נותנת. מציאת משמעות בעבודה עשויה להפחית תופעות של תשישות החמלה. מזלך ולייטר (Maslach & Leiter, 1997) מצאו שהפתרון לתשישות החמלה אינו רק בהרגעת הסימפטומים אלא בחיזוק החיבור לעבודה. גישתן תואמת את זו של אייזנברג (1986), שטענה כי החיבור של האדם לעבודתו ותחושת המשמעות יעזרו לא רק למנוע את השחיקה אלא גם להרגיש טוב יותר במקום העבודה ולהזדהות עם היעדים שלו.

שילוב עקרונות הלוגותרפיה בטיפול באוכלוסייה עם לקויות למידה והסתגלות

רעיון הסדנה המתוארת במאמר זה והייחודיות שלה הם בחיבור שבין התיאוריה הלוגותרפיוטית לתשישות החמלה - שהיא תוצר של מאפייני האוכלוסייה הספציפית.

בספרות מתוארות גישות שונות המבקשות להפנות זרקור להיבטים החיוביים, לכוחות ולתכונות המחזקות של האדם. גישות אלו מבטאות מעבר משימת דגש על היבטים שליליים לשימת דגש על היבטים חיוביים, כפי שתואר בעבודתה של הדר (2004).

ליבמן קלמר (1984) מתארת את עבודתה עם אוכלוסייה עם לקויות למידה. העבודה התבססה על כמה עקרונות חשובים: זיהוי הכוחות, ההבנה שגם כשיש לקויות ניתן לקבל החלטות, הצבת מטרות כדי להגיע להישגים וחיפוש אחר המשמעות בחיים.

באופן דומה, גם בפרויקט זה שמו להם המנחים למטרה לחשוף את המטופלים ליכולות של הדיירים, וכן להביא למודעות של הצוות את החשיבות של מציאת המשמעות בחיים גם כשמדובר באוכלוסייה עם לקויות למידה והסתגלות. מטרה נוספת הייתה לאתגר את חברי הצוות ולתת להם כלים שיאפשרו להם לא רק להתמודד עם הקשיים שלהם בעבודה, העלולים להוביל לתשישות החמלה, אלא לראות בעבודתם אתגר.

כעוסקים בעצמם במקצוע שחרת על דגלו את האכפתיות ואת הטיפול באחר, המנחים ראו צורך לספק לצוותים את הכלים ואת הכוח הנפשי לעזור לאחרים מבלי להיפגע מעבודתם. בלוגותרפיה הם ראו כלי מקצועי, יעיל וקל ליישום לצורך מניעת שחיקה.

אוכלוסיית היעד

אוכלוסיית היעד הייתה צוות רב-מקצועי בשתי מסגרות של מערך

“אני לוקח מהמפגש הרבה רצון להמשיך.”
 “הסדנה השאירה רצון להרחיב את הידע בתחום ולהמשיך להתנסות
 בעבודת צוות משותפת.”
 “חשוב לזכור לחפש את החיובי ולא רק לשקוע בדברים השליליים.”
 יש לציין כי בשיחה עם אחת ממנהלות המסגרות, שהתקיימה כשנה
 לאחר הסדנה, דווח שהצוות עדיין מיישם תכנים מן הסדנה, תופס את
 עבודתו כמשמעותית יותר ומתמודד טוב יותר עם שחיקה.

סיכום, דיון והמלצות

במאמר זה תוארה התערבות עם שני צוותים רבי-מקצועיים המטפלים,
 במסגרת מערך דיור חוץ-ביתי, באוכלוסייה בוגרת עם לקויות למידה,
 תפקוד והסתגלות.

הוצגו מאפייני האוכלוסייה המעידים על האתגרים הכרוכים בטיפול
 בה, ותואר החשש מפני תשישות החמלה בקרב אנשי הצוות.

הסדנה שהוצעה מתייחדת בחיבור שהיא עושה בין התיאוריה לעבודה
 הטיפולית עם האוכלוסייה הספציפית. הצוותים נחשפו לעקרונות
 הלוגותרפיה, העשויה לסייע להם למצוא משמעות בעבודתם, למנוע
 את תשישות החמלה ולהעניק להם כלים לסייע גם לטופלים למצוא
 משמעות בחייהם.

מן המשובים שהתקבלו ממשתתפי הסדנה עולה כי היא הצליחה להשיג
 את מטרותיה, וכי הלוגותרפיה ומושגי היסוד שלה יכולים לשמש כלים
 מעשיים לצוותים. על פי המשובים, תהליך הלמידה עצמו והחיבור לשטח
 השרו גם הם אווירה חיובית בצוות - הן בהתייחס למהות עבודתם והן
 בהתייחס לטופלים.

בשני המפגשים שתוארו ניסו המנחים לגרום לשינוי בתפיסת הצוותים
 את הדיירים. הדגשת היכולות והכוחות של הדיירים תאפשר לצוותים
 לראות אותם באור חיובי יותר ואף לסייע להם בחיפוש המשמעות
 בהתמודדות היום-יומית שלהם. בכך תוגבר גם המשמעות שמוצאים
 אנשי הצוותים עצמם בעבודתם ותימנע תשישות החמלה.

אנו ממליצים למסגרות נוספות להיחשף לתיאוריית הלוגותרפיה,
 כאמצעי העשוי לסייע לצוות להתמודד עם תשישות החמלה, ולהטמיע
 בטיפול היום-יומי בדיירים עקרונות מנחים מגישה זו.

יש לסייג ולומר שאין בסדנה זו משום הכשרה להנחיית קבוצות ולטיפול
 בשיטת הלוגותרפיה.

רשימת המקורות

אייזנברג, מ' (1986). לוגותרפיה - ייעוץ וייעוד. חברה ורווחה, 7, עמ' 49-56.
 אלול, ע', ודינו, מ'. אודות ניצן. מתוך אתר האינטרנט: <https://www.nitzan-israel.org.il/34181.aspx>

אלוני, ר' (1998). טיפול מיני באנשים עם פיגור שכלי. בתוך: א' דובדבני, מ' חובב,
 א' רימרמן, וא' רמות (עורכים), הורות ונכות התפתחותית בישראל. ירושלים:
 מאגנס, עמ' 151-163.

ארגמן, ר' (2010). חינוך מיני-חברתי בתחום הנכויות ההתפתחותיות. הוצאת
 אשלים, משרד החינוך, משרד הרווחה והשירותים החברתיים

ביריקוב לאוננקו, א', לאוננקו, מ', וקדמון, א' (2013). תשישות החמלה
 בקרב הצוותים המטפלים באונקולוגיה. ביטאון הסיעוד האונקולוגי בישראל,
 כ"ג(2).

גוטמן, ד' (1991). לוגותרפיה למטפל. אוניברסיטת תל-אביב: הוצאת דיון.

הדר, ל' (2004). תפיסת הורים לבורגים עם נכות פיזית את משמעות הטיפול
 בכניהם/ בנותיהם, והקשר בינה לבין נטל אוניברסיטת תל-אביב, איכות היחסים ותקווה.
 רמת-גן: הוצאת אוניברסיטת בראילן.

לוקאס, א' (1995). משמעות הסבל. הוצאת מודן.

מלאך-פיינס, א' (2011). שחיקה בעבודה: גורמים, תוצאות ודרכי התמודדות.
 הוצאת מודן.

פלורסהיים, ד' (2014). סבל, "עיפות החמלה", נחמה ותקווה (גרסה אלקטרונית).
 דלה בתאריך 21/4/2018 מאתר פסיכולוגיה עברית.

מפגין התנהגות מתנשאת כלפי החברים, עד כדי חוסר רצון להתחבר
 אליו, ומשמיע לצוות ולדיירים סיפורים דמיוניים, בין היתר על חברות
 הדוקה עם שחקנים ודוגמניות. יש לציין שא' נמצא במעקב פסיכיאטרי
 ונוטל תרופות.

הצוות התבקש לנתח את המקרה על פי שאלות מנחות שהציגו המנחים:
 מי עומד מולך? מה אתה יודע עליו? אילו חלומות יש לו? מה חשוב לו
 בחיים? מה הוא מוכן לעשות כדי להגשים חלומות? מי מקבל החלטות
 על החיים שלו? אילו כישרונות יש לו? שאלות אלו אמורות לאפשר
 למטפל להתחבר לכוחותיו ולמשמעות שכבר חווה בחייו, גם אם אינו
 מודע לה. זהו כלי המאפשר לאנשי הצוות להרגיש שהם לא רק שומרים
 על הדיירים, אלא עוזרים להם להכיר את עצמם ולהתחיל בבניית חיים
 פרודוקטיביים יותר ומחברים למשמעות.

סוג אחר של שאלות שנשאלו היו: מהי מערכת התמיכה הקיימת
 עבורו? איזו התערבות מתאימה לו במצב הזה? איך ההתערבות קשורה
 למשמעות שלו? האם אתה חושבת/הוא מתאים למסגרות שהוא נמצא
 בהן? השאלות הללו מעלות את המודעות של אנשי הצוות להתערבות
 שהם מבצעים ומאפשרות להם לשים לב אם היא מקדמת את המטופל
 לכיוון משמעות.

אנשי הצוות חולקו לקבוצות עבודה ודנו בשאלות. לאחר מכן, במליאה,
 הם שיתפו בתוצרי הדיון. התברר כי בתחילת הדיון עלו הקשיים שהם
 מתמודדים אתם לאור עבודתם עם האוכלוסייה הספציפית, וכן התחושות
 השליליות הנלוות, כמו תסכול במצבים שונים. עם זאת, לאחר שניתנה להם
 ההזדמנות, באמצעות השאלות המנחות, להתבונן ביכולות ובכישורונות
 של א', הם שמו לב שהתחום הייחודי שהוא מסייע בו גורם לו לתחושת
 סיפוק, וכך למעשה נתרמים גם הוא וגם סביבתו.

הצוות ציין כי עלתה המודעות לחשיבות העבודה עם הדייר על קבלת
 אחריות על חייו ועל עשיית דברים משמעותיים עבור עצמו. הם הבינו
 עד כמה חשוב להראות לדייר שיש לו יכולת בחירה - תוך התחשבות
 בלקותו, אך גם בתוך הגבולות של כללי המסגרת וחוקי מדינה. לדוגמה:
 התחום האמנותי משמעותי לא' מאוד, ויש בו מן היצירתיות ומן החוויה.
 מומלץ לעודד אותו להמשיך ליצור ולסייע למסגרת הדיור בתחום זה.
 הצוות יכול לעבוד אתו על ההבנה שהתחום האמנותי הוא בחירה שלו,
 עם תרומה לו ולאחרים.

בהמשך עלתה מטרה נוספת של ההתערבות: לסייע לא' בחיבור טוב
 יותר עם קבוצת השווים ובפיתוח קשר זוגי באופן מותאם ומבוקר. יש
 לציין שמומלצת עבודה מערכתית, הכוללת תיאום - ככל שזה אפשרי -
 בין המסגרת לבין ההורים. חשוב לעבוד בתיאום עם ההורים על המסרים
 המועברים לדייר לגבי היכולות שלו, מהי קבוצת השווים שלו, וכן לגבי
 מעקב רפואי ופסיכיאטרי.

בסיום המפגש השני, הצוות נתבקש לענות על משובים.

תוצאות

בתום שני המפגשים, חולקו למשתתפים משובים פתוחים עם השאלות
 הבאות:

- אילו נושאים היו המשמעותיים ביותר עבורך?
  - מה אתה לוקח אתך מהמפגש?
  - האם הלמידה/החשיפה לנושא תעזור לך בחייך האישיים והמקצועיים?
 אם כן, במה?
  - הערות, הארות והצעות.
- מן המשובים עלה כי המנחים הצליחו לחזק את עבודת הצוות בכך
 שהדגישו את הכוחות והיכולות של הדיירים ואת משמעות עבודתם של
 אנשי הצוות.

למשל:
 “סייעתם לנו לראות את החיובי, לחזק את כוחות הדייר, לגלות את
 החשיבות של חיפוש משמעות.”
 “הבנתי שחשוב לחפש כל הזמן את הכוחות והשאיות שלי ושל
 אחרים, כדי להניע תהליכים.”

Mahdizadeh, M., Alavi, M., & Ghazavi, Z. (2016). The effect of education based on the main concepts of logotherapy approach on the quality of life in patients after coronary artery bypass grafting surgery. *Iranian Journal of Nursing & Midwifery Research*, 21(1), pp. 14-19.

Maslach, C. (1982). *The burnout: The cost of caring*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

Maslach, C., Jackson, S., & Leiter, M. (1997). The Maslach burnout inventory manual. In: *Evaluating stress: A book of Resources*, 3rd edition, Scarecrow Education, Lanham, pp. 191-218.

Maslach, C., & Leiter, M. P. (1997). *The Truth about Burnout*. San Francisco: Jossey Bass.

Meireles Vieira, E., de Oliveira Moreira, J., Figueiredo Vieira, R. (2017). Old age, finitude and meaning: Reflections on the care of older adults based on logotherapy. *Pastoral Psychology*, 66(1), pp. 117-128.

Schaufeli, W., & Bakker, A. (2004). *Utrecht Work Engagement Scale Preliminary Manual*, Version 1.1.

Schreiber, A. (2015). Logotherapy in educational systems. *Romanian Review of Social Sciences*, 9, pp. 3-20.

Stay, B. (2016). Taking a deeper look: Identifying and managing the meaning crisis in challenging behavior through logotherapy. *Relational Child & Youth Care Practice*, 29(4), pp. 29-39.

Soetrisno, Sulistyowati, S., Ardhiyanto, A., & Hadi, S. (2017). The Effects of logotherapy on the expressions of cortisol, HSP70, BDI, and pain scales in advanced cervical cancer patients. *Health Care for Women International*, 38(2), pp.91-99

פראנקל, ו' (2001). האדם מחפש משמעות. דביר הוצאה לאור.

רבין, ס', מעוז, ב', שורר, י', ומטלון, א' (2008). משיב הרוח: יצירתיות, התלהבות ומניעת שחיקה במקצועות הרפואה. הוצאת רמות.

שי, ר' (2011). סגרגצייה... נורמליזציה... שילוב... השתלבות... הכלה. עט השדה, כתב העת של מיד"א, מרכז ידע אשלים - שילוב והשתלבות, שבט תשע"א. עמ' 30-35.

שני, א' (1999). המתאם בין אימוני קראטה לבין הישגים בהבנת הנקרא ומתמטיקה אצל ילדים בעלי הפרעות התנהגות. עבודה לשם קבלת תואר שני, בית הספר לחינוך, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

Adams, R., Boscavino, J., & Figley, C. R. (2006). Compassion fatigue and psychological distress among social workers: A validation study. *Journal of American Orthopsychiatry*, 76, pp.103-108.

Figley, C. R. (Ed.) (1995). *Compassion fatigue: Coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized*. NY: Brunner/Mazel.

Frankl, V. E. (1955). *The Doctor and the Soul*. Alfred A. Knopf (pp. 52, 300).

Frankl, V. E. (1969). *The Will to Meaning*. World Publishing Co. (pp. 3, 49).

Frankl, V. E. (2010). *The Feeling of Meaninglessness*. Marquette University Press.

Hoffman, P. (2009). Addressing compassion fatigue. *Healthcare Executive*, 5, pp. 41-42.

Huggard, P. (2003). Compassion fatigue: How much can I give? *Medical education*, 37, pp. 163-164.

Liebman-Kalmar, V. (1984). A way to help the learning disabled help Themselves. *Academic Therapy*, 19(3), pp. 261-268.

Livneh, H. (1982). On the origins of negative attitudes toward people with disabilities. *Rehabilitation Literature*, 43, pp. 338-347.

בית הספר לפסיכותרפיה
פסיכולוגיה חיובית הומניסטית חברתית

מכון אדלר
המכון נש אדלר בישראל נערך

ההרשמה ללימודי פסיכותרפיה לשנת תש"פ נסגרה

אנו מודים לכל הפונים ומברכים את כל המצטרפים לשנת הלימודים תש"פ!

ההרשמה לשנת תש"פ א' תחל ב - 1/12/19
המעוניינים לשריין את מקומם
מוזמנים ליצור קשר עם אריאלה לוינר
טלפון: 09-9565342 / Ariela@m-adler.com

**בתקווה שתהיה לכל אחד ואחת
שנת לימודים טובה, מעניינת, מעשירה ופוריה!**

להעלות את הסעיף

בשנת 2018 פורסמה הגרסה החדשה של "קוד האתיקה המקצועי של העובדים הסוציאליים בישראל". כדי לקרב את ציבור העובדים לסעיפי הקוד בגרסתו החדשה ולהכיר את השינויים שחלו בו, יוצגו מדי גיליון שניים מהסעיפים הבולטים בקוד

אלא שהמציאות מזמנת לנו, לא אחת, מצבים מורכבים המחייבים אותנו בבחירות קשות. מצבים שבהם העולם הפרטי שלנו גולש לתוך עולם העבודה, וגם ההפך הוא הנכון - כאשר העבודה משפיעה על חיינו הפרטיים.

בהיבט זה עולות שלוש שאלות מרכזיות מתחום האתיקה המקצועית:

- השאלה הראשונה היא אם ניתן להפריד בין מי שאנחנו בחיינו הפרטיים לבין מי שאנחנו במקום העבודה. האם ניתן "להשאיר" את ערכינו ועמדותינו האישיות בבית כשאנו מגיעים למקום העבודה? כך למשל, מה נמליץ למנהל אגף רווחה בעיר מעורבת, יהודית וערבית, שקיבל תרומה נדיבה עבור תכנית שיקום ייחודית לילדים נכים תושבי עירו, אלא שהתורם הדגיש במפורש כי התרומה מיועדת לילדים היהודים בלבד? המנהל, שערכי השוויון וכבוד האדם באשר הוא אדם הם נר לרגליו, רצה לדחות את התרומה על הסף. אלא שבמחשבה שנייה, שאל את עצמו אם זה נכון למנוע מילדים יהודים הזקוקים לתרומה זו את ההזדמנות לשיקום, רק בשל הערכים שהוא דוגל בהם.

או במקרה אחר - מה נאמר לעובדת סוציאלית בבית חולים, שבנה נפצע קשה מנהג שיכור והוא בהליך שיקומי ארוך, כאשר מדי סוף שבוע היא צריכה לתת סעד ותמיכה לצעירים שיכורים המגיעים לחדר המיון, חלקם לאחר שנהגו תחת השפעת אלכוהול? האם להתעלם מהכאב האישי ולהגיש את העזרה כ"איש מקצוע" חסר פשרות, או שמותר לפעמים לסגת ולכבד את הערך והרגש האישי על פני התפקיד המקצועי?

התשובה לשאלות אלו היא בעיקרה סובייקטיבית ותלויה בעובד עצמו ובנסיבות האירוע. מומחי אתיקה מזכירים כי הכלים העיקריים בעבודתו של כל מטפל הם אישיותו, רגישותו ויכולותיו הקוגניטיביות. כמו כל בני האדם, גם מטפלים עוברים משברים בחייהם - ומשברים אלה עלולים להשפיע לרעה על עבודתם. לדבריהם, על המטפלים מוטלת האחריות לחשוב ולהעריך את משמעותם והשפעתם של אירועי חיים אישיים על עבודתם (אכמון, שפיר ווייל, 2012).

קוד האתיקה מדגיש כי המחויבות המקצועית הבסיסית שלנו היא לתת שירות ללקוחות, גם אם הדבר נוגד את עמדותינו האישיות, אך בד בבד, אם ברור לנו שהשירות לא יינתן כראוי וקיימת אפשרות אחרת, מוטב לסגת ולא לפגוע בלקוחות.

הכובעים המתחלפים

הסעיפים בקוד האתיקה

- "העובדים הסוציאליים יקפידו על אמות מידה נאותות בהתנהגותם האישית" (סעיף ג' בפרק 3).
- "העובדים הסוציאליים יהיו ערים ויפעלו לצמצם מצבים שבהם פוגעת התנהגותם הפרטית במילוי תפקידם המקצועי או בערכי המקצוע ובתדמיתו" (סעיף ג' בפרק 3).
- "העובדים הסוציאליים יבחינו בבירור ויבהירו הבחנה זאת בכל הזדמנות, בין מעשיהם והצהרותיהם כאנשים פרטיים לבין מעשיהם והצהרותיהם בתוקף תפקידם המקצועי" (סעיף ג' בפרק 3).
- העובדים הסוציאליים לא יהיו שותפים למעשים שיש בהם אי יושר, תרמית והטעיה" (סעיף ג' בפרק 3).

רקע כללי

לא נולדנו עובדים סוציאליים. גם אם להט הנתינה, הרגישות והחמלה נבט בנו עוד מילדות (גנטיקה? חיקוי הוריי?), הרי שבצד ערכים אלו התפתחנו גם כבני אדם, עם תכונות אישיותיות, עם תפיסות עולם ועם אג'נדות מכל סוג שהוא. כאנשים בוגרים, אנו נושאים על ראשינו לא רק את הכובע המקצועי של עובדים סוציאליים, אלא גם כובעים רבים ושונים המאפיינים את אישיותנו ואת תפיסת עולמנו.

לא אחת, ה"כובעים" מתערבבים ומשפיעים זה על זה ומכוונים אותנו גם לעשייה המקצועית. כך למשל, הבחירה אם לעבוד דווקא עם ילדים, דווקא עם חולים, דווקא עם עוברי חוק וכדומה, אינה בהכרח יד המקרה. לא אחת היא מושפעת מהכובעים השונים המעצבים את אישיותנו ואת מי שאנחנו. כך, באופן טבעי, תחום העיסוק והמסגרת שאנו נמצאים בהם הולמים אותנו לא רק מקצועית אלא גם רעיונית, ועולים בקנה אחד עם מגוון דעותינו ועמדותינו האישיות.

בתחום ההסברה בנושא. בכל הקשור לחדר האוכל של הצוות, ברור לה כי הדבר נתון למשא ומתן מול ועד העובדים. השאלה שהופנתה אלינו היא אם ראוי לקבוע הסדר זה, של יום שני ללא בשר, גם לגבי המטופלים הסיעודיים, הרגילים לקבל את מנת הבשר היומית שלהם ואין להם יכולת השפעה ובחירה, וכל זאת רק בשל תפיסת עולמה הפרטית של העובדת הסוציאלית. התשובה לכך הייתה שהדבר אינו ראוי, וגובל בניצול סמכות על לקוחות שאין ביכולתם לבחור.

בתחילת שנות התשעים הגיעה לוועדת האתיקה תלונה של עולה חדשה ממדינות חבר העמים. לדבריה, היא גרה בבית דו־משפחתי ביישוב קטן. בצוהרי אחת השבתות ביקשה לשפץ את אחד מחדרי ביתה והשתמשה לשם כך במכשיר רועש במיוחד. השכן פנה אליה וביקש שתימנע מלהרעיש בשעות המנוחה. היא התנצלה והפסיקה מיד את העבודה. אלא שאז, כך סיפרה, פנתה אליה אשת השכן ובקולי קולות צעקה עליה, הזכירה בלעג את מוצאה הרוסי, המטירה עליה קללות מקללות שונות והמליצה לה לחזור למקום מוצאה. בין השאר, השכנה ציינה כי היא עובדת סוציאלית במקצועה ומכירה מקרוב את "הצרות" שהעולים הביאו עמם. לחברי הוועדה לא היה כל ספק שהתנהגות שכזו, כפי שתוארה, אינה ראויה לעובד סוציאלי, גם אם מדובר בסכסוך שכנים ולא במסגרת התפקיד המקצועי. לתהייה של חברי הוועדה דאז, אם עניין זה של סכסוך שכנים הוא מתחום טיפולה של הוועדה, קיבלנו תשובה מהירה ומפתיעה. כשבדקנו במה עוסקת אותה עובדת סוציאלית במקום עבודתה, התברר לנו שהיא ממונה על קליטת עולים ממדינות חבר העמים...

באחרונה קיבלנו כמה תלונות על פוסטים לא ראויים, לכאורה, שהעלו עובדים סוציאליים בפורומים סגורים המיועדים לאנשי מקצוע. התבקשנו להתריע על הקלות שבה עובדים סוציאליים כותבים כל דבר, כולל פרטים על אודות לקוחות, אמירות פוגעניות המכוונות לעובדים אחרים ועוד, מתוך תחושה ואמונה שמדובר, לכאורה, בפורום סגור. ראוי לנצל במה זו של פינת האתיקה בביטאון, כדי להזכיר שוב שהבמה האינטרנטית היא מרחב פתוח, שרבים מצויים בה ושותפים לנכתב ולנאמר בה. ראוי לעובדים סוציאליים שיקפידו על כל מלה היוצאת תחת ידם ו"יפעלו לצמצם מצבים שבהם פוגעת התנהגותם הפרטית במילוי תפקידם המקצועי או בערכי המקצוע ובתדמיתו" (קוד האתיקה, סעיף ג'2 בפרק 3).

בשורה התחתונה

מבין הכובעים המעטרים את ראשינו, צריך לזכור כי הכובע המרכזי והחשוב ביותר הוא היותנו בני־אדם. רק לאחר מכן אנחנו עובדים סוציאליים, וכל השאר. ראוי, אפוא, שנהגה כמנהג בני־אדם גם בעיסוקנו המקצועי וגם בחיינו הפרטיים. קוד האתיקה מזכיר לנו זאת.

רשימת המקורות

אכמון, י', שפיר, ג', ווייל, ג' (2012). *מקצועיות אתית בפסיכותרפיה*. ירושלים: הוצאת מאגנס.

שפיר, ג', אכמון, י', ווייל, ג' (עורכים) (2008). *סוגיות אתיות במקצועות הייעוץ והטיפול הנפשי*. ירושלים: הוצאת מאגנס. פרק 4: מקצועיות. עמ' 75-87.

שפיר (2008) כותב גם הוא כי ההשפעות הסובייקטיביות על עבודתו המקצועית של המטפל, כגון שייכותו התרבותית, עמדתו הפוליטית וכיוצא בזאת, עלולות לגרום לו הטיות ולהשפיע על שיקול דעתו המקצועי. לדבריו, מצפים מבעל מקצוע שיכיר בגבולות ידיעתו ובמגבלות החוקיות והענייניות של ההשכלה וההכשרה ושל מקצועיותו ומיומנותיו.

● שאלה שנייה העולה ממגוון הכובעים שאנו נושאים על ראשינו היא אם כללי האתיקה אשר מחייבים אותנו בעיסוקנו המקצועי, מחייבים אותנו גם בחיינו הפרטיים. האם מה שאינו ראוי בשדה המקצועי ייתפס כראוי ואפשרי במגרש הביתי? התשובה לכך רשומה בקוד האתיקה, הקובע כי מחויבותנו לאמות מידה נאותות אינה מצטמצמת רק לחדר הטיפול. אמות מידה אלה מחייבות אותנו גם בתור לקולנוע, בנהיגה בכביש, ביחסי שכנות ובכל מקום ציבורי. יש להניח כי לא נראה בעין יפה התנהגות של שופט מכובד, שהוא במקרה גם חובב כדורגל, כשהוא יושב עם עמיתיו ביציע האוהדים, מעודד את קבוצתו בקולי קולות ואולי גם משתלח בשחקני הקבוצה היריבה ובשופט המשחק. נדמה שמשופט אנו מצפים להתנהגות מכובדת וראויה גם כשהוא אינו יושב על כס המשפט. ציפייה זו נכונה בהחלט גם לגבי העובדים הסוציאליים.

● השאלה השלישית מובילה אותנו לעידן האינטרנטי שאנו חיים בו ולריבוי ערוצי התקשורת החדשים. האם מותר לעובד סוציאלי, בשם חופש הביטוי, להעלות ברשת החברתית את כל העולה על רוחו ודעתו הפרטית, כולל מסרים תוקפניים וקיצוניים? מתברר שלא. הרשת החברתית היא בבחינת מרחב ציבורי, וכל הנרשם בה ועולה לאוויר הוא נחלת הכלל. גם כאשר עובד מתבטא "כאילו" בפוסט אישי, הוא עדיין מייצג את המקצוע ואת מקום עבודתו. כאשר פרזנטורית מפורסמת של חברת ספנות העלתה פוסט לוחמני בתחום מסוים, בהתאם לתפיסת עולמה הפרטית, היא פוטרה למחרת בטענה שדבריה לא הלמו את אופי החברה ופגעו בחלק מהלקוחות. הקוד האתי של העובדים הסוציאליים מדגיש כי ראוי לבחון היטב את הצהרותינו כאנשים פרטיים, כולל ברשתות החברתיות, כך שלא יפגעו במעמדנו המקצועי, בלקוחותינו ובמסגרת שאנו עובדים בה.

ניסוח הסעיף בקוד האתיקה

בניגוד לסעיפים רבים בקוד האתיקה שבעת הכנת הגרסה החדשה מצאנו לנכון לשנותם, להתאימם או אולי לבטלם, הרי כל הסעיפים הקשורים ל"אמות מידה נאותות בהתנהגות האישית" נשארו כפי שהיו בגרסה הקודמת. עם זאת, שינינו את מקומם בקוד. העברנו סעיפים אלו לפרק "האחריות האתית של העובדים הסוציאליים כאנשי מקצוע". באנו להדגיש כי איש מקצוע אינו נמדד רק בעיסוקו המקצועי, אלא אף בחייו הפרטיים שמחוץ למקום העבודה.

אתיקה בשטח

עובדת סוציאלית במוסד סיעודי ביקשה להחיל במוסד את רעיון "יום שני ללא בשר" (Meat-less Monday). העובדת חיה חיים טבעוניים ופעילה

למצוא מקום לנפש - אבני יסוד בעבודה סוציאלית פסיכודינמית

עורך: ד"ר רוני אלפנדרי,
הוצאת כרמל, 2018

"למצוא מקום לנפש" הוא ספר חדש ומיוחד ובו אוסף מאמרים המתמקדים בעבודה סוציאלית פסיכודינמית. הוא מתייחד הן בעיסוק בגישה הפסיכודינמית המיושמת בעבודה סוציאלית והן באופן שבו סדורים שערו: טכניקה, טיפול ומצבי משבר בטיפול. מבנה סדור זה מאפשר למידה והתעמקות לפי מדרגים של ידע, תוך התחברות למסלול הפרופסיה - העבודה הסוציאלית.

רבגוניות המאמרים והגישות הטיפוליות יוצרת מאגר של ידע תיאורטי ומעשי, שבזכותו יכול הספר לשמש הן ספר לימוד למתחילים והן ספר השלמה והרחבה למטפלים מנוסים.

עורך הספר, ד"ר רוני אלפנדרי, שותף לכתיבת תכנון: נוסף על ההקדמה המשובחת, שולבו בספר שני מאמרים פרי עטו. כל 12 כותבי המאמרים, שנכתבו במיוחד למען אסופה זו, הם עובדים סוציאליים בכירים בישראל, העוסקים באקדמיה ובפרקטיקה - ומבחינתי זוהי גאווה מקצועית. יש בכך יתרון נדיר של "לבוש" מקומי אקטואלי למתודה, המתאים אותה היטב למציאות של שדה הטיפול הפסיכודינמי בישראל.

טיפול הוא מפגש בין אנשים, בכל מסגרת אפשרית, שבו הם מדברים. הדיבור אמור לחולל שינוי שהוא בגדר נס, יצירה, התרחשות פלאית, ולכן גם השיחה אמורה להיות יצירתית ומגוונת. אין איזון בין המטפל למטופל, שהרי האחד עוזר והאחר נעזר, אולם יש להם מטרה משותפת ושאיתה משותפת: השינוי המיוחל.

מבין כל פרקי הספר, החלטתי לתאר כאן שלושה. זו בחירה אישית שלי, ואין בכך כדי לומר שהם טובים מהאחרים.

הפרק הפותח את הספר: "יצירת המרחב הטיפולי: אספקטים קונקרטיים וסימבוליים" (עמ' 27), נכתב על ידי ד"ר אלפנדרי. הוא דן במפגש הראשון, עמוס החרדות, בין המטופל - שעדיין אינו מטופל - ובין המטפל. המבט הראשון והמגע הראשון, ורבלי או לא, הם הקובעים והמשמעותיים להמשך הקשר. באמצעות הצגה של מקרה היפותטי וניתוחו מתואר המרחב הטיפולי הנוצח ומתגבש על כל היבטיו: המציאות שבה הוא עשוי להתרחש; התנאים הקונקרטיים, האנושיים והרגשיים המוכתבים ומתגבשים במודע ומתוך מכוונות. בהתייחסותו לחוזה הטיפולי מדגיש הכותב את מרכיביו: מסגרת הזמן ותדירות הטיפול, עמימות המטפל, החיסיון הטיפולי, אי היענות לצרכים קונקרטיים. מעבר לחשיבות "הניצוץ" הראשון שבין שני האנשים, חשוב לי להדגיש את מרכיבי החוזה, כי בעיניי הם היסודות שהבניין הטיפולי נבנה עליהם.

הפרק התשיעי - "המפגש בין פסיכותרפיה דינמית ומחלה פיזית - עבודה סוציאלית וטיפול דינמי בתחום בריאות כללית" (עמ' 203), נכתב על ידי ד"ר עפרה ארן. ד"ר ארן פותחת את מאמרה באמירה החד-משמעית

כי רוב התיאורטיקנים הגדולים של החשיבה הפסיכודינמית צמחו מעולם הרפואה (כולל פרויד, כמובן). הקשר בין בריאות הגוף לבין בריאות הנפש הודגש כבר בתקופת היוונים הקדמונים. מעורבותה של העבודה הסוציאלית במערכת הבריאות הישראלית ראשיתה בשנות החמישים המוקדמות, בעבודה עם ניצולי שואה.

ד"ר ארן מציגה רקע תיאורטי עמוק ונרחב לעבודה סוציאלית פסיכודינמית במסגרות בריאות. הרב-מקצועיות של מסגרות אלה מקפלת בתוכה יכולת לטיפול משפר בריאות, כשהברית הטיפולית מאפשרת צמיחה הן של המטופל והן של המטפל. המאמר מתאר בין היתר את המערך הטיפולי בבתי החולים - שם החולה חשוף לעין כול, ובכל זאת מתאפשרת אינטימיות בטיפול הרגשי. הסיפורים והדוגמאות מאירי עיניים וממקדים את מקומם של שני קצות הקשר הפסיכודינמי - החולה והמטפל. הפרק הרביעי "טכניקות של התערבות דינמית" (עמ' 103) נכתב על ידי יואל בלום. לפי בלום, המטפל הפסיכודינמי נדרש להיות אינטליגנטי, בעל ידע ומיומנות מקצועית, יכולת אמפתית להשקעת העצמי בחיי האחר ונכונות כנה ומתמדת למודעות ולבחינה עצמית.

בלום מתאר טכניקות התערבות: הקשבה, התערבות לא מילולית

(שתיקה על כל גווניה), שאלות להגברת התעניינות המטופל בעצמו, הבהרות, שיקוף, פירוש ועמימות. הוא מדגיש כי אין "לכופף" מטופל לתיאוריה המועדפת על המטפל, אלא להתאים את זו ההולמת ומתאימה לו, תוך הקשבה אמפתית וערה.

מאחר שכאמור לא אסקור את כל פרקי הספר וזו רק "טעימה", אציין שהספר כולו "טעים" ומומלץ מאוד. כותבי המאמרים האחרים, שחשוב לצייןם, הם ד"ר דניאלה שבאר-שפירא, שכתבה על הערכה פסיכוסוציאלית אינטגרטיבית; רות פלט שכתבה על העברה והעברה נגדית; פרופ' נחמי באום - על המפגש הטיפולי של עו"ס עם אבות; ד"ר שירלי בן שלמה - על הגישה הפסיכודינמית לטיפול בילדים והוריהם; ד"ר עירית רגב - על הטיפול בזקנים; ד"ר מרים צ'ופרה-הופמן - על מצבי משבר בטיפול; דני לוי - על משברי המטפלים; ד"ר הילית אראל-ברודסקי ועל גראור-פרנס - על סיומי טיפול. פרק "אחרית דבר" המרתק הוא של פרופ' משה הלויספירו.

הספר הוא אסופת מאמרים רציניים, בתחומים שונים וברמה מקצועית גבוהה, פרי עטם של אנשי מקצוע מהבכירים בתחום. למעשה, מעין מקראה, ספר לימוד למתחילים ולמתקדמים - כי הרי הלמידה אינה מסתיימת לעולם!

**טיפול הוא מפגש
בין אנשים, בכל מסגרת
אפשרית, שבו הם
מדברים. הדיבור אמור
לחולל שינוי שהוא בגדר
נס, יצירה, התרחשות
פלאית, ולכן גם השיחה
אמורה להיות יצירתית
ומגוונת**

**שמש בכיסים -
ליפול כדי לקום,
התמודדות
עם משבר**

מאת מיכל גטניורקאלוש
ספרי ניב הוצאה לאור, 2019

מיכל גטניורקאלוש היא ד"ר לעבודה סוציאלית, מרצה במכללת ספיר ובביה"ס לע"ס באוניברסיטת בריאן, מטפלת רגשית המתמקדת בחרדות ובפוסט-טראומה. ספרה זה, "שמש בכיסים", הוא אישי מאוד ומקצועי כאחד. היא מפנה מבט לאחור ובוחנת את היומן האישי שכתבה במשך עשרים שנה, מאז נפילתו של חברה, בן זוגה. זהו מבט של אשת מקצוע ושל סופרת כותבת פרוזה כאחת. סגנון מיוחד זה מאפשר לנו, הקוראים, ללמוד מהניסיון ומהידע המקצועי שלה, להיעזר, להתפעל ולהתרגש.

מיכל מקדישה את הספר למשפחתו של עמר, חברה שנפל. בן 22 היה במוותו. ההקדמה המרגשת ולאחריה פתח הדבר מסבירים למה אנחנו נכנסים; איך נולד ונבנה הסיפור ומה היו ההתלבטויות וההכרעות. גטניורקאלוש כותבת אל הקורא, חושבת עליו ופונה אליו. זה אישי, מרגש ומשתף. תחילה הייתה ההתאהבות. אהבה ממבט ראשון. היא חניכה, הוא מדריך. אהבת נעורים גדולה ויציבה. ואז עמר נהרג, ומיכל חשה את החלל הגדול שנפער, את האין. היא לבד. היא כותבת יומן. כשהיא קוראת את הדברים אחרי שנים רבות, לאחר שיצאה לדרך של תהליך טיפולי, כבר יש לה תובנות עמוקות - אישיות ומקצועיות. למשל, המשפט: "באופן כללי הכול אתי ממש בסדר, חוץ מזה שאני מרגישה מעוררת מבחינה נפשית" (עמ' 24). איך אפשר גם וגם, בו זמנית? היום היא יודעת שזהו סימן אזהרה קריטי לכאב מבעבע שמתחת לפני השטח. השנה הראשונה לאחר נפילתו של עמר עוברת בשקיעה יום-יומית לדיכאון, לצד תפקוד תקין כלפי חוץ. הפיצול מכה בה: הדיכאון בפנים והצחוק בחוץ, מיכל שלפני ומיכל שאחרי, הפעלתנות המעודדת מול הלבד המבוקש ועוד פיצולים. כולם עוטפים - והיא לבד!

לאחר השירות הצבאי, מיכל יוצאת לטיול ארוך בדרום-אמריקה. לבד, על כל המשתמע מכך. היא ממשיכה לכתוב ביומנה. "אני מאמינה שעמר שומר עליי מלמעלה", היא כותבת (עמ' 41). היא ממשיכה לאוסטרליה. עמר לא מש ממחשבותיה ומרגשותיה. הקשר עם הוריו חזק ומחבק, אימו כאם שנייה לה, והקשר לא נפסק לאורך כל השנים. זהו קשר של קרבה, של כאב משותף, עמר משותף - שהשאיר אחריו חלל המאחד אותם. בשנה השנייה ללימודי עבודה סוציאלית עבדה מיכל כמטפלת בבית מעבר לילדים בגיל הרך. היו רגעי פרידה מילדים היוצאים מהמסגרת. "הפרידה מכל ילד החזירה אותי לפרידה מעמר. בכל פעם בכיתי על הילד, על עמר, עליו ועל מי לא. הרגשות התערבבו במערבולת הטראומה בלי שיכולתי לעשות סדר. וגם שם... המשכתי לתפקד ויהי מה" (עמ' 54).

אחרי שלושת פרקי הדיאלוג עם יומנה ועם מיכל שלאחר האובדן מגיע הפרק "גילוי, טיפול והחלמה". מיכל כבר נשואה, אם לשלושה, עובדת סוציאלית מטפלת ובדרך לדוקטורט. סדנה מקצועית מחייבת אותה לבחור ברגע טראומטי ולהעלותו בקבוצה. היא בוחרת בעמר. הטראומה הישנה נדמית כחדשה לשותפיה-שומעיה, ופתאום משהו מתגלה ומתאפשר. היא מתחילה טיפול רפלקסולוגי הכולל שיחות, קוראת ביומניה ועולמה מזדעזע. עולות הבנות, צעות תשובות, משתנה המבט.

החלק השני בספר הוא "ניתוח תהליך ההתמודדות". כאן מיכל, מטפלת מקצועית ובעלת ניסיון, מנתחת במבט מפוכח את התהליך שעברה, תוך מתן דוגמאות ממקרים שבטיפולה.

"שמש בכיסים" צמח מתוך היומן, מתוך הקריאה בו בתהליך הטיפולי שמיכל עוברת, מתוך המקצועיות הטיפולית של מיכל שעיסוקה הוא טיפול בחרדות ובטראומות, גם של ילדים. היא איננה מתעמקת בספר ברקע התיאורטי, אבל כדבריה, "הספר משובץ אבני פסיפס קטנות, שיחד יכולות לייצור תמונת מנטליזציה". מנטליזציה = "יכולת להתבונן ולפרש התנהגות שלי ושל האחר במונחים של מצבים פנימיים כמו רגשות, מחשבות, רצונות ועוד". כאשר במהלך הקשר הטיפולי מתעוררת הזדהות מרובה, המנטליזציה (עיבוד מנטלי) עוזרת לצמצם אותה ולחזק את האמפתיה. מיכל מסתכלת פנימה ורואה איך ה־doing הנרחב שלה דחק את ה־being. מה שנדרש לשינוי הוא ההתחברות אל ה־being (לא שקיעה לתוכו!). היא מסבירה את גישת המנטליזציה ומציינת את ד"ר אילן דיאמנט, המסביר את הצורך להישאר במצב האמפתיה תוך שמירת מרחק המאפשרת התקדמות בטיפול. כותבת מיכל: "היכולת למנטליזציה, לראות את עצמי מבחוץ, לראות את ההזדהות שלי עם הכאב... השדים הפנימיים שלי, היא המאפשרת לי כיום כמטפלת לזהות ולראות הזדהות של אחרים, השדים הפנימיים של המטופלים" (עמ' 102).

חשוב לא להישאר לבד עם הרגש, מדגישה מיכל. ההתחלקות עם אחרים מאפשרת להפוך משימה רגשית מורכבת לאפשרית ("רגש צריך חברים"). בטיפול, גם המטפל חושף את עצמו, אם ירצה או לא ירצה. החשיפה צריכה להיות מודעת, מבוקרת, נשלטת ולטובת המטופל. גם זה שיתוף.

בסיכומיה, מיכל מדברת על הספירליות של התהליך. אני חסידת הספירליות, כי ככה זה בחיים: לאט לאט, במעגלים שלכאורה חוזרים לאותו מקום אבל קצת מעליו, וכך ממשיכים לטפל, להתקדם ולהשתנות, בתהליך שלעולם אינו מסתיים. בספר שזורות שורות רבות משירי שלמה ארצי, אהובים על מיכל. הן מותאמות למצב רוחה. היא אוהבת שירים ומתחברת אליהם רגשית. גם הספר "נופל מחוץ לזמן" של דויד גרוסמן, שנכתב ויצא לאור אחרי נפילת בנו, מרתק אותה: "קוראת ומזדעזעת, קוראת ומזדהה, קוראת, כואבת ובוכה... בלעתי אותו בשקיקה של חיטוט בפצע" (עמ' 66). גם לספרו של אמיר גוטפרינד, "הר האושר", יש מקום בדרך לתובנות.

זהו ספר מיוחד, אישי, כואב ומרפא. אין בינינו אדם שלא חווה אובדן, שלא עבר מצבים טראומטיים, שלא נדרש להסתכל לתוך עצמו פנימה ולנסות לתקן דבר מה. לכולנו הספר הזה יכול להאיר את הדרך.

הנחיות להגשת מאמרים לכתב העת מידעו"ס

הנחיות אלה נועדו לסייע לכותבים המעוניינים לפרסם מאמר בכתב העת מידעו"ס. **אנו מזמינים עובדים סוציאליים מכל קשת הארגונים ועולמות התוכן לשתף את עמיתיהם בידע המקצועי שברשותם, להביע עמדה ולחלוק את חוכמת המעשה.**

המאמרים שיגיעו למערכת מידעו"ס יועברו לקריאת שניים או יותר מחברי המערכת או קוראים חיצוניים, לשם הערכה ושיפוט. במידת הצורך, אם נמצא שהנושא חשוב, חדשני ובעל פוטנציאל לתרומה מקצועית, חברי המערכת יסייעו לכותבים להגיע לרמה הנדרשת לפרסום בכתב העת.

מדורים

המאמרים שיפורסמו במידעו"ס יופיעו לרוב באחד מהמדורים הבאים:

- 1. מן המחקר** - מאמר המדווח על ממצאי מחקר כמותני או איכותני. המאמר אמור לכלול רקע תיאורטי, אוכלוסיית המחקר, תיאור הליך המחקר, עיבודים סטטיסטיים, סיכום ממצאים עיקריים ודיון, כולל המלצות ומגבלות המחקר. יש לפתוח את המאמר במבוא קצר ולחתום ברשימת מקורות לפי הנחיות ה־APA. ראה מטה.
- 2. מן השדה** - מאמר הסוקר התערבות מקצועית שבוצעה בפועל. המאמר יכלול את הרקע התיאורטי שהפעילות התבססה עליו, תיאור התכנית וסיכום הפעילות, כולל מסקנות והמלצות. יש לצרף רשימת מקורות בהתאם להנחיות שלמטה.
- 3. אשנב לפעילות** - תקציר בן עמוד אחד עד שניים על פעילות טיפולית או מיזם מיוחד. התקציר יכלול תיאור קצר של הפעילות וכן מסקנות והמלצות.
- 4. עמדה אישית** - מאמר קצר הפורש את עמדתם ודעתם של הכותבים, בצורה ברורה ומנומקת, בנושא שהוא אקטואלי ורלוונטי למקצוע העבודה הסוציאלית, לשירותי הרווחה במסגרות השונות ולמדיניות חברתית.

לכל סוגי המאמרים יש לצרף מילות מפתח. למאמרים מהמדורים "מן המחקר" ו"מן השדה" יש לצרף גם תקציר (עד 200 מילה). **מאמרים המיועדים למדורים "מן המחקר" ו"מן השדה" עוברים שיפוט מדעי. בהתאם לכללי ההכרה במומחיות בעבודה סוציאלית, פרסום מאמר במדורים אלו מזכה ב־65% מהניקוד לקבלת מומחיות.**

שמירה על כללי אתיקה וחסיון

משיקולי אתיקה וחסיון, יש להשתמש בשמות בדויים כאשר מתייחסים לתיאורי מקרה ולהימנע מתיאור פרטים העלולים להסגיר את זהות המטופלים. אם מבקשים לצרף למאמר תיאורים ותמונות של דמויות ומקרים, יש לקבל הסכמה מראש לשימוש בהם ולצרפם כחומר נלווה למאמר.

הוראות כלליות להגשת מאמר

- אורך המאמר (כולל רשימת המקורות) לא יעלה על 6,000 מילים. את המאמר יש לשלוח מודפס בגופן David גודל 12, רווח כפול, רווח שוליים 3 ס"מ מכל צד. מומלץ לשלב במאמר כותרות וכותרות משנה, המקלות את קריאת המאמר.
- אופן אזכור המקורות בגוף המאמר וכן ברשימת המקורות צריך לעמוד בכללי ה־APA (כללים הנהוגים בכתיבה במדעי החברה). ניתן להיעזר במאמרים שפורסמו בגיליונות קודמים או בקישור הבא: <https://owl.english.purdue.edu/owl/resource/560/01>

את המאמרים יש לשלוח לכתובת הדואר האלקטרוני של מערכת מידעו"ס:
meidaos.new@gmail.com

יש לציין את כתובת הדואר האלקטרוני של הכותבים (או אחד/ת מהם), שתפורסם לצד המאמר, ומספר טלפון למצב שנדרשת בו שיחה אישית.

נשמח לעמוד לרשותכם,
כתיבה נעימה!

מערכת מידעו"ס

אוניברסיטת
בר-אילן

בית הספר לעבודה סוציאלית, ע"ש לואיס וגבי וייספלד
היחידה ללימודי המשך שמחים להודיע על

הרשמה לשנה"ל תש"פ

(נותרו מספר מקומות)

תכניות הכשרה לאנשי מקצוע מתחומי הטיפול

טיפול התנהגותי דיאלקטי (DBT)
להתערבות עם אוכלוסיות מיוחדות

"הורות כמרחב מיטיב": גישה
אינטגרטיבית בהדרכת הורים

הכשרת מתורגמנים משפת סימנים
ישראלית לעברית ומעברית לשפת
סימנים ישראלית

ניהול בתי אבות: תכנית להכשרת
מנהלים למערכי דיור לגיל השלישי

הכשרת מטפלים זוגיים ומשפחתיים

תרפיה מבוססת מיינדפולנס

תרפיה במשחק

טיפול בילדים ובנוער בגישה
פסיכודינמית

טיפול בעברייני מין

הכשרת מנחים לקבוצות טיפול
בילדים, במתבגרים ובהורים

קריאה פסיכואנליטית בטקסטים
ספרותיים וביבליותרפיה למטפלים

פסיכותרפיה פסיכודינמית

(תכנית משותפת עם הפקולטה לרפואה
בגליל, מתקיימת בנהריה)

פסיכותרפיה ממוקדת קצרת מועד

טיפול מיני

פסיכותרפיה בגישת הפסיכולוגיה
האנליטית היונגיאנית

הדרכה בגישה פסיכודינמית

במרכז לטיפול במשפחה ע"ש קיוקין, שהוא חלק מהיחידה ללימודי המשך, פועלות קליניקות לשירות הקהילה:
קליניקה לטיפול זוגי ומשפחתי, קליניקה לטיפול במשחק לילדים עם קשיים רגשיים, קליניקה לטיפול מיני

הטיפולים ניתנים באווירה חמה, אמפתית ורגישה תרבות.

הקליניקות פתוחות לקהל הרחב והשירות בהן ניתן ע"י מתמחים בתכניות הלימוד השונות, בתשלום סמלי.

*הלימודים אינם מקנים נקודות זכות ללימודי תואר

אנו מזמינים אותך לבקר באתר היחידה ללימודי המשך
לקריאת חומר על תכניות הלימודים ולהורדת טפסי הרשמה

biu.ac.il/soc/sw/hemshech | 03-5317265 | 03-5318211

פתיחת שנת הלימודים אוקטובר-נובמבר 2019

תיאטרון בובות במרחב הטיפולי

השתלמות למטפלים/ות רגשיים/ות בילדים
בבית הספר לאמנות תיאטרון הבובות בחולון

הפרטים המלאים
באתר מרכז תיאטרון
בובות: bubot.net

רוצה להעשיר את הקליניקה בכלים מקצועיים וייחודיים?

השתלמות חווייתית המבססת את הפרקטיקה על תיאוריות פסיכולוגיות, בה תכירו את ההיבטים הרגשיים של עולם תיאטרון הבובות ותיצרו ערכת בובות השלכתיות שימושיות המתאימות למגוון מטופלים וסיטואציות מקצועיות.

בהנחיית:

גלית דודזון |

פסיכולוגית קלינית

ובובנאית

שלי פרידלנד |

בובנאית המתמחה

בבניית בובות

להרשמה: 03-6516848 | ipcf@reh.co.il